

TARTALOMJEGYZÉK

KUBINSZKY MIHÁLY: Háromnegyed évszázad	99
VARGYAS GÁBOR: Kücsán József köszöntése	100

OSZTRÁK–MAGYAR KAPCSOLATOK A 20. SZÁZADBAN

TÓTH IMRE: Az osztrák–magyar területviták a német diplomáciai iratokban, 1920–1921	102
GECSÉNYI LAJOS: Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban	116
FIZIKER RÓBERT: „A múltat végképp eltörölni...”? Magyar–osztrák állam-, kormányfői és külügyminiszteri találkozók Sopronban és környékén (1970–1989)	130

MŰHELY

CZIRFUSZ MÁRTON: A geográfus Wallner Ernő helye a tudományban: a diskurzus-elemzés lehetőségei	143
--	-----

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Soproni házak, soproni emberek. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a pályakezdésről, a soproni belváros helyreállításáról	156
VERŐ JÓZSEF: Verő József akadémikus, kohász professzor mint magánember (1904–1985)	169

SOPRONI KÖNYVESPOLC

HÁRS JÓZSEF: 1848/49, ezúttal nem úgy, ahogyan megszoktuk. Sopron, 2011. (ism. Németh Ildikó)	184
Két kötet a 20. századi Ausztriáról. Németh István – Fiziker Róbert (szerk.) Ausztria a 20. században. Az „életképtelen államtól” a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok. L’Harmattan, Budapest, 2011.; Németh István: Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok. Líceum Kiadó, Eger, 2011. (ism. Krisch András)	185
„Egy képről nem beszélni kell, hanem nézni kell azt” – Fertl, Evelyn – Münzer, Ríta: Burgenland. Menschen – Leben – Fotografie. Burgenländische Forschungen Sonderband XXVII. Eisenstadt, 2011. (ism. Jankó Ferenc)	187

KÖZLEMÉNYEK

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	191
A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye	191

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

MIHÁLY KUBINSZKY: Ein Dreiviertel Jahrhundert	99
GÁBOR VARGYAS: József Kücsán zum 60. Geburtstag	100

ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE BEZIEHUNGEN IM 20. JAHRHUNDERT

IMRE TÓTH: Die österreichisch-ungarischen Gebietsstreitigkeiten im Spiegel der deutschen diplomatischen Dokumente, 1920–1921.....	102
LAJOS GECSÉNYI: Alter Traum in neuer Form. Österreichische Konzepte bezüglich der Eroberung von Sopron in den Jahren 1945/46	116
RÓBERT FIZIKER: Österreichisch-ungarische Treffen der Staats- und Regierungsoberhäupter und Außenminister in Sopron und seiner Umgebung (1970–1989)	130

KLEINERE MITTEILUNGEN

MÁRTON CZIRFUSZ: Der Platz des Geographen Ernő Wallner in der Wissenschaft: die Möglichkeiten der Diskursanalyse	143
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Soproner Häuser, Soproner Leute. Ein Gespräch mit dem Kunsthistoriker Ferenc Dávid über seine Laufbahn und über die Renovierung der Soproner Innenstadt.....	156
JÓZSEF VERŐ: Der Akademiker und Professor des Hüttenwesens József Verő (1904– 1985) als Privatperson	169

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: József Hárs: 1848/49, diesmal nicht auf die gewohnte Weise. Sopron 2011.	184
ANDRÁS KRISCH: Zwei Bände über Österreich im 20. Jahrhundert. István Németh – Róbert Fiziker (Red.): Österreich im 20. Jahrhundert. Vom „lebensunfähigen Staat“ bis zur „Insel der Seligen“. Studien. L’Harmattan, Budapest, 2011.;	
István Németh: Der österreichische Weg. Österreich im 20. Jahrhundert. Überschau und Dokumente. Líceum Kiadó, Eger 2011.	185
FERENC JANKÓ: „Ein Bild sollte man anschauen – nicht darüber reden“ – Evelyn Fertl – Rita Münzer: Burgenland. Menschen – Leben – Fotografie (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXVII) Eisenstadt 2011.	187

MITTEILUNGEN

Mitteilung der Ödenburger Rundschau Stiftung	191
Mitteilung der Stiftung des Soproner Museums	191

KUBINSZKY MIHÁLY | Háromnegyed évszázad

A Soproni Szemle csendes jubileumot ül, első száma 75 évvel ezelőtt, 1937 tavaszán jelent meg. Súlyos történelmi okok miatt ma mégis csak a hatvanhatodik évfolyamba léptünk. Nem is a háború szakította meg kilenc évre a folyóirat megjelenését, hanem az azt követő diktatúra. Pedig az emlékek felelevenítése, a múltba tekintés Anatole France szerint sokkal nagyobb adomány, mint a jövőbe látás. A történetírást is ennek az adománynak a kategóriájába sorolhatjuk, és a Soproni Szemle 75. évét városunk kulturális életében valóban adománynak tekinthetjük.

Már csak kevesen élünk, akik a kezdetre még emlékezünk. Én akkor 10 éves voltam, az elemi iskola negyedik osztályát jártam, annak az évnek őszén már a gimnázium következett. Sok mindenre pontosan emlékezem. Gyakran fordultam meg nagyapám, Östör József házában. A Deák téren lakott, a közélettől már visszavonult. Nála láttam meg a folyóiratot, s ő elmondta nekem, mennyire örül Heimler Károly kezdeményezésének. Ez a jelenet megrögződött bennem, noha egy tíz éves fiút nem a helytörténet érdekli elsősorban.

Szombathelyen akkor már néhány éve megjelent a Vasi Szemle, a szomszéd kezdeményezés biztosan sarkallta a soproniakat is. Talán éppen Csatkai Endre, Szabó Jenő, vagy Becht Rezső, a város középiskoláinak és egyetemi karainak tanárai lehettek és voltak, akik pártfogolták a helytörténeti folyóirat indításának gondolatát.

Háromnegyed évszázad távlatából emlékezünk kegyelettel és elismeréssel először is Heimler Károlyra, a folyóirat első főszerkesztőjére, a város kulturális életének e fontos eseményében neki tulajdoníthatjuk a legfőbb érdemet és Csatkai Endrére, aki 1955-ben kiharcolta a folytatást és hosszú éveken át vállalta a főszerkesztő teendőit. De a jubileum ne csak emlékezés legyen számunkra, hanem intés is arra, hogy elődeink szellemében munkálkodjunk tovább. Ki írással, ki olvasással, mindenki városunk és környékének javára.

VARGYAS GÁBOR | Kücsán József köszöntése

Kücsán József 60 éves. E jeles alkalomból a Soproni Szemle olvasóinak aligha szükséges bemutatni őt. Annak az 1970-es években színre lépett generációnak a kiemelkedő képviselője, akiknek nevéhez a magyar muzeológia legszebb teljesítményei, legnagyobb eredményei kapcsolódnak. Egész életét választott pátriája, Sopron és környéke kutatásának szentelte. Negyedéves egyetemi hallgató kora, 1975 szeptembere óta a Soproni Múzeum (egykor Liszt Ferenc Múzeum) munkatársa. Néprajzos muzeológusként Domonkos Ottó, Környei Attila, Askercz Éva, Dávid Ferenc oldalán tevékenyen részt vett minden olyan muzeológiai vállalkozásban, amelynek eredményeképp mára Sopron vitathatatlan kulturális és turisztikai vonzerővel rendelkező várossá vált: a Stornó és a Fabricius ház két-két kiállításának, a néprajzi gyűjteményt bemutató „anyaház”, a „pékház”, a gótikus zsinagóga, a fertőrákosi Mithras szentély, a brennbergbányai bányászati múzeum kiállításainak létrehozásában vagy felújításában. A múzeumban eltöltött közel negyven esztendő alatt több mint háromszáz (!) – az éremművészeti biennáléktól a szódavíz művelődéstörténetén keresztül az óceániai ékszerekig terjedő – időszaki kiállítás rendezésében játszott tevékeny szerepet.

A nevéhez fűződik a fertőszéplaki tájház (1982) létrehozása. E páratlan műemlék-együttes tudományos jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni. Amikor az egész magyar skanzenológia még arról szólt, hogy a népi építkezésben 1914-ig lezárult minden, ő – mintegy negyed századdal megelőzve a magyar szaktudományosságot! – egészen 1960-ig hozta el a négy egymás melletti házat öt egymást követő időmetszetben (1850-1860, 1870-1900, 1890-1910, 1930, 1950-1960) bemutató épületegyüttes kiállítási koncepcióját.

Szaktudományos tevékenysége és publikációi a „sopronológia” legszebb hagyományainak, Csatkai Endre, Házi Jenő, Mollay Károly, Thirring Gusztáv munkásságának a folytatói. Sopron külvárosának, a szabad királyi város agrárlakosságának néprajzos kutatójaként évtizedek óta kitartóan dolgozik egy 19. század elejei levéltári forrásokra épülő komplex várostörténeti monográfián, amelynek eredményeképp utcanevekre és házzámokra, családokra és egyénekre lebontva ismeri a város társadalomszerkezetét, gazdapolgárainak életmódját, foglalkozási és vagyoni tagolódását, termelési-, birtok- és jövedelmi viszonyait, a város gazdaság- és művelődéstörténetét. Régóta várt *magnum opusa* nemcsak számítógépes adatbázis-feldolgozásra alapozott módszertanában, de eredményeiben is alapvetően új horizontokat ígér történészek és néprajzosok számára egyaránt. És akkor még nem beszéltünk a soproni *Várostörténeti Atlasz*ba készített térképeiről és kommentárjairól vagy a Perger Gyulával közösen szerkesztett *Győr-Moson-Sopron megye népművészete* monumentális kötetéről!

Eredményekben gazdag, ámde szinte önfeladásig menő szerénységgel, szakmai alázattal végzett munkájáért elismerést, díjat, kitüntetést (egy „szocialista kultúráért” kitüntetést, épp a fertőszéplaki múzeum létrehozásáért, leszámítva) soha nem kapott. Az életet – Arany Jánossal szólva – többnyire csak gyalog járja. A hierarchiabeli pozíció, a hatalom soha nem vonzotta, még az igazgatóságtól is elzárkózott; a helyi politikából a rendszerváltás környékén tett rövid kalandozás után egyszer s mindenkorra kivonult – de a közért, egy ügyért, a múzeumért, a néprajztudományért mindig hajlandó feláldozni önmagát. Kollégaként, tudósként és barátként egyaránt számítani lehet rá, hűséges és megbízható, a nyersességig egyenes, az a biztos pont, akire várat lehet építeni.

Ma, amikor a megyei múzeumi hálózat megszüntetésével a múzeumok ismét fenntartó gazdát váltanak, mi mást is kívánhatnánk neki 60. születésnapjára, mint

hogy ne történhessék meg az, amitől joggal tart, és amire máris számos jel utal: hogy a szeme láttára kerül ebek harmincadjára, megy tönkre mindaz a felbecsülhetetlen muzeális érték, amelynek létrehozásába - másokkal együtt - egy egész élet fáradságos munkáját fektette!

OSZTRÁK–MAGYAR KAPCSOLATOK A 20. SZÁZADBAN

TÓTH IMRE | Az osztrák-magyar területviták
a német diplomáciai iratokban,
1920–1921

Az első világháborút követően Ausztria és Magyarország a nyugat-magyarországi, aztán a soproni kérdés miatt átmenetileg ellenfelévé vált egymásnak. 1918 után az életképtelenségét hangoztató Ausztria a Németországgal történő egyesülésben keresett kiutat válságából. Az egység megteremtését azonban az antant – elsősorban Franciaország – élesen ellenezte, és a versailles-i, majd a Saint-Germain-i békeszerződés meg is tiltotta. A csatlakozási vágy elfojtása viszont olyan politikai fegyverré vált az osztrák politikusok kezében, melyet területi aspirációik valóra váltása érdekében forgathattak. Ennek nyomán a győztesekben is megérlelődött a gondolat, hogy Ausztriát zömében németek által lakott nyugat-magyarországi területek átadásával lehet kárpótolni az Anschluss elmaradása miatt. A térség Ausztriának való odaítélésével egyúttal meg lehetett akadályozni a – főleg – cseh (szlovák) politikusok által propagált szláv korridor-elképzelések megvalósulását is. Az elcsatolt magyarországi területekből létrejött tartomány (Burgenland) azonban kénytelen volt lemondani természetesen tartott fővárosáról, Sopronról és közvetlen környékéről. A városban és a körülötte fekvő nyolc községben 1921. december 14–16. között a lakosság döntött állami hovatartozásáról. A Burgenland körüli viták tehát messze túlmutattak a két szomszédos állam viszonyán. Németország és az öszsnémetség ügye, valamint a nagynémet gondolat, párhuzamos kísérőjelenségei voltak a Burgenland kontra Nyugat-Magyarország vitának.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a – Németországot is közelről érintő – kérdéseknek a részleteit árgus szemekkel figyelték a német állam Magyarországra és Ausztriába küldött követei. Az Anschluss, a korridor és a nyugat-magyarországi kérdés kapcsolatáról árulkodó információk, legyenek azok valóságok vagy hamisak, tájékoztatatlanságból eredő mendemondák, vagy tudatosan újtjukra eresztett híresztelések, befolyásolták Németország nemzetközi megítélését, háború utáni pozícióját. Ezért is követte élénk érdeklődéssel a német diplomácia az osztrák–magyar konverzációk alakulását, ahol az Anschluss-kérdés éppen úgy rendszeresen szóba került, mint a másik, Németországot

közvetlenül érintő probléma: a térségben élő német kisebbség sorsa. Az Auswärtiges Amt (a német Külügyminisztérium) bécsi és budapesti kiküldöttjei természetesen folyamatosan figyelték a németiséggel, illetve a magyarországi németek vezetésével összefüggő híreket, melyek 1918–1921 között az osztrák-magyar határ ügyeivel kapcsolatban is visszatérően felröppentek. Az első világháború lezárását követően – noha az ügynek közvetlen következményei az 1920-as évek elején nem mutatkoztak – a magyarországi és német (bajor) radikális körök között egyre meghittebbé váló – egyszersmind a nyugat-magyarországi-burgenlandi kérdést is érintő – kapcsolata színezte a Weimari Köztársaság térséghez fűződő viszonyát. A német követek jelentései ezek mellett a nyugat-magyarországi kérdés általános alakulása felől nézve is fontos információforrásul szolgálnak számunkra. A következőkben mindezekre igyekszünk példákat hozni az osztrák-magyar határrendezésről alkotott történeti kép árnyaltabb bemutatására.

Anschluss, korridor és németiség. Nyugat-Magyarország a nemzetközi diplomácia érdekhálójában

A nyugat-magyarországi területek kérdése hosszú ideig egyáltalán nem szerepelt a békekonferencia témái között. Az 1919 májusában Párizsba érkezett Karl Renner kancellár azonban elő kívánta terjeszteni a bécsi kormány nyugat-magyarországi javaslatait. Az osztrák békedelegáció követeléseihöz a kézenfekvő etnikai indokok mellett, a magyarországi Tanácsköztársaság léte, és az onnan terjedő „bolsevik mételey” is érveket szolgáltatott, jóllehet a döntésben ez utóbbi nem játszott meghatározó szerepet. Több évszázados nagyhatalmi helyzet után Ausztriának meg kellett barátkozni a kisállamiság gondolatával. A gazdaságot nem csupán az induló időszak válsága és a háború következményei, hanem strukturális gyengeség is sújtotta. Az általános krízisből kivezető utat sokan az osztrák–német egyesülésben, azaz az Anschlussban látták. Ennek hívei azzal érveltek, hogy a magára maradt kis állam önmagában nem tud sem gazdasági és társadalmi bajaival megküzdeni, sem pedig az egyre nyomasztóbbá váló francia és szláv külső nyomás ellen védekezni. A győztes államok azonban, a franciákkal az élen mereven elleneztek az egyesülést, mivel ez területileg jelentősen megnövelte volna Németországot, amely így szinte a háború nyertesévé vált volna. Hiába hozott tehát az osztrák nemzetgyűlés szeptember 6-án tiltakozó határozatot a nemzeti önrendelkezés jogának csorbítása miatt, az első világháborút lezáró Saint-Germain-i békeszerződés 88. §-a szerint Ausztriának le kellett mondani minden olyan lépésről, mely állami függetlenségének feladásához vezetne. A kötelezettségvállalás elsősorban az osztrák–német egyesülés ellen irányult. Georges Clemenceau-nak az angolok és amerikaiak ellenkezése ellenére sikerült

keresztülvinnie akaratát, és inkább a francia-német határ kérdésében engedve, elfogadtatta szövetségeseivel az Anschluss tilalmát.¹

A „*Lebensunfähigkeit*” (életképtelenség) gondolata és az ehhez kapcsolódó mozgalom azonban elég ütöképes fegyvernek bizonyult a köztársaság vezetőinek kezében, hogy a békerendezés során kedvezőbb eredményeket tudjanak elérni. Az Anschluss-tilalom egyúttal újabb fejtörést okozott a győzteseknek: hogyan lehet a válságban vergődő Ausztria életfeltételeit javítani, és az országra köszöntő (társadalmi bajokat, talán még bolsevik jellegű átalakulást is magával hozó) destabilizációt megállítani? E célra ragyogóan megfelelt az a nyugat-magyarországi térség, melynek átadása – annak német lakossága miatt – összeillett a sűrűn hangoztatott, ám csak ritkán alkalmazott etnikai elvekkel is. A terület átadásának javaslata annál is inkább használható ötletnek bizonyult, mivel általa mód nyílt az elsősorban cseh politikusok által követelt ún. korridor-tervek megghiúsítására. A déli és északi szláv területeket összekötő folyosó gondolata feltehetően már 19. század közepén felmerült értelmiségiek között és egyetemi hallgatók körében. Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt ezek az álmódosítások azonban természetesen nem számíthattak sikerre. Az első világháborút közvetlenül megelőzően, 1914. június 7-én, Karel Kramář – a későbbi Csehszlovákia első miniszterelnöke – terjesztett elő egy csaknem negyven oldalas memorandumot az orosz követnek. Ebben olyan nagyszláv állam eszméjét vázolta, mely a cári korona égiske alatt egyesítette volna Európa északi és déli szláv területeit. Az államcsoport kapcsolatát nyugaton a „*Korridor*” lett volna hivatott biztosítani, mellyel egyben Ausztria és Magyarország különválasztását is el lehetett érni. A korridor ötletét az emigrációba vonult Tomáš G. Masaryk is ecsetelte Robert William Seton-Watsonnak, a Közép-Kelet Európával foglalkozó befolyásos angol történésznek. Az elképzelés lényegét később kifejtette az angol kormány számára készített, 1915. május 3-i memorandumában is. Az elgondolás Eduard Beneš „*Détruisez l’Autriche-Hongrie!*” (Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot) című politikai pamfletjében is megjelent, 1916-ban. A Pozsony és Zágráb közötti korridor terve jelentős magyarországi területek, Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala megyék egy részének elvétele árán volt csak megvalósítható. Az így kialakított területsáv északi része a csehszlovák, a déli a szerb-horvát államhoz került volna. Amikor a háború után a kérdés a csehszlovák delegáció jóvoltából újból előkerült, nem volt olyan nagyhatalom, amely – az így létrejövő európai szláv túlsúly miatt – támogatta volna. Burgenland létrehozásával elejét lehetett venni a cseh szándékoknak, egyúttal meg lehetett hozni a válságban vergődő – és a győzteseket erre folyton emlékeztető – Ausztria életkedvét az önálló állami léthez. Mindennek tehát döntő szerepe volt abban, hogy a Legfelsőbb Tanács 1919. május 27–31. között elfogadta a nyugat-magyarországi térség Ausztriához csatolásának gondolatát.

---

¹ Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945. Budapest, 1998. 254.

A korridor kérdése élénk érdeklődést váltott ki a térségben dolgozó német megfigyelők részéről. 1920 májusában Rosenberg követ továbbított Bécsből egy olyan összefoglalót, amely a korridor veszélyére hívta fel a berlini külügyminisztérium figyelmét. A Kundt nevű örnagy által készített jelentés szerint mivel a trianoni szerződés aláírása elhúzódott, előadódhatott egy olyan lehetőség, hogy a csehek északról, a délszlávok pedig déli irányból bemasíroznak Nyugat-Magyarország területére és megvalósítják korridor-terveiket. Rosenberg informátora úgy vélte, hogy egy esetleges cseh katonai akció az egész dél-kelet európai térséget lángba boríthatná. A feljegyzés az antant megbízottainak tartott csehek erőszakos beavatkozásának esélyét, illetve az ehhez szükséges francia jóváhagyást bizonytalan kimenetelűnek, de lehetségesnek tartotta.² (Későbbi jelentésében a cseh akcióval kapcsolatosan már jóval óvatosabban fogalmazott, azokra az újabb értesüléseire hivatkozva, hogy Prágában nem tekintik akutnak Nyugat-Magyarország kérdését, és az ottani vezetést sokkal jobban foglalkoztatják a Teschen státuszával kapcsolatos problémák. Ugyanez a visszafogottság jellemezte Jugoszláviát is az üggyel kapcsolatban.)³ Utólag tudjuk, hogy a „valódi” antant államoknak – mint említettük – semmilyen érdekük nem fűződött egy nagyszláv állam alapjait jelentő terv életre segítéséhez. Igaz volt viszont az összefoglalónak az a megállapítása, hogy Ausztria – gyenge katonai adottságai miatt – csak úgy juthat a terület birtokába, ha azt Magyarország átadja neki.⁴ Ezen a helyzeten a békeszerződés aláírása sem változtatott lényegesen. A térséget és a magyar politika alakulását illetően jól értesült Kundt május végén írt újabb helyzetjelentésében – helyesen – azt fejtegette, hogy Magyarország a legkisebb ellenállás irányába, vagyis az Ausztriához csatolt területek érdekében fog kifejteni revíziós aktivitást, amiben ráadásul osztrák föderalista körök és az antant támogatására is számíthat. Utóbbi – noha nem szeretne precedenst teremteni azzal, hogy hozzájárul a békék megváltoztatásához – komoly kényszerhelyzetben találta magát a két ország elé dobott Eris almája miatt, ezért hajlana a Magyarországnak tett gesztusra. Kundt véleményével okunk van vitába szállni, hisz a térség sorsa nem tartozott a békeszerződés legfontosabb problémái közé, ráadásul a nyugat-magyarországi területi osztozkodás nem a háború mellék-győztesei és egyik vesztese, hanem két vesztes állama között folyt, ami a kérdés jelentőségét és precedens-jellegét számottevően csökkentette. A térségre vonatkozó békemegállapodás módosítása mégsem volt alaptalan híresztelés, akkor sem, ha az antant enge-dékenysége mögött egészen más motívumok álltak. Anélkül, hogy a németeket tájékoztató Kundt információit túlértékelnénk, érdemes utalnunk arra a közlésére is, mely szerint a területet a békeszerződés aláírása után továbbra is magyar közigazgatás

² Deutsches Bundesarchiv (=DBA), Berlin, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (=PA AA) Politische Abteilung II. Ungarn. Allgemeine Auswärtige Politik. Band (Bd.) 1 1920. 04 – 1928. 12. R74141 Kundt örnagy feljegyzése Rosenberg bécsi német követ számára, Bécs, 1920. május 14.

³Uo. Die Westungarische Frage. Kundt összefoglalója, 1920. május 27.

⁴Uo. Kundt feljegyzése Rosenberg bécsi német követ számára, Bécs, 1920. május 14.

alatt hagynák, amíg népszavazással nem döntenek annak végleges sorsáról. Ebben az esetben Magyarország gondoskodna Ausztria gabonával és élőállattal való ellátásáról. Kundtnak ez a megjegyzése arra utal, hogy az esetleges népszavazási procedúra csupán formális aktus lenne, ami máskülönben – és ennek bizonyítására a dolgozat későbbi részében magunk is kísérletet teszünk – meg is felelt a Sopronnal kapcsolatban később megírt forgatókönyvnek.⁵

Mivel Bécs nem rendelkezett számottevő katonai erővel, a terület birtokbavételére várnia kellett a békeszerződések aláírásáig, illetve ratifikálásáig. Addig az átadásra kijelölt területek magyar közigazgatás alatt maradtak. A ratifikációs eljárás egészen 1921 nyaráig húzódott. Ekkorra esedékessé vált a nyugat-magyarországi területek tényleges átadása Ausztriának, ám a döntéshozó nyugati hatalmak – főleg a franciák – ezt már nem siettették olyan nagyon. A szomszédunknál fellángoló, sőt egyre virulensebbé váló Anschluss-vágy miatt ugyanis Franciaország hajlott arra, hogy Ausztriát megrendszabályozza. A francia külügyminisztérium Szajna parti épületében el tudtak képzelni olyan gesztust Magyarország irányában, mely alkalmas volt arra, hogy idehaza növeljék a franciák iránti szimpátiát, egyszersmind az osztrákok orrára koppintsanak vele. Olyan lépést kellett tenni, amely mindkét célnak megfelelt, s mindeközben nem keltett nagy felháborodást Párizs közép- és dél-kelet európai szövetségeseinek körében.

Hosszú szünet után 1921. május 25–27. között Bécsben újra kezdődtek a tárgyalások Nyugat-Magyarország ügyében Magyarország és Ausztria között. A magyar delegációt Gratz és Csáky vezette. Német megfigyelők szerint ezúttal engedékenyebb hangnemben zajlottak a megbeszélések. Ennek egyik oka az újból felsejülő korridor-gondolat lehetett. Kedvezőtlen hírek érkeztek ugyanis Párizsból arról, hogy a csehek és a jugoszlávok nagy energiákat mozgósítanak annak érdekében, hogy utóbbihoz megnyerjék a franciák támogatását. Már utaltunk rá, és még látni is fogjuk, hogy a korridorral kapcsolatos majd minden próbálkozás, az általa létrejövő durva szláv erőkoncentráció miatt a legjobb esetben is süket fülekre, más esetben határozott elutasításra talált Nyugat-Európában. Ebben az esetben azonban – ha hinni lehet a német forrásoknak – Prága és Belgrád a lehető leghatásosabb eszközt vette elő diplomáciai arzenálja tárházából. Ezt a fegyvert a francia germanofóbia adta a cseh-szlovák és délszláv külpolitika kezébe. Ez arról próbálta meggyőzni a Quai d'Orsay politikusait, hogy a korridor létrehozása az egyedüli üdvös megoldás a térség problémáira, egyúttal Párizs érdekeinek is ez a legmegfelelőbb. Amennyiben ugyanis a nyugat-magyarországi térséget Ausztriához csatolnák, azzal voltaképpen a démonizált Németország területét növelnék meg, hiszen a két ország egyesülése csupán idő kérdése. Amennyiben a franciák el akarták kerülni, hogy Burgenland egy újjáteremtett német birodalom részévé váljon, jónak tűnt volna azt magyar kézen hagyni. A szláv indítvány e választás esetére is készen állt a megfelelő érveléssel, igaz, ez kissé ingatag talajon

---

⁵ Uo. Die Westungarische Frage. Kundt összefoglalója, 1920. május 27.

nyugodott. Burgenland visszaadásával – vélelmük szerint – Bécs és Budapest közötti viszályt és ellenségeskedést szüntetnék meg. Ez a későbbiekben az egykori osztrák-magyar állam, pontosabban a dunai monarchia helyreállítása szempontjából nem lenne elhanyagolható. Nem árt leszögezni, hogy a Párizs környéki békekonstrukció tartalmazta ugyan a Habsburg restauráció tilalmát, de semmi nyomát nem lelni annak, hogy Ausztriát és Magyarországot egymás ellen szándékozták volna hangolni.

Fürstenberg amúgy német szempontból sem látta üdvözlendőnek a szláv korridor létrejöttét, mivel az elszigetelné Kelet-Európát a Nyugattól, ami a keleti német kapcsolatok jövője felől nézve egyértelműen károkkal járna.⁶ Okkal feltételezhetjük, hogy a követ szavai nem csupán saját nézetét tükrözték, hanem megfeleltek a berlini külpolitika álláspontjának.

Visszatérve a májusi tárgyalásokra: azok nem vezettek eredményre, noha – német megfigyelők szerint – a magyar kormány ezúttal nagyobb előzékenységet mutatott a kérdésben azzal, hogy a konzultáció alapjául a trianoni szerződést fogadták el. A lokális kiigazításokon azonban messze túlmutató határváltoztatásokat terjesztettek elő. Közben azt hangoztatták, hogy a módosítások figyelembe veszik az elcsatolandó területek gazdasági szükségleteit. Érveik szerint Nyugat-Magyarország egyes területei gazdaságilag jelentéktelenek, átcsatolásuk ezen térségek és Ausztria számára is csak nehézségeket okozna. Minden érdekeltnek – beleértve a nagyhatalmakat is – az az érdeke, hogy gazdaságilag produktív területek kerüljenek át a szomszédos államhoz. Az új magyar javaslat elfogadása esetén Budapest messzemenő gazdasági engedményeket is kilátásba helyezett Ausztria számára. Mindezek mellett előhozakodtak a Bleyer-féle autonómia-tervezettel,⁷ ígéretet téve arra, hogy úgy a maradék nyugat-magyarországi német lakosság, mint a többi Magyarországon élő – közel félmillióra taksált – németajkú állampolgár szabad nyelvi és kulturális fejlődését biztosítani fogják.

Mielőtt a magyar javaslat osztrák fogadtatásának kérdését tisztáznánk, érdemesnek tartjuk néhány szóval kitérni arra, hogy a német kisebbség jövőjének helyzete hogyan is befolyásolta a német külpolitika Burgenland-politikáját. Ehhez tudnunk kell, hogy Bleyer eredendően ellenezte a térség átcsatolását amiatt, hogy azzal a magyarországi németiséget érzékeny számbeli veszteség érné. Így nehezebbé válna a népcsoport speciális érdekeinek érvényesítése, s ezáltal a hazai németiség jobban kitenne magát az asszimilációnak. A békeszerződés ratifikációja után kijelentette, hogy a nyugati határok sorsa még korántsem tekinthető lezártnak. Azt bizonygatta, hogy a térség lakosságának körében páni félelem alakult ki a határváltozások miatt. Az itt élők attól tartottak, hogy Bécs lakossága

---

⁶ DBA PA AA Pol. 6. Abteilung II. b. Akten betreffend Westungarische Frage. 1921. Juni – 1921. Oktober. Bd.2. R73413. K27407. Franz Egon Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése Budapest, 1921. május 27.

⁷ A minisztertanács 1919. szeptember 20-án fogadta el Bleyer Jakab nemzetiségügyi miniszter előterjesztését a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról hozott rendelet végrehajtásának biztosításáról.

sáska módjára veti rá magát a vidék élelmiszertartalékaira, és éhínséget hoz Burgenland lakosságára. A nyugtalanságot növeli az is, hogy más osztrák tartományok, amelyek szélesebb autonómiával rendelkeznek, jobban képesek elreztelni magukat a fővárostól, csak annyi élelmiszerről mondván le, amely nem fenyegeti saját ellátásukat – érvelt a kisebbségi ügyek minisztere.⁸ Hitelesebb képet kapunk Bleyer fellépéséről, ha tudjuk, hogy agitációját német nemzeti körök és hazai nemzetiségi politikusok is erős ellenérzésekkel figyelték. Az 1923 után vitathatatlanul a hazai némettség egyik vezető egyéniségévé lett politikust 1920–1921-ben a magyar kormányzat „trójai falóként” használta szándékainak hitelesítésére Nyugat-Magyarországon. Legfőbb feladata akkoriban a magyar propaganda terjesztése volt.⁹ Mint ahogy német diplomaták is igen nyakatekertnek tartották a Bleyer által propagált gondolatmenetet. Praznovszky Iván magyar diplomata 1921 novemberében Bécsben az osztrák kancellár előtt ugyanezt a logikai sort fejtegette, megtoldva azzal, hogy a magyarországi némettség számának, s ezáltal befolyásának csökkenése miatt Németország is ellenzi Burgenland létrehozását és a magyar kormányt bízta a terület megtartására. Schober természetesen azonnal a Wilhelmstrasse bécsi képviselőjéhez fordult, hogy megtudakolja Berlin álláspontját. Rosenberg megmaradva a szokásos diplomáciai óvatosságánál, lényegében légből kapottnak nevezte Praznovszky állításait. A német fővárosba küldött aznapi jelentését mindenestre „magyar intrikák Németország ellen” hivatkozással adta postára.¹⁰

Újból visszakanyarodva a bécsi eszmecsere témájához, azt kell látnunk, hogy a magyar javaslatokat rezzenéstelenül fogadták az osztrák fővárosban. A keresztényszociális párt jobbszárnya szívesen vette volna ugyan a megegyezést, de – ahogy azt egy hajdani ballhausplatz-i diplomata bizalmasan közölte – Ausztriában senki nem vállalná, hogy engedjen az egyetlen olyan kérdésben, ahol a békeszerződés Bécs javára döntöttek. Michael Hainisch köztársasági elnök szerint a kancellárnak abban a pillanatban távoznia kell, ahogy bármilyen engedménybe beleegyezne. A nagyhatalmak feladata lesz tehát vállalni a döntés ódiúmát, ebben az esetben azonban fennáll a veszély, hogy a korridor tervek ismét előkerülnek. Erre annál is nagyobb volt az esély, mivel a német-osztrák egyesülés hívei ismét élénk propagandát fejtettek ki egyes osztrák tartományokban. A bécsi vezetés mindenestre tisztában van vele, hogy, ha Párizsban döntenek a tényleges területátadásról, abban az esetben Ausztriának garanciát kell vállalnia arra, hogy távol tartja magát az Anchlussától.¹¹

⁸ Soproni Múzeum, Helytörténeti Adattár (HA) 2415. Das Schicksal Westungarns und die Ratifikation des Friedensvertrages. Eine Erklärung des Ministers Dr. Jakob Bleyer. röplap, é.n. Bleyer érvrendszerre egyébként több ponton – így az autonómia kérdésével kapcsolatban is – vitatható.

⁹ *Spannenberger, Norbert*: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler. München, 2002, (Schriften der Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa.) 14–48.

¹⁰ DBA PA AA Pol. Abteilung II. Österreich. Die Westungarische Frage 1921.05.27.–1921.10. 24. Bd.2. R73414. K274334-25. Frederic von Rosenberg bécsi német követ jelentése.

¹¹ Uo. 274082-85 Rosenberg jelentése, Bécs, 1921. május 29.

A magyar kormánynak persze kapóra jött volna egy újabb ausztriai Anschluss-mozgalom, és amikor ez, Tirolban és Salzburg környékén valóban megélné, jó taktikai érzékkel megpróbálta azt kihasználni. Moson megye egyik németek által lakott településén demonstrációt tartottak a német-osztrák egyesülés támogatására, melyről a magyarországi sajtó terjedelmes beszámolót közölt. Fürstenberg követ úgy értesült, hogy a megmozdulás Budapest ösztönzésére kezdődött, hogy általa a terület Ausztriához csatolásának veszélyeit francia körökben felnagyítsák.¹² Arról szintén tudomást szerzett, hogy ezzel egy időben Praznovszky párizsi magyar követ a francia szenátus tagjait győzködte a nyugat-magyarországi kérdés és Németország területi növekedésének összefüggéseiről.¹³ A követ a magyar külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Khuen-Héderváry Sándor előtt világossá tette, hogy tudomása van róla, kik szövik a Moson megyei mozgalom szálait. Azt azonban nem sikerült kiderítenie, hogy a magyar kormány próbálkozásai Németország ellen irányulnak-e, avagy csupán taktikai megfontolások állnak a háttérben, és Nyugat-Magyarország német bekebelezésének lehetséges forgatókönyvével a kérdés revízióját akarják elérni.¹⁴ A magunk részéről hajlunk ez utóbbit elfogadni. Ezek szerint az Anschlussal járó francia vakrémmel egyaránt megihlette az osztrák, a cseh és délszláv, valamint a magyar diplomáciát egyaránt, mindegyiket természetesen saját céljai elérése érdekében.

Az, hogy ez sikerrel kecsegtetne, magyar részről még nem látszott igazán. Az osztrák fővárosból hazatérő Gratzék mindenestre világosan közölték nyugat-magyarországi politikusokkal, hogy a térség Magyarország számára elveszett. A helyiek kérdésére azt is hozzátették, hogy a győztesek rövid határidejű ultimátumával számolnak a közeljövőben. Nem maradt már, mint belenyugodni a megváltoztathatatlanba, amit elősegítettek a korridor miatti félelmek is. Az alapeszme az volt, hogy bármi jobb, mint a kisantant ellenséges gyűrűjének bezárulása Magyarország körül és a nyugat fele futó kommunikációs szálak elszakadása.¹⁵

Nem érdektelen azonban, hogy ezekben a napokban Olaszország budapesti követe bizalmas formában annak a véleményének adott hangot, hogy a kérdés végleges megoldásához a terület megosztása vezetne, ennek a kiútnak az akadálya azonban Sopron hovatartozásának kérdése, hiszen a városra mindkét fél igényt tart.¹⁶ A magyar kormány 1921. július 15-én, külügyminisztere révén igyekezett tudtára adni a franciáknak, hogy Magyarország Sopron és környéke megtartásának fejében hajlandó lenne az elcsatolásra ítélt területek békés átadására. Erről másnapi jelentésében már Fürstenberg is beszámolt azzal, hogy az osztrák kormány csupán

¹² Uo. R73414. K274094-95 Fürstenberg jelentése, 1921. június 2.

¹³ Uo. K274108. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 11.

¹⁴ Uo. K274107-08. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 11.

¹⁵ Uo. K274090 Fürstenberg, Budapest, 1921. június 4

¹⁶ Uo. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. június 2.

időhúzási manővernek tekinti a magyar lépést.¹⁷ Telekiék pedig közben hasonló javaslattal léptek Olaszország elé is. Bár elvileg sem Párizs, sem pedig Róma nem zárkózott el a magyar indítványtól, a folyamatot kizárólag fordított irányban voltak hajlandók tudomásul venni, vagyis mindennek feltételül Burgenland kiürítését követelték. Éppen ez, illetve ennek halogatása vált azonban a nyugat-magyarországi probléma neuralgikus pontjává.

Burgenland és a német–magyar jobboldali radikalizmus

A nyugat-magyarországi felkelés kirobbanása előtt, 1921 júliusának végén már látszott, hogy a területátadás nem fog zökkenőmentesen megtörténni. Ennek az előzményei mindazonáltal messzire nyúltak vissza, ráadásul a felkelőmozgalomnak német katonai és politikai szálai is voltak, igaz jóval a tényleges katonai akciókat megelőzően.

A nyugat-magyarországi kérdés felbukkanása idején német ultrareakációs körök szoros kapcsolatokat ápoltak magyarországi radikálisokkal. Budapesti osztrák diplomaták tudomása szerint a német jobboldal szélsőségesei annak idején élesen felléptek Burgenland osztrák bekebelezése ellen, amit elsősorban ideológiai és politikai érvekkel támasztottak alá. Úgy vélték, ismét a vörös veszedelem rémét ébresztené fel, ha a magyarországi ellenforradalmi rendszer helyzetét a nyugati megyék elcsatolásával gyengítenék. Éppen ezért azon az állásponton voltak, hogy teljes fegyverzettel kell támogatni a békeszerződésekkel szembeni magyar ellenállást. Eközben pedig terveket dolgoztak ki a baloldali osztrák kormányzat eltávolítására. Az 1920. márciusi németországi Kapp puccs bukása után az államcsínyben részt vett szélsőjobboldali figurák Münchenben találtak menedéket és bázist maguknak. Itt hozták létre a „Vesztesek Szövetsége” elnevezésű, romantikus szervezetüket, amely bajor, magyar és osztrák részvétellel próbált meg előkészíteni egy következő hatalomátvételt. Ennek érdekében először a Karl Renner által vezetett szociáldemokrata osztrák kormányt kívánták megdönteni magyar paramilitáris erők segítségével. A vállalkozás úgy kapcsolódott a magyar békeszerződés ügyéhez, hogy az akcióban való magyar közreműködést a Burgenlandról való osztrák lemondással honorálták volna.¹⁸

A kalandor akciókról a magyar kormányzat is tudomással bírt, sőt egyes részleteket illetően kormányzati szereplők, illetve tisztviselők kezdeményező szerepet tölthettek be. Akkoriban Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter is személyesen járt Erich Ludendorffnál,¹⁹ Georg Heimnél, a bajor Néppárt

¹⁷ Uo. R73414. K274105 Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 17.

¹⁸ Schlag, Gerald: Aus Trümmern geboren. Burgenland 1918–1921. Eisenstadt, 2001. 352–353.

¹⁹ Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff tábornok (1865–1937) az első világháborút követően szélsőjobboldali nacionalista eszmék képviselőjeként részt vett a Weimari Köztársaság ellen szervezett jobboldali puccsokban (Kapp-puccs, és a Hitler-féle sörpuccs). Az ún. tórdőfés elmélet egyik atyja, a náci (NSDAP) illetve a Nemzetiszocialista Szabadságpárt tagja volt.

vezérénel, és Gustav Ritter von Kahrnál,²⁰ akik – állítása szerint – szilárdan ellenezték Burgenland Ausztriához csatolását.²¹ A magyar külügyi vezetés az osztrák keresztényszociális irányzattól várta a nyugat-magyarországi kérdés kompromisszumos megoldását. Ennek érdekében 1920 nyarán Csáky Imre²² és Kánya Kálmán, a külügyminisztérium vezértitkára tárgyalásokat kezdeményezett a keresztényszocialistákkal. A megbeszéléseket Kánya és Richard Weisskirchner volt bécsi polgármester kezdte. Weisskirchnert elsősorban a gazdasági forgalom és a dunai hajózás kérdése érdekelt, de kilátásba helyezte a népszavazás meghirdetését Nyugat-Magyarországon. A folytatására Csáky Imre báró Perényi Zsigmondot, a Friedrich-kormány volt belügyminiszterét akarta Bécsbe küldeni. Azért választották Perényit tárgyaló partnernek, mert a hivatalos látszatot kerülni akarták, de Masirevich Szilárd bécsi magyar követen keresztül biztosították Weisskirchnert, hogy a megkezdett tárgyalásokat a Kánya által megjelölt alapon fogják folytatni. Ekkor kezdődött a közeledés bajor néppárt részéről a magyar kormány irányába. A bajorok célja az osztrák bolsevizmus elleni küzdelmen kívül Ausztria teljes bekebelezése volt. Erre kértek a magyar kormánytól pénzt és élelmet, ezért cserébe a bajorok támogatást és fegyvereket ígértek. A két akciót a magyar részről megpróbálták összekapcsolni. A megbeszélésekre végül is augusztus 25-én és 26-án került sor, Teleki miniszterelnök svábhegyi villájában. A tárgyalások lefolyásáról a jelen lévő Kánya magánlevélben tájékoztatta a müncheni magyar főkonzult. Úgy találta, hogy a megbeszélések igen kedvező eredményre vezettek. Előzőleg már tájékoztatták egymást a kölcsönös gazdasági (katonai-gazdasági) és kereskedelmi igényekről, politikai szempontból pedig abban állapodtak meg, hogy az akkor legfontosabb kérdés a Renner-kormány eltávolítása, és helyére egy Bajor- és Magyarország számára feltétlenül megbízható kormány uralomra segítése. Nem tárgyaltak viszont Ausztriának Németországhoz való csatolásáról és a restaurációról.²³ A tárgyalások megállapodáshoz nem vezettek, annál is kevésbé, mert a képlékeny és – osztrák szempontból – egészében véve irreális ajánlatot a keresztényszocialista vezetőség aligha fogadhatta el választási kampánya idején.²⁴

Az osztrák külpolitika kisség megkésve próbálta meg beláttatni a magyar soviniztákkal kacérkodó német nemzeti és *alldeutsch* körökkel, hogy tevékenységük sok százezer német egzisztenciájának veszélyeztetésére is

²⁰ A köztársaság-ellenes, néppárti Gustav Ritter von Kahr (1862–1934) bajor miniszterelnökként (1920–1921) menedéket biztosított a Weimari Köztársaság szélsőjobboldali ellenzékének. A „vörös Berlin” ellenében az NSDAP-t is igyekezett megnyerni céljainak. Miután a Weimari Köztársaság 1921 szeptemberében a Versailles-i béke előírásainak megfelelően leszerelte a szélsőjobboldali fegyvereseket, leköszönt miniszterelnöki posztjáról, de 1922-ben változatlanul ellenállást fejtett ki a köztársaság ellen.

²¹ Österreichisches Staatsarchiv(=ÖStA), Archiv der Republik (=AdR), Neues Politisches Archiv (=NPA), Karton (Kt.) 791, Liasse Ungarn II/3. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches, 193/pol. 1922. NPA, Kt. 791, 2634/7–VIII–1922.

²² Csáky Imre (1882–1961) magyar diplomata, 1920. szeptember 22–december 16. között külügyminiszter.

²³ *Lőrincz Zsuzsa*: Az önálló magyar külügyi szervezet újjáalakításának kezdetei, 1919–1921. Levéltári Szemle, 44. (1994) 1. sz., 26–27.

²⁴ Részletesen lásd *Ormos Mária*: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, 1990.

alkalmas. A Ludendorff-féle társaság meggyőzésére elsősorban az Ausztriában megjelenő *alldeutsch* sajtóorgánumok segítségét és nagynémet érzelmű burgenlandi politikusok közbenjárását igyekeztek felhasználni.²⁵ A dolog jelentőségét idővel valószínűleg a német radikálisok is belátták, mert álláspontjuk a nyugat-magyarországi kérdésben lényegesen megváltozott. A Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos bajor-magyar együttműködés megfeneklett, ám a szélsőségesek közötti kontaktus Burgenland átadása után is megmaradt. Héjjas Iván, Gömbös Gyula és társaik 1922 tavaszán és nyarán is közvetlen érintkezésben voltak a Ludendorff és Gustav von Kahr nevével fémjelzett csoportokkal, sőt e kapcsolatok következményeként találtak menedékre Magyarországon a jobboldali német különítményesek által eltávolított Matthias Erzberger centripárti német pénzügyminiszter gyilkosai is. Gyakori vendég volt ekkoriban Budapesten Max Bauer ezredes, valamint Reinhold Wulle Reichstag-képviselő (a *Deutsche Tageblatt* kiadója), Max Erwin von Scheubner-Richter és sokan mások. Hans Cnobloch budapesti osztrák követ 1922. augusztus 2-i jelentése szerint a német-magyar kapcsolatokat jól ismerő Bleyer Jakab is beszámolt a német nacionalisták magyarországi kötődéseiről. Cnobloch nem sokkal azelőtt Németország budapesti követénél, Franz Egon Fürstenberg-Stammheimnél vett részt egy beszélgetésen, melynek során Bleyer akkor már csak Gömböst, Wolff Károlyt, Pekár Gyulát, és az „Ébredők”²⁶ néhány vezetőjét nevezte meg, mint akik élénk kapcsolatokat tartanak fenn erősen kompromittálódott német körökkel.²⁷ Prónay Pál naplóbejegyzése szerint azonban Ludendorff és hívei a közép-európai németiség egyesítésén dolgozva, 1922 nyarán már útját állták Burgenland újbóli függetlenségének, és ellenezték Ausztriától való elszakadását.²⁸ Berlini hírforrások alapján meggyőződhetünk róla, hogy magyar felkelő csoportok körében még 1921 után is felbukkantak német tisztek.²⁹ Látható tehát, hogy a német és magyar radikálisok érintkezése mindvégig egyik kísérőjelensége maradt a nyugat-magyarországi kérdésnek, különösen ami annak katonai megoldását illette.

---

²⁵ ÖStA. AdR. NPA, Kt. 791, Liasse Ungarn II/1-II/3., 2634/7.VIII.1922.

²⁶ Ébredő Magyarok Egyesülete.

²⁷ ÖStA AdR NPA Kt. 791, Liasse Ungarn II/3. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches, 193/pol. 1922. NPA, Kt. 791, 2634/7–VIII–1922.

²⁸ *Prónay Pál: A határban a halál kaszál...Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta: Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin, Budapest, 1963. 208.

²⁹ ÖStA AdR NPA Kt. 802, Liasse Ungarn 4/5, Z.36/1.1923. A berlini osztrák követség jelentése Alfred Grünberger külügyminiszternek (1923. január 14.). .

A megoldás csak 1921 nyarának közepe táján vált akuttá. Bizonyos – Fürstenberg által meg nem nevezett – körökben akkor már komolyan foglalkoztak a gondolattal, hogy egyes területeket még az átadással létrejövő *fait accompli* előtt felkelőakciókkal kell birtokban tartani. Maurice Fouchet francia főmegbízott – a német követtel is bizalmas kapcsolatokat ápoló – diplomáciai szereplők előtt nyíltan kijelentette, hogy a hivatalos átadás után következő történekeért nem lehet garanciát vállalni.³⁰ Feltéve, hogy a francia diplomata az iménti a megjegyzést nem véletlenül indította útjára, a kommentár a magyar kormány számára biztosítékkal érhetett fel arra nézve, hogy területvédő mozgalom esetén nem kell Párizs beavatkozásától tartani. Nem lehet persze minden információnak hitelt adni, bővel keringtek ugyanis feltételezések, pletykák is a témában. Ilyennel látszott az is, hogy IV. Károly ex- király épp az átadási körüli kaotikus állapotokat akarja kihasználni, hogy a zavarosban halászva újból kísérletet tegyen magyarországi (esetleg Ausztriára vonatkozó) terveinek a megvalósítására.³¹ Noha utóbbi inkább kombinációkon alapult, a valóság csak annyiban cáfolta meg, hogy a hatalom-átvételi kísérletre október második feléig kellett várni.

Az augusztus végi napok lázas izgalomban teltek, amelyről a bécsi és budapesti német misszióvezetők híradásai is beszámolnak. Masirevich Szilárd bécsi magyar követ német kollégáját, Dietrich von Scharfenberget próbálta rávenni közvetítésre. Nem tudni, hogy a kormány felhatalmazására-e, de Masirevich azt kérte Scharfenbergtől: fejtse ki a hivatalos német álláspontot és bírja jobb belátásra (azaz Sopron átengedésére) az osztrák kormányt. A magyar követ azzal a meghökkentő érvvel hozakodott elő a német diplomata előtt, hogy az osztrákok viselkedése a kisantanthoz való csatlakozás felé tolja a magyar politikát. Scharfenberg elutasította a felkérést, mivel a beavatkozás károsan érintette volna Németország Ausztriához fűződő viszonyát, nem beszélve a közbelépés egyéb nem kívánatos következményeiről.³² Utóbbi alatt elsősorban azt kell értenünk, hogy a német diplomácia helyesen mérte fel saját, korlátozott lehetőségeit, és ha már az – egyelőre időszerűtlen – Anschluss-probléma miatt amúgy is belesodródott a kérdésbe, az illetékesség legcsekélyebb látszatát is el akarta kerülni. Ez ugyanis feleslegesen rontott volna a vesztes Németország nemzetközi megítélésén, egyúttal csorbította volna a semlegesség látszatát is.

Ausztria és Magyarország, illetve a két ország kormányának eltérő pozíciója tisztán kitűnik a két főváros német követeinek jelentéseiből. A Bécsben állomásozó Scharfenberg arról adott hírt, hogy az ottani kormányzat kész a terület átadását követően tárgyalásokat folytatni a határkiigazításokról és a hivatalnoki állomány egy részének átvételéről. Fürstenberg eközben Bethlen

---

³⁰DBA PA AA K274127. Fürstenberg jelentése, 1921. július 30.

³¹ Uo.

³² DBA PA AA K274131-32. Scharfenberg távirata a német külügyminisztérium számára Bécs, 1921. augusztus 16. (érk.: 1921. augusztus 17.)

beszédéből idézett, aki éppen megróttá az osztrák kollégáját, amiért az visszautasította a magyar kormány tárgyalási javaslatait és elzárkózott minden érdemi egyeztetés elől. Ugyancsak ilyen tónusban beszélt a kérdésről Bánffy Miklós külügyminiszter a parlament külügyi bizottságában. A miniszterelnök retorziókat is kilátásba helyezett Ausztriával szemben – tudósított Fürstenberg, aki szerint a budapesti hivatalos körökben mégis egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy Nyugat-Magyarország végérvényesen elveszett Magyarország számára. Ennek némileg ellentmond, hogy miközben Fürstenberg osztrák kollégájától azt az információt kapta, hogy az átadás teljesen rendben le fog zajlani, magyar részről ennek az ellenkezőjét közölték vele, még hozzá a legkülönbözőbb körökben.³³

A német követ teljesen bizonytalan volt a területátadás körülményeit illetően, egészen annak napjáig. Augusztus 29-én viszont már megtáviratozta a határ mellett feltűnt területvédőkről szóló híreket, különös tekintettel Friedrich, Prónay és Ostenburg megjelentésére.³⁴ Ezzel egy időben Scharfenberg már részletes beszámolót küldött a kibontakozó ellenállásról és személyesen kapcsolatba lépett Schober kancellárral, hogy az osztrák kormány álláspontja felől tudakozódjon, és első kézből kapjon információkat a helyzet alakulásáról. Schober – a mellett, hogy Budapesttel kapcsolatba lépett és visszavonta korábbi tárgyalási ajánlatát – azonnal értesítette a Nagykövetek Tanácsát Párizsban, kérve, hogy a testület lépjen közbe az átadás lebonyolítása érdekében.³⁵

Fürstenberg úgy látta, hogy a területátadás kapcsán kialakult helyzet és a megoldás nehézségei változást hozhatnak a kormány összetételében. A franciák viszont újabban a magyar álláspontot támogatják.³⁶ Ebből is láthatjuk, hogy a német diplomaták által közölt információk, illetve kombinációk megbízhatósága változó volt. Noha némely feltételezés homokra épült, volt köztük jócskán, amely elsődleges forrásból, nevezetesen az osztrák kormányhoz közel álló körökből származott, így nem kerülheti el a figyelmünket. Ennek egyes részletei között is érdemes azonban a megbízhatóságot szem előtt tartva vizsgálni. A velencei tárgyalások ideje alatt a német hírszerzés³⁷ által a német külügyminisztériumnak továbbított, osztrák keresztényszocialista forrásból származó emlékirat ilyen értelemben rendkívül érdekes értesüléseket tartalmaz. Nem meglepő, hogy a feljegyzés szerint a felkelők leszerelésére nemzetközi szinten semmilyen esély

---

³³ BA PA AA R74184 Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. augusztus 19.

³⁴ Uo. Fürstenberg távirata, 1921. augusztus 29.

³⁵ DBA PA AA K274147. Scharfenberg távirata, Bécs, 1921. augusztus 29.

³⁶ DBA PA AA R74184. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. szeptember 1.

³⁷ 1918-ban a német államokban a közrend ellenőrzésére létrehozott szervezet (Staatskommissar für öffentliche Ordnung) rendszeresen készített jelentéseket a kormányzat számára. A feladata az volt, hogy minden olyan belső és külföldi szervezkedésről információkat gyűjtsön és szolgáltatson, mely az állam alkotmányos rendjét fenyegette. Az érdeklődési körébe tartoztak a szélső bal- és a szélső jobboldal mozgalmi egyaránt. Lásd: Archivführer zur Geschichte des Memelgebietes und der deutsch-litauischen Beziehungen. Bearbeitet: Christian Gahlbeck – Vacys Vaivada. Oldenburg, 2006. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa; 27.)

nem mutatkozott. A kisantant államai nem voltak abban a helyzetben, hogy beavatkozzanak. A csehszlovák hadsereg a gyengesége miatt nem vállalkozna bevonulásra, a bukaresti vezetésnek bármi előbb az eszébe jutna, mint hogy katonai expedíciót indítson Magyarország ellen, a jugoszláv kormányra pedig belpolitikai nehézségei, macedón, albán és horvát belső konfliktusai közepette még súlyos olasz nyomás is nehezedik – állapítja meg a jelentés, majd azzal folytatja, hogy a „nagy antant” államai közül Nagy Britannia érdektelenséget mutat a térség problémái iránt, miközben Franciaország „ismét saját érdekeivel szemben” politizál. Olaszországgal kapcsolatban megjegyzi, hogy Róma teljes egészében Magyarország oldalán áll, mivel annak kisantant-ellenessége sokkal többet hoz számára a konyhára, mint az Ausztriához fűződő partneri viszony.³⁸ Utóbbi értékelés – noha természetesen alapjaiban és végső következtetését tekintve helytálló – számos részletét tudnánk tovább árnyalni mai ismereteink és korabeli német források birtokában is.

Ezt az árnyalatot részben azzal tudjuk megadni, ha elmondjuk – amire a Wilhelmstrassén érkezett jelentések is utalnak –, hogy környező utódállamok körében valójában sem Sopron hovatarozásának problémája, sem pedig Ausztria helyzetének kérdése nem keltett komoly érdeklődést. Visszhangot elsősorban a kisállamok nagyhatalmi szövetségeseinek magatartása váltott ki. A Romániában tapasztalható érdektelenségre Németország bukaresti követe hívta fel a figyelmet azzal, hogy a Magyarország számára kedvezően alakuló velencei tárgyalások – noha a közvetítő szerepet Olaszország játssza – Franciaország elképzelhetetlenek lettek volna. A román közvélemény körében azonban ez a francia gesztuspolitika sem volt képes a Párizs iránti bizalmat megingatni.³⁹ Jugoszláviában – és ez a többi kisantant államra is elmondható – elvi problémát láttak viszont a békeszerződések mindennemű módosításában. A trianoni béke pontjainak következetes betartása és betartatása a legfontosabb vezérmotívuma volt Belgrád, Prága és Bukarest politikájának. Az ettől való legkisebb elkanyarodásban saját területi érdekeik veszélyeztetését látták. Az, hogy a békerendszer épületéből egyetlen téglát kiemelése az egész építményt romba döntheti, nem volt egyedülálló gondolat. Jugoszláviában azonban – ahol a győztesek nyomására fel kellett adni a megszállva tartott baranyai területeket – még különösebb érzékenységgel figyelték, hogy Burgenland kiürítését az antant államok nem voltak képesek vagy nem akarták kikényszeríteni. A belgrádi német követ szerint a nyugat-magyarországi felkelés kezdetekor a délszláv fővárosban szükségszerűnek tartották a csehekkel közös intervenciót az összekötő folyosó megvalósítása érdekében, és erre már az előkészületeket is megtették. Közben Ausztria állítólag olyan kompromisszumos javaslattal állt elő Belgrádban, mely egy magyar-jugoszláv-osztrák hármasszövetség ötletét tartalmazta. Ennek

---

³⁸ DBA PA AA R73414. K274303. Der Staatskommissar für öffentliche Ordnung átirata a Külügyminisztérium számára, 1921. október 21.

³⁹ DBA PA AA R73414. K274313-14 Hans Freytag bukaresti német követ jelentése, 1921. október 15.

lényege az volt, hogy az osztrákok lemondanak Sopronról, amennyiben a délszlávok Radkersburg környéki területeket adnának át Ausztriának. Magyarország ugyanakkor a Burgenlandtól délre fekvő (sic!) térségből lépne vissza Jugoszláviai javára.⁴⁰ A mosolyt fakasztó kezdeményezésről nem áll rendelkezésünkre más forrásértékű bizonyíték, de ha ilyen lenne, akkor is súlyos kétségeket hagyna bennünk a próbálkozás komolyságát illetően. Annyi viszont bizonyos, hogy a jugoszláv és kisantant frusztrációk nem vezettek el egységes külpolitikai, s különösen nem katonai kezdeményezéshez, ilyenformán az időről-időre leporolt korridor tervek is csak a fentebb említett árnyalatokkal gazdagítják a nyugat-magyarországi történeti problémáját.

Utólagos történeti képünk kialakítása szempontjából sokkal értékesebb az a vélemény, melyet az említett osztrák kormánypárti forrás a Bécs számára követendő politikával kapcsolatosan közöl. Ebből ugyanis a tények nyelvére lefordítható következtetéseket tudunk levonni. Olyanokat, amelyek az osztrák kormányzatot a Sopronról és környékéről való lemondás felé mozdították. Ennek elsőrendű mondanivalója, hogy Ausztria súlyos kényszerhelyzetében nem tehet egyebet, minthogy elfogadja a neki felkínált alkut és *lemond* (utóbbit talán érdemes nyomatékosan hangsúlyozni) Sopronról és környékéről, ellenkező esetben ugyanis kénytelen lesz megválni egész Burgenlandtól. Ennek ismeretében a Soproni népszavazás nem lesz több pusztá színjátéknál – jegyzi meg a feljegyzés szerzője, tegyük hozzá: helyesen. Később megtoldja mindezt azzal, hogy ha a szavazás Magyarország számára balul ütne ki, akkor sem lesz képes senki a felkelőket kizavarni a térségből, amely így ugyancsak elveszne Ausztria számára. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy az esetleges osztrák sikert magyar részről egyenesen a velencei paktum felrúgásaként értelmeznék.⁴¹ Utóbbi egyértelmű utalás arra, hogy a Velencei Szerződés a népszavazással voltaképpen csak ürügyet kínált Sopron és környéke státuszának újrendezéséhez és a kompromisszummal a várost akárhogy is, de Magyarországnak ítélték. Nem nélkülözte a valóságot a feljegyzésnek az az állítása, mely szerint a magyar győzelemben a közvélemény bizonyítékot látna arra, hogy hasonló referendum Burgenland egész területén sikerrel kecsegtetne és a probléma soha nem kerülne nyugvópontra. A későbbi fejlemények azt mutatják, hogy ennek a feltételezésnek valóban volt némi alapja, ha nem is az egész magyar közvéleményre vonatkoztatva és nem is olyan súllyal, mint ahogy azt a fejtegetésben olvashatjuk. A garanciák hiányából adódó bizonytalan és ellentmondásos helyzetből a legjárhatóbb kivezető út a gazdasági együttműködés irányába haladt. Az elemzés arra a következtetésre vezetett, hogy a probléma megoldását szoros – ráadásul nem csupán e két országra kiterjedő – gazdasági kooperáció jelentené, amely nem

---

⁴⁰ DBA PA AA R73414. 274318-20. Freiherr von OW-Wachendorf követségi tanácsos jelentése, Belgrád, 1921. november 3.

⁴¹ DBA PA AA R73414. K274303. Der Staatskommissar für öffentliche Ordnung átírta a Külügyminisztérium számára, 1921. október 21.

túrné, hogy Magyarország és Ausztria között átjárhatatlan ütköző zóna maradjon.⁴²

Az említett pufferzóna a soproni és Sopron környéki népszavazás körüli viták miatt hosszú ideig fennmaradt. Az enyhülés a határ mellett sokáig váratott magára. A kérdésben érintett kormányok azonban a nyugat-magyarországi illetve burgenlandi problémákat igyekeztek aktuális és távlatos külpolitikai terveiknek és érdekeiknek alárendelni. A kérdés ilyen módon nem csupán az osztrák-magyar államközi kapcsolatok, hanem idővel – pontosabban Németország nemzetközi szerepének növekedésével – a Berlin felé forduló magyar külpolitikai orientációk és a német geopolitikai gondolkodás és taktikai játszmák függvényében alakult.⁴³

---

⁴² Uo.

⁴³ Ezekről részletesen lásd: *Tóth Imre*: Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939). Századok 138. (2004),1330–1360.

Sopron, „a leghűségesebb város” – „Burgenland természetes fővárosa”, a magyar-osztrák kapcsolatok sok évtized óta élő ellentétpárja. Oly annyira, hogy az 1991-ben megjelent egyik osztrák középiskolai történelem tankönyv még mindig a város „elrablásaként” aposztrofálta az 1921-es népszavazás eredményét.²

Mióta 1919 nyarán a nagyhatalmak a saint-germaini békeszerződésben, az osztrák béke delegációt vezető Karl Renner kancellár hirtelen ötletének helyt adva, jóváhagyták a nyugat-magyarországi területek átadását az újszülött Osztrák Köztársaságnak, Sopron birtoklásának vágya mélyen beleívódott az osztrák köztudatba, mi több a közjogba, hiszen az 1921 januárjában elfogadott szövetségi alkotmány Sopront tartományi fővárosként kodifikálta.³ A város már kész tényként kezelt automatikus átadását a magyar diplomácia erőfeszítései, Olaszország támogatásával, egy ideig sikeresen megakadályozták, mígnem 1921-ben az ún. velencei jegyzőkönyv a Sopronban és környékén tartandó népszavazás eredményétől tette függővé a békeszerződés rendelkezésének végrehajtását. Az eredmény ismert: a lakosság többsége Magyarország mellett döntött.⁴ A területért a fegyveres harcot is vállaló magyar szabadcsapatok akciója és a népszavazás kimenetele viszont mély nyomokat hagyott a keresztségben Burgenland nevet kapott új tartomány formálódó politikai elitjében. Keserőségüket érthetővé tette, hogy Sopron nélkül az elcsatolt területek ebben az időben aligha jelentettek többet, mint egy fej nélküli torzót, amelynek mindennapi életét csak nagy nehézségek árán lehetett megszervezni.

Jelentősen motiválta a helyzetet, hogy a formálódó tartományi öngazgatásban az osztrák szociáldemokrácia képviselőiben több olyan soproni és környékbeli politikus (Ludwig Leser, Ignaz Till, Adolf Berczeller) kapott helyet, akiknek pályakezdése szorosán összefonódott a Magyar Tanácsköztársaság eseményeivel és azt követően menekülésre vagy emigrációra kényszerültek.

¹ A közlemény az OTKA K 78003 számú kutatási programja keretében készült.

* A közlemény az OTKA K 78003 számú kutatási programja keretében készült.

² Idézi *Gecsényi Lajos*: A magyar történelem az osztrák gimnáziumi tankönyvekben. Kísérlet egy létező probléma megvilágítására. In: *Hogyan tovább?* (Győr) 1991/4. 2–3.

³ *Widder, Roland*: Das Burgenland als Grenzerfahrung. Zur Identität einer Peripherie. In: Kriechbaumer, Robert (Hrsg.): *Liebe auf den zweiten Blick*. Wien–Köln–Weimar, 63–96. (=Widder 1998.), 85. 1926-ban, amikor már régen nyilvánvaló volt, hogy Sopron Magyarország része maradt, Burgenland tartományi alkotmánya Kismartont még mindig csak a tartományi kormány székhelyeként, és nem tartományi fővárosként, nevesítette. Erre csak 1981 szeptemberében került sor.

⁴ A nyugat-magyarországi területek elcsatolásával foglalkozó munkák közül ajánljuk *Soós Katalin*: *Burgenland az európai politikában (1918–1921)* Budapest, 1971 c. kötetét és *Botlik József*: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Budapest, 2008. c. könyvét, továbbá *Tóth Imre* tanulmányát a folyóirat jelen számában.

Leser, aki már a polgári demokratikus forradalom idején elkötelezte magát a német autonómia mellett, 1919 márciusában lajtaújfalu küldöttként a járási és a Sopron megyei tanács tagja, majd a nyugat-magyarországi német önkormányzati tanács elnöke, a Tanácsok Országos Gyűlésének küldötte lett és megválasztották a Szövetséges Intéző Bizottság tagjává is.⁵ Számos népgyűlés szónokaként a proletárdiktatúra ismert helyi vezetőjének számított, aki több ízben is állást foglalt Sopron Magyarországhoz tartozása mellett.⁶ A forradalom bukását követően a Peidl kormány idején még néhány napig hivatalban maradt, de a rendőrség tanácsköztársasági tevékenysége miatt hamarosan letartóztatta és egy évig Sopronkőhidán raboskodott, ahonnan súlyos betegen szabadult.⁷ Burgenland létrejöttétől kezdve a tartományi politika meghatározó személyisége, kitűnő szónok, 1922–1934 között tartományi főnökhelyettes. A csornai születésű Till Ignác szociáldemokrata párttag a nezsideri járás politikai megbízottjaként működött, 1919 augusztusában ment Bécsbe, onnan pedig Burgenlandba. 1923–1934 között a tartományi kormány tagja.⁸ Berczeller korábban a soproni munkásbiztosító pénztár tisztviselőjeként dolgozott, majd a fehér különítményesek által meggyilkolt Kellner Sándor népbiztos helyettese lett. Az elsők között ment emigrációba, ahol az új tartományban megszervezte a munkásbiztosító pénztárt, alelnöke lett a munkáskamarának.⁹ Ők voltak azok, akik Sopron elvesztését az ellenforradalmi katonai diktatúrának tekintett Horthy rendszer mesterkedéseként élték meg¹⁰ és a helyi közéletben – részben a Bécsben szerveződött Ödenburger Heimatdienst¹¹ tagjaiként – lényegében a náci megszállás bekövetkeztéig Sopron megszerzésének gondolatát különös képen

---

⁵ *Környei Attila*: A forradalmak vázlatos soproni eseménynaptára 1919. Soproni Szemle 23. (1969), (=Környei 1969.) 81–82.

⁶ *Fogarassy László*: A soproni népszavazás. Soproni Szemle 25. (1971), 335–347, itt: 335.; Környei 1969. 82.

⁷ Miután a Soproni királyi törvényszék iratai jó részt elpusztultak nem ismerjük az ellene emelt vádat és azt sem tudjuk, hogy milyen ítélet született az ügyében. A róla szóló szakirodalomban felbukkan olyan adat, mely szerint hazaárulás vádjával ítélték el és megszökött a köhida börtönből. V.ö. *Feymann, Walter*: Das Deutschnationale im politischen Denken Ludwig Lesers. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hg. Wolfgang Gürtler – Gerhard J. Winkler. Eisenstadt, 2001. 87–106, itt: 92. (=Feymann 2001.) Köszönöm *Fiziker Róbert* kollégámnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

⁸ *Schlag, Gerald*: Um Freiheit und Brot. Die Arbeiterbewegung von ihren Anfängen im westungarischen Raum bis zu ihrer Verbannung in die Illegalität. In: Aufbruch an der Grenze. Die Arbeiterbewegung von ihren Anfängen im westungarischen Raum bis zum 100-Jahre-Jubiläum der Sozialistischen Partei Österreichs Eisenstadt, 1989. 9–94. (=Aufbruch an der Grenze 1989.), 43.

⁹ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6/A kötet. Szerk.: Erényi Tibor – Mucsi Ferenc, et. al. Budapest, 1959. 350. A Soproni Vörös Újság cikke a nyugat-magyarországi németek önkormányzatáról. 1919. április 30.

¹⁰ Nem érdektelen ebből a szempontból a szocialista *Hans Bögl* (a szociáldemokrata párt tartományi szervezetének egyik vezetője, 1964-ben az első szocialista tartományfőnök) 1974-ben megjelent könyve (Burgenland. Ein Bericht zur Zeitgeschichte. Wien, 1974.), amely a legsötétebb „rémrendszernek” minősítette Magyarországot a két világháború közötti időben.

¹¹ A Heimatdienst vezetői a soproni születésű Dr. Alfred Walheim bécsi középiskolai tanár, későbbi burgenlandi tartományfőnök (1923–1924, 1931–1934; a Győrben érettségizett Josef Rauhofer jogász, későbbi burgenlandi tartományfőnök (1924–1928) és Ludwig Leser voltak.

ébre tartották. Ezzel akarva-akaratlanul azonosultak a nagy-német gondolattal, ami a németiség által lakott európai területek egyesítését tűzte zászlajára.¹²

Így történhetett, hogy 1938. október 15-én ugyan Burgenlandot megszüntették a birodalmi hatóságok, területét felosztották Steiermark és az újonnan létrehozott Nieder-Donau Gau (a korábbi Alsó-Ausztria tartomány) között, ám ez nem akadályozta meg Bécs náci vezetőjét, Hugo Juryt, hogy 1940/41-ben ne támogassa a nagy-német gondolat jegyében Sopronért síkra szálló nacionalistákat.¹³ Az akció azonban úgymond nem volt időszerű a szövetséges Magyarországgal szemben, így hamarosan elenyészett.

Gyökeresen megváltozott a helyzet 1945 tavaszán, amikor a szovjet hadsereg egységei Béccsel egy időben az egykori Burgenland területét is megszállták és megkezdődött a helyi demokratikus közélet helyreállítása. Az ideiglenes szövetségi kormány számára is néhány hét múltán nyomatékos kérdésként merült fel a tartomány felosztásának fenntartása vagy önállóságának visszaállítása. A kormány, maga Karl Renner kancellár is, a befolyásos alsó-ausztriai politikusi lobby nyomására, kezdetben a status quo megőrzése mellett foglalt állást, ezt rögzítették az ideiglenes alkotmányban is. A döntés homályos indokai között – igaz utólag – felbukkant az az érvelés, nagy valószínűséggel a burgenlandiak elijesztéseként, hogy a tartomány visszaállítása esetén Magyarország esetleg igényt támasztana egykori területére, és ebben élvezné a szovjet kormány támogatását.¹⁴ Az a tény azonban, hogy 1945 májusában az új magyar honvédség katonái szovjet alárendeltségben Burgenland területén állomásoztak semmiféle relevanciával nem bírt a vélt magyar területi igényeket illetően.¹⁵

Az országos politikától függetlenül a helyi politikai életbe visszatérő szociáldemokraták, akik lándzsát törtek a tartomány visszaállítása mellett, ezt azonnal összekötötték Sopron megszerzésének a gondolatával. Ezt tartalmazta már az a memorandum is, melyet a Szociáldemokrata Párt két tartományi képviselője május végén adott át Adolf Schärf alkancellárnak, a párt elnökének.¹⁶

¹² A szocialisták nagy-német szellemiségéről v.ö. Feymann 2001. 90.

¹³ Widder 1998. 85.

¹⁴ Renner erről az ideiglenes kormány 1945. augusztus 7-i ülésén beszélt, ahol még azt is szóba hozta, hogy budapesti hírek szerint a magyar kormány az ország felvételét akarja kérni a Szovjetunióba. Protokolle des Kabinettsrates der Provisorischen Regierung Karl Renner 1945 Bd. 2. 17. Juli 1945 – bis 5. Sept. 1945. Hg. Gertrude Engerle-Burcel. Wien, 1999. (=Protokolle des Kabinettrates 1999.) 218.

¹⁵ Ez az összefüggés sajátos módon csak az osztrák történeti irodalomban merül fel, *Rauchensteiner, Manfred*: Der Sonderfall. Die Besatzungszeit in Österreich 1945 bis 1955. Wien, 1985. (=Rauchensteiner 1985.) 83. és *Tuma, Renate*: Das Problem der territorialen Integrität Österreichs 1945–1947. Unter besonderer Berücksichtigung der Grenzziehung gegenüber Deutschland, der Tschechoslowakei und Ungarn. Wien, 1995. (=Tuma 1995.) 66–67. monográfiáiban. A két hadosztály közül a 6. hadosztály Dél-Burgenlandban a 3. Ukrán Front 27. hadseregének állományában április 24. és május 13. között kisegítő feladatot látott el. Az 1. hadosztály csapatai ugyanebben az időben viszont Wiener Neustadt környékén állomásoztak. V.ö. *Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Budapest, 1963. 70., 72.

¹⁶ *Ernst, August*: Zur Wiedererrichtung des Burgenlandes im Jahre 1945 In: *Burgenländische Heimatblätter*, 30. (1968) 3. (=August 1968.) 105–122, itt: 110–111. Schärf a felvetésre azt válaszolta, hogy Sopron minden bizonnyal Magyarország része marad és ezt a szovjet kormány is támogatja.

Röviddel ezt követően Franz Zimmermann kismartoni újságíró, történész,¹⁷ a nagy-német gondolat híve, aláírásgyűjtést indított már nem is a soproni kérdésről, hanem az ún. Ost-Burgenland, azaz a Rába vonaláig terjedő terület megszerzéséért. Zimmermann, aki hónapokkal később a tartományi kormány sajtóreferense lett, történelmi, népességi és gazdasági adatokra hivatkozó beadványok tömegével kezdte bombázni a minisztériumokat és a politikusokat. Akcióit Norbert Bischoff, a kancellár külügyi tanácsadója (a későbbi években moszkvai nagykövét) ismételtlen azzal hátrította el, hogy később térnek vissza a memorandumokra.¹⁸ Kétségtelen, hogy a gondolatai visszhangra találtak távolabbi vidékeken is. A III. Ukrán Front Politikai osztálya a grazi lakosság hangulatáról készített beszámolójában arról számolt be, hogy elterjedt vélemény szerint Sopront Ausztriához kell csatolni.¹⁹

A szövetségi kormány ülésén először 1945. július 17-én került szóba Sopron, amikor a néppárti Ferdinand Nagl igazságügyi államtitkár felvetette, hogy a potsdami konferencián tárgyaló „nagyoknak” hívják fel a figyelmét a dél-tiroli és a soproni kérdésre.²⁰ A következő hetekben a téma mind gyakrabban merült fel a helyi politikai kommunikációban. Augusztus 5-én a dachau koncentrációs táborból hazatért Ignaz Till javaslatára a szociáldemokraták kismartoni konferenciája határozatban foglalt állást Sopron megszerzéséről: „...a burgenlandi szocialisták azt követelik, hogy azt a területet, melyet a saint-germaini békeszerződés szerint az Osztrák Köztársaságnak ítélték, ám a fasiszták csaló szavazása, Sopronban, elragadott, birtokba vehessék.”²¹ Egy nappal később Renner kancellár, minden bizonnyal ügyis, mint az 1919-es békeszerződés meghatározó személyisége, elérkezettnek látta az időt, hogy a TASSZ szovjet hírugynökségnek adott nyilatkozatában, a tudósító kérdésére, kifejtse: „nincs más óhajunk, mint a saint-germaini béke visszaállítása, ami Sopront Ausztriának adta.”²² Tette mindezt úgy, hogy ismernie kellett a háború utáni Ausztriáról szóló, 1943. november elsején elfogadott, moszkvai nyilatkozatot, amelyben a három szövetséges hatalom külügyminiszterei rögzítették, hogy az ország

¹⁷ [de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Zimmermann_\(Jurist\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Zimmermann_(Jurist)). Zimmermann (1905–1993) 1965-ig volt tartományi sajtóreferens, amikor az ismételt magyar tiltakozások hatására leváltották. Publikációiban évtizedeken át újra és újra visszatért Ausztria területi követeléseire, támadta Magyarországot.

¹⁸ Zimmermann akcióiról Tuma 1995. 74–75. és legújabbban említi *Rathkolb, Oliver: Die österreichische „Ostpolitik“ gegenüber Ungarn* In: *Österreich und Ungarn im Kalten Krieg*. Hg.: István Majoros – Zoltán Maruzsa – Oliver Rathkolb. Wien – Budapest, 2010) 211–212.

¹⁹ *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven*. Hg.: Wolfgang Mueller – Arnold Suppan – Norman M. Naimark – Gennadij Bordjugov. Wien, 2005. 167. No. 17. 1945. június 21.

²⁰ *Protokolle des Kabinettsrates* 1999. 12.

²¹ *Sinowatz, Fred: Die Wiederentstehung des Burgenlandes und der Aufstieg der Sozialdemokratie zur Führungspartei*. In: *Aufbruch an der Grenze* 1985. (=Sinowatz 1989.) 109–110.

²² Idézi Tuma 1995. 71. Renner 1919-es reminensziájára v.ö. *Stourzh, Gerald: Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. 5. Auflage. Wien, 2005. (=Stourzh 2005.) 39.

önállóságát az 1938 márciusa előtti határok között kell helyre állítani.²³ Másnap a kabinet ülésén Renner tovább ment ennél és kijelentette: Burgenland kérdése Sopron kérdése, ám az ottaniaknak kellene Sopron felé nyitni, a lakosság beállítottságát szondázni, röplapokat osztogatni, agitációs platformot teremteni.²⁴ Szavai vélhetően egy újabb népszavazás lehetőségének felmérését sugallták, összefüggésben azzal, hogy tanácsadója, az egyik legtapasztaltabb osztrák diplomata Norbert Bischoff már egy hónappal korábban szakértői véleményt készített a kancellár számára a lehetséges osztrák területi követelésekről. Ebben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a döntések kizárólag az érintett területek lakosságának demokratikus akarathatározása alapján szülehetnek. Bischoff, aki egyenként kitért Dél-Tirol, a csehországi területek, a német Berchtesgaden és Sopron problémájára, utóbbi vonatkozásában óvott az 1921-es népszavazás megkérdőjelezésétől, miután Karintiában 1920-ban ugyancsak népszavazás döntött az Ausztriánál maradásról.²⁵ Renner javaslatára Johann Koplenig kommunista államtitkár reflektált. Elismerte, hogy ők is örülnének, ha Sopron Burgenlandhoz kerülne, és nem ellenzik a kérdésnek a béketárgyalásokon történő felvetését, ám óvott egy politikai mozgalom elindításától. Felhívta a figyelmet arra, hogy egy soproni akcióra Magyarország a gazdasági kapcsolatok blokkolásával válaszolna, miközben Ausztria erősen rá van utalva az ottani élelmiszerszállításokra. Úgy vélte, és alapjában véve mindvégig ez maradt az osztrák kommunisták álláspontja, hogy Sopron ügyéről a kétoldalú kapcsolatok rendezése után közvetlenül kellene tárgyalni a demokratikus magyar kormánnyal.²⁶

1945. augusztus 29-én végül megszületett a politikai döntés Burgenland önállóságának visszaállításáról. Az ideiglenes tartományi kormány vezetője Renner kifejezett kívánságára az emigrációból hazatért Ludwig Leser, a Sopronért folytatott küzdelem fanatikusa lett.²⁷ Az ő vezetésével hirdették ki október elsején immár jogilag is a régi-új tartomány létrejöttét. Minden bizonnyal nem véletlenül használta ki ezt az alkalmat a szociáldemokrata központi pártlap, az *Arbeiter Zeitung*, amikor október másodikán o.h. szíglával, ami vélhetően Oskar Helmer a párt egyik meghatározó személyiségét, belügyi államtitkárt takarta, nagy cikkben tette közzé a párt álláspontjának is tekinthető véleményét. Ebben az önállósulási

---

²³ Stourzh 2005. 33–34. Nem érdektelen ebben az összefüggésben a M. M. Litvinov szovjet külügyi népbiztos-helyettes által 1943 folyamán vezetett bizottság Ausztria háború utáni állapotáról készített feljegyzése, amelyben Sopron nem szerepel. (V. ö. Stourzh 2005. 18–19.) A Litvinov bizottság egy másik, a magyar békeszerződéssel kapcsolatos elgondolásokról összeállított anyaga viszont kitért a Sopronra vonatkozó esetleges osztrák igényekre. Litvinov szerint ilyen igény felvetése esetén a szovjet álláspontot az egyik vagy másik félhez fűződő majdani viszonyoknak kell meghatározni. Lásd: Sub clausula. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Szerk. Gecsényi Lajos – Máthé Gábor. Budapest, 2008. 1039. 119. sz. dokumentum.

²⁴ Protokolle des Kabinettsrates 1999. 214.

²⁵ Tuma 1995. 46–47.

²⁶ Protokolle des Kabinettsrates 1999. 219.

²⁷ August 1968. 117.

folyamat méltatása mellett a cikkíró hosszan kitért Sopron kérdésére. Leszögezte, hogy a soproni népszavazás annak idején a magyar kormány példátlan terrorja alatt zajlott, és a lakosság valóságos hangulata akkor is, és azóta is Ausztria mellett van. „Sopron és Burgenland összetartoznak. Az egyesítés mind a városnak, mind a tartománynak nagy előnyökkel járna, de mindenekelőtt eltűnne egy igazságtalanság a világból. Azon a napon, melyen Burgenland ismét önálló tartomány lesz, jogos a Sopron bekebelezése iránti követelés.” – összegezte véleményét a cikkíró.²⁸ Az írás súlyát emelte, hogy kivonatosan a bécsi rádió is ismertette. Fontos jelzés volt a magyar külügyminisztérium számára Miskolczi Gyula egyetemi tanár, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójának információja, amikor október végén arról tájékoztatta Kertész István követet, a Békeelőkészítő Osztály vezetőjét, hogy az osztrák politikai pártok között – esetleg éppen magyarországi ösztönzésre – mozgalom indult a Magyarországgal szembeni területi igények felvetése ügyében. Igaz, Miskolczi azt is hangsúlyozta, hogy a komoly osztrák politikusok igyekeznek ezt mérsékelni és megakadályozni a nyilvánosság elé kerülését.²⁹

Ez volt az a pont, amely mellett már a budapesti külügyminisztérium sem mehetett el szó nélkül. Tóth Miklós a külügyminisztérium bécsi kiküldöttje úgy értékelte a cikk megjelentetését, hogy a központi szociáldemokrata pártlap aligha képviselhet más véleményt, mint a párt meghatározó személyisége, Renner kancellár. Ez viszont azt valószínűsíti, hogy a Renner kormány taktikai okokból „a soha nem beszélni, de mindig rá gondolni” elvet próbálja érvényesíteni egy csendes tudatos propaganda keretében.³⁰ Tóth Miklós helyzetértékelése – visszautalva a korábbi kormányzati véleményekre – aligha járhatott messze az igazságtól.

Ezt erősítette az is, hogy a Magyar Távirati Iroda bécsi tudósítóját – miután a külügyminisztérium sajtóirodáján érdeklődött – azonnal fogadta Renner kancellár, aki kijelentette: a cikk tendenciája távol áll az osztrák kormánytól. Ezzel nyilvánvalóvá vált az a kettős beszéd, amit a szocialisták szövetségi vezetői a következő egy esztendőben folytattak mind a pártban, mind a kormányban: a belpolitikában megőrizni burgenlandi pozícióikat és a majdani békeszerződésre gondolva lebegtetni a soproni kérdést, kifelé pedig a lehetőség szerint cáfolni a Magyarországgal szembeni határkiigazítási szándékokat. Két nap múltán Rudolf Seemann, a külügy politikai osztályának vezetője megerősítette a kormány elítélő véleményét, ámde kiutat hagyva hozzáfűzte: ő még nem látta a cikket.

Tóth jelentésére válaszul Budapest nem hivatalos formában utasította, hogy informálisan fejezze ki a magyar kormányzati szervek rosszallását és értetlenségét

---

²⁸ Arbeiter Zeitung 1945. október 2. (1) „Das Burgenland wieder selbständig”

²⁹ Magyar Országos Levéltár (=MOL) XIX-J-1-a KÜM Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 103/res/Be/1946 Pro domo 1945. október 29.

³⁰ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 6/pol.1945

a burgenlandi kérdés ilyen értelmű tárgyalása miatt. Különösen annak fényében, hogy a demokratikus Ausztria politikailag és gazdaságilag a Magyarországgal történő szoros együttműködésben érdekelt. A magyar fél a visszafogottságát azzal kívánta jelezni, hogy nem kívánt a sajtóban reflektálni a támadásra.³¹ Viszont jelzés értékű volt, hogy ebben az időben a Békeelőkészítő Osztály külön dossziét nyitott Ausztria számára, melyben az osztrák külpolitikára vonatkozó jelentéseket, tanulmányokat kezdték el gyűjteni.³²

Erre rímelt a néppárti Karl Gruber külügyi államtitkárnak október 17-én tett nyilatkozata, melyben egyedül a dél-tiroli kérdés rendezésének fontosságát emelte ki, miközben hangsúlyozta a Csehszlovákiához, Jugoszláviához és Magyarországhoz fűződő normális politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok mielőbbi megteremtésének szükségességét.³³ Alig több mint egy hónappal később Leopold Figl kancellár a kormánynyilatkozat keretében beszélt a szomszédos államokkal, így Magyarországgal megteremtendő szoros kapcsolatokról. Miközben az igazságtalan határokat illetően ő is Dél-Tirolt említette, és a jugoszlávokkal szemben Karintia oszthatatlanságát hangsúlyozta.³⁴ A mindennapok diplomáciájában ez az irányvonal érvényesült, így nem volt véletlen, hogy Rudolf Seemann osztrák diplomata 1946 januári budapesti látogatása során egyik fél részéről sem került szóba a soproni kérdés.³⁵

Míndez azonban nem változtatott a burgenlandi politikusok elszántságán. Egy hónapi csendesség után a Zimmermann által irányított kampány ismét felpörgette az osztrák sajtó szinte teljes körét, Vorarlbergtől Linzen át Bécsig. A szövetségi kormány hivatalos lapja, a *Wiener Zeitung* és a *Neues Österreich* december 12-én azonos címmel („Demokratie im Burgenland”) publikált cikkeikben a tartomány demokratikus fejlődésének zálogaként a soproni népszavazás revízióját jelölték meg.³⁶ A *Vorarl-berger Volksblatt* december 27-én beszámolt arról, hogy valószínűen nem hivatalos határkiigazítási igényt jelentenek be Sopronnal kapcsolatban.³⁷ Január 2-án a *Linzer Tagblatt* és az

³¹ Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956. Vál. és szerk. Gecsényi Lajos. Budapest, 2007. (= Iratok Magyarország és Ausztria 1945–1956, 2007.) 56–57. 7. számú dokumentum. 1945. október 4.; MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j a Külügyminisztérium október 9-én kelt válasza Tóth Miklós jelentésére.

³² 1946. márciusában készült el például Komjáti Miklós egyetemi magántanár 25 oldalas tanulmánya „A nyugat-magyarországi kérdés története” címmel. MOL XIX-J-1-a KÜM Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 585/Bé/1946

³³ Csáky, Eva-Marie: *Der Weg zu Freiheit und Neutralität. Dokumentation zur österreichischen Außenpolitik 1945–1955.* Wien, 1980. (Csáky 1980.) 54. 17. számú dokumentum: *Wiener Zeitung* 1945. október 18.

³⁴ Csáky 1980. 60. 23. számú dokumentum: 1945. december 21.

³⁵ V.ö. *Fiesinger, Klaus*: *Ballhausplatz-Diplomatie 1945–1949. Reetablierung der Nachbarschaftsbeziehungen und Reorganisation des Auswärtigen Dienstes als Formen außenpolitischer Reemanzipation Österreichs.* München, 1992.

³⁶ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 1945. december 20.

³⁷ U.o. A bécsi főkonzulátus jelentése 1945. január 15. 176/1946. Pol. és Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 274. fond 10/44. 6. e. Vélhetően a Magyar Távirati Iroda bécsi tudósítójának összeállítására a soproni kérdésről. 1946. május 31.

Oberösterreichische Nachrichten tettek közzé hosszabb írásokat, melyekben síkra szálltak a visszacsatolásért.³⁸ Ekkor Kriváchy Ödön magyar megbízott már hivatalosan tiltakozott a külügyben, felhívta a figyelmet arra, hogy a cikkek nem szolgálják magyar–osztrák jó viszony, a két nép közötti barátság fejlődését. Külön is kiemelte, hogy a német kitelepítés nem a magyar kormány döntésén alapszik, azt a potsdami értekezlet határozatai rendelték el. Azt azonban hiába kérte, hogy a minisztérium hivatalos közleményben fejtse ki álláspontját Burgenland kérdésében, ezt Bischoff nagykövet csupán kilátásba helyezte, mondván a cikkek éles ellentétben állnak a kormány álláspontjával.³⁹

A szövetségi kormány cinkos hallgatása így újabb alkalmakat teremtett Kismartonban a soproni kérdés felszínén tartására. A közhangulat alól a tartományfőnökké választott néppárti Lorenz (Lovre) Karall sem vonhatta ki magát, amikor január 4-én a tartománygyűlésben mondott beszédében, Burgenland közlekedési helyzetről szólva, viharos tetszésnyilvánítás közepette, megemlítette a soproni terület „természetellenes beszögelését” és jelezte, hogy továbbra is napirenden tartják az ügyet.⁴⁰ Figyelemre méltó volt, hogy a bécsi rádió által ismertetett beszédre ekkor már nem csupán a magyar diplomácia reagált. A Szociáldemokrata Párt községi szervezete január 6-án nyilvános taggyűlésén határozatot fogadott el Sopronról. Hangsúlyozván, hogy elutasítják az irredentizmust, de „a Sopront fenyegető veszélyt a magyar kormánynak és minden illetékes tényezőnek leggondosabb figyelmébe ajánlják. ...Sopronnak magyarnak kell maradnia!”⁴¹ A tiltakozást azonban más szervezetek láthatóan nem követték és hallgatott a hazai sajtó is. Minden jel arra utalt, hogy a magyar kormány és a kormányzásban résztvevő koalíciós pártok vezetőinek többsége az Ausztriával kialakítandó együttműködés híveként kerülni kívánják a konfliktusokat. Ezt erősítette meg, hogy id. Antall József újjáépítési miniszternek az egyik áprilisi kormányülésen egy esetleges burgenlandi revízióról mondott szavai visszhang nélkül maradtak.⁴² Hasonlóképpen tették irattárba a Magyar Történettudományi Intézetnek a Sopron–községi vasútvonal visszacsatolására vonatkozó javaslatát, azzal az indokkal, hogy az súlyosan sérti Ausztria érdekeit, így nem célszerű felvetni.⁴³

³⁸ U.o. Az amerikai megszálló hatóságok által alapított, a Néppárthoz közel álló *Oberösterreichische Nachrichten* „Volk zwischen Grenzen” c. cikkében összekapcsolta a soproni kérdést a német lakosság várható kitelepítésével. A különösen kemény hangú írás felszólította a szövetségi kormányt, hogy szerezzen érvényt a saint-germaini békeszerződésnek, vagy legyen gondja a népszavazási döntés revíziójára. A cikkíró szerint, ha elúszik a német lakosságot, akkor adják vele a földet is, amin él.

³⁹ MOL XIX-J-1-k Küm Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 176/1946. Pol. 1946. január 15.

⁴⁰ Idézi: Tuma 1995. 62. A horvát nemzetiségű Karall Oroszvárott járt elemi iskolába, Pozsonyban érettségizett, Budapesten szerzett jogi diplomát. 1929-ben lett először tagja a tartományi kormánynak.

⁴¹ MOL XIX-J-1-k Küm Admin. 11/j 248/1946.pol. 1946. január 16.

⁴² Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5.–november 15. Szerk. Szűcs László. Budapest, 2003. 470. Korábban tévesen értékeltem Antall József felszólalását: abban éppen az Ausztriával kapcsolatos területi követelések kormányzati szintű megfogalmazását véltem felfedezni.

⁴³ MOL XIX-J-1-a Küm Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 1659/Bé/1946 Pro domo 1946. július 9.

Február-május folyamán az osztrák diplomácia számára mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Dél-Tirol visszaszerzésére nincs remény és a nagyhatalmak semmiféle határkiigazításról nem akarnak hallani. A szövetséges hatalmak külügyminiszteri tanácsa párizsi megbeszéléseinek előrehaladásával ezek az információk bizonyossággá váltak. Karl Gruber már március első napjaiban javasolta Figl kancellárnak, hogy közöljék a burgenlandiakkal: nincs lehetőség a kelet-burgenlandi kérdésben eredményt elérni.⁴⁴ A köztársasági elnökké választott Karl Renner a budapesti *Haladás* c. lapnak adott interjújában áprilisban kijelentette, hogy Sopronra nem tartanak igényt.⁴⁵ Ettől függetlenül a burgenlandi politikusok minden esetre elérkezettnek látták az időt, hogy fokozzák akcióikat Sopron ügyében, és több szálon is megkíséreljenek haladást elérni.

Miközben a propagandát változatlanul irányító Fritz Zimmermann a francia megszálló hatóságok képviselőivel kezdeményezett megbeszéléseket,⁴⁶ Ludwig Leser – talán Renner kancellár előző évi javaslatára alapozva, de akár a központi kormányzerveknek a „magánutat” ajánló biztatására⁴⁷ is hallgatva – magyarországi bázist próbált kiépíteni egy újabb népszavazás kierőszakolására.⁴⁸ Ehhez kitűnő hátteret adott a soproni német lakosságnak a tavasz folyamán végbement tömeges – és a várost tekintve, különösen súlyosan igazságtalan – kitelepítése okozta feszült hangulat.⁴⁹ Barátjának, Richard Berczellernek így írt erről: „Ha megoldódik a soproni kérdés, ahogyan én remélem, az egész helyzet megváltozik. Gyakran vagyok Sopronban, voltam Budapesten is és kapcsolatban állok az ottani barátainkkal.”⁵⁰ A *Burgenländische Freiheit* c. szocialista pártlap június elején homályosan utalt egy kiterjedt soproni mozgalomra, ami a

⁴⁴ Tuma 1995. 84.

⁴⁵ Haladás 1946. április 20. (3) Karl Renner nyilatkozata.

⁴⁶ Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Archiv der Republik (=AdR) Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten (=BKA/AA) Pol. II. 1946 Ungarn 9 GZ 110.054. Clemens Wildner tanácsos feljegyzése, 1946. március 23. Zimmermann úgy tájékoztatta a bécsi belügy sajtóreferensét, hogy a francia megszálló hatóságok (Béthouart tábornok nevében) érdeklődnek a magyar ügyek iránt és adott esetben szimpátiával néznek Sopron átadását. Tuma szerint (Tuma 1995. 84.) Zimmermann hibázott, amikor a központi kormány tudta nélkül tárgyalt, arról nem is szólva, a francia hatóságok képviselője Monicault ezredes Gruber külügyminiszternek cáfolta a támogatási szándékot.

⁴⁷ ÖStA AdR BKA/AA Pol. II. 1946 Ungarn 9 GZ 110.054 Wildner március 30-án feljegyezte, hogy mindkét kormánypárttal megvitatták „Ost-Burgenland” kérdését és megállapították, hogy nincs lehetőség a téma hivatalos kezelésére, ezért „magán utakra” kell hagyni a problémát. Renate Tuma többször idézett művében maga is megjegyzi, Renner 1945 augusztusi véleményére utalva, hogy lehetett némi igazság a magyar vádokban. (Tuma 1995. 91.)

⁴⁸ Az Ausztriában állomásozó szovjet hadseregcsoport parancsnoka, Kuraszov vezérezredes és politikai tanácsadója Ausztria politikai helyzetéről és a szovjet politika feladatairól 1946. június 5-én készített jelentésében a Sopronnal és Csehszlovákiával kapcsolatos területi követeléseket az amerikai és a brit titkosszolgálatok „aknamunkájának” tulajdonították, azzal az indoklással, hogy ily módon akarják megnehezíteni Ausztria és a szomszédos országok kapcsolatának rendezését. Lásd: *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945–1955.* Hg.: Stefan Karner – Barbara Stelzl-Marx – Alexander Tschubarjan. Oldenbourg, 2005. 691. No. 148.

⁴⁹ V.ö. *Krisch András*: Kitelepítés a „leghűségesebb” városból. In: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”.* Szerk. Németh István – Fiziker Róbert. Budapest, 2011, 439.

⁵⁰ Idézi: Tuma 1995. 91.

határterületek átcsatolását tűzte ki célul.⁵¹ A történész Fred Sinowatz, Ausztria későbbi szocialista kancellárja, fél évszázaddal később írt szavai még jobban megerősítik ezt. „Leser, aki a város mint Nyugat-Magyarország gazdasági és szellemi központjának elvesztését sohasem tudta feldolgozni, ezekben a hetekben semmit sem hagyott ki, hogy erre a követelésre felhívja a figyelmet. Részben illegálisan felvette a kapcsolatot magyar személyekkel és politikai indokokat szállított a Sopronra vonatkozó igényekhez. Ebben ki akarta használni azt a körülményt, hogy a Dél-Tirol körüli törekvések meghiúsultak.”⁵²

Azt, hogy ezek a próbálkozások valóban komoly visszhangra találtak-e Sopronban, vagy csak ürügyül szolgáltak a magyar politikai rendőrségnek a visszavágásra, a kitelepítés nyomán kialakult elkeseredés kordában tartására, források hiányában nem tudhatjuk. Ami a sajtó tudósításai alapján május első hetében ismertté vált, az a valós és valótlan információk, rémhírek keveréke. A Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Szabad Szó* és a *Magyar Nemzet* május 7-én, az *Új Sopron* című kommunista lap pedig május 9-én jelentették, hogy a vidéki rendőrfőkapitányság politikai rendészeti osztálya felgöngyölítette a „soproni nációk terrorszervezetét”, amely kapcsolatot tartott az ausztriai „fasisztákkal” és célul tűzte ki Sopron és környéke Magyarországtól történő elszakítását. A szervezetet az utóbbi lap szerint Jäger Ernő soproni vendéglős fogta össze, aki kapcsolatban állt a burgenlandi tartományi kormánnyal, egy Wessely nevű tanácsossal (Alois Wessely szocialista képviselő valóban tagja volt a tartományi kormánynak), továbbá egy Gruber nevű személlyel és Pfeiffer János kismartoni lakossal. Bécs, Kismarton és Sopron között futárok tartották a kapcsolatot. Azt híresztelték, hogy népszavazás lesz ismét és erről szóló röpcédulákat a határ közeli Klingebach/Kelénpatakon tárolták. Mindezen felül zavargásokat készítettek elő a vidéken, rohamcsapatokat szerveztek, és nemzetközi beavatkozással fenyegetőztek.⁵³ Tény viszont, hogy Ludwig Leser neve egyik lapban sem bukkant fel. A győri törvényszéki fogház nyilvántartása szerint Jäger Ernőt „felségértés elkövetésére létrejött szövetség” büntette miatt április 28-án, Jäger Mihályt és Pfeiffer Jánost május 23-án vették őrizetbe.⁵⁴ A burgenlandi tartományi kormány három héttel később, amikor a soproni kérdés már az osztrák parlamentben is terítékre került, mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy hivatalos nyilatkozatban cáfolja a vádakát és visszautasítsa a gyanúsításokat. Nem hallgatva el, hogy mindenkor támogatta a néprajzilag és történelmileg

⁵¹ Burgenländische Freiheit 1946. június 8. (1) Die Erklärungen des stellvertretenden Ministerpräsidenten Rakosi zur Ödenburger Frage.

⁵² Sinowatz 1989. 127.

⁵³ Szabad Szó 1946. május 7. (2) Ausztriához akarták csatolni Sopront a hazaáruló nációk. Magyar Nemzet 1946. május 7. (5) Rendőrségi hírek. Új Sopron 1946. május 9. (3) A soproni politikai rendőrség hazaáruló szervezetet leplezett le.

⁵⁴ Győri megyei börtön irattára. A Győri törvényszéki fogház törzskönyve. 1946. Köszönöm *Néma Sándor* kollégám segítségét az adatok feltárásában.

összefüggő magyar határvidék – „demokratikus módon” – Burgenlanddal történő egyesítését.⁵⁵ A minden bizonnyal a kitelepítés befejezésére és az ismét felerősödő osztrák kampány idejére időzített rendőrségi fellépést hónapokon át hallgatás követte, mígnem a soproni lapok október első napjaiban beszámoltak arról, hogy a Győri Népbíróság Jäger Ernőt és Pfeiffer Jánost hazaárulás vádjával 6-6 évi börtönre ítélte, két társukat, Jäger Mihályt és Bayer Mihályt felmentette. A győri börtön törzskönyvében feljegyzett ítéletek szerint azonban Jäger Ernőt népellenes büntett miatt egy évi börtönre, Pfeiffert viszont vélhetően egy másik ügyben, 1947-ben, háborús büntett miatt valóban hat évi börtönre ítélték.⁵⁶

A „soproni összeesküvés” felszámolását követően Lesernek nem maradt más lehetősége, mint hogy ismételten a hivatalos fórumokat használja fel a kérdés napirendre tűzésére. A szociáldemokraták május 19-én tartott tartományi konferenciáján a küldöttek hangos helyeslése mellett élesen támadta a Horthy-rendszert, fasiszta puccsnak bélyegezte a soproni népszavazást és követelte a probléma beemelését a szövetségi kormány külpolitikai programjába. Bírálta a kitelepítést, kijelentette, hogy a németek helyére érkező telepések átjárnak Ausztriába rabolni. Fontos eleme volt a beszédének, hogy különbséget tett Dél-Tirol (amit a békeszerződés Olaszországnak ítélt) és Sopron között (amit a békeszerződés Ausztriának adott). Vélhetően ezzel adva tippeket a külpolitikai próbálkozásoknak.⁵⁷ Álláspontját a szövetségi pártelnökség is támogatta,⁵⁸ ami oda vezetett, hogy május 22-én a parlament költségvetési vitájában, amikor Ernst Fischer kommunista képviselő más határkérdések sorában szóba hozta a Magyarországgal szembeni határmódosítást, a burgenlandi szocialista Paul Rosenberger Sopron ügyét állította beszéde középpontjába. Hangsúlyozta, hogy Burgenland soha nem mondhat le Sopronról és környékéről, a demokratikus magyar kormány pedig nem mondhat nemet egy fasiszta rendszer (azaz a Horthy rendszer) által elkövetett jogtalanság jóvátételére.⁵⁹ Kérte, hogy a kormány vegye programjába a soproni kérdést és hívja fel rá folyamatosan a világ közvéleményének figyelmét. Fischer fontosnak tartotta azt is nyomatékosan kiemelni, hogy Magyarországnak demokratikus kormánya van és a problémákat

⁵⁵ <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a/100989.htm> A Magyar Távirati Iroda jelentése. Bécs, 1946. május 29.

⁵⁶ Új Sopron 1946. október 3. (2) Csütörtökön hirdetnek ítéletet... Soproni Újság 1946. október 3. (1) Továbbá ld. 48. sz. jegyzetet. Csupán érdekesség, hogy 1954-ben a magyar állambiztonság egyik ügynöke azt jelentette, hogy Bécsben találkozott Jäger Ernővel, akinek ekkor a Westbahnstrassen vendéglője volt. Jäger az elbeszélés szerint korábban katonatiszt volt, ő szervezte 1945 után az ún. bundista mozgalmat, melynek a célja Sopron és környékének Ausztriához történő csatolása volt. A börtönből megszökött és Bécsbe menekült. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.2.1. Bt-321. 41.

⁵⁷ Burgenländische Freiheit 1946. május 25. (2) Die Ödenburger Frage.

⁵⁸ Tuma 1995. 88.

⁵⁹ Az első világháború után Magyarországon létrejött politikai berendezkedés visszatérően „ellenforradalmiként”, „fasisztaként” minősítése egyfelől megfelelt a szociáldemokrácia értékelésének, másfelől egybe vágott azzal az állásponttal, melyet Renner kancellár is képviselt: Ausztria a fasiszta Németország ártatlan áldozata. Azé a Német Birodalomé, melynek Magyarország az utolsó szövetségese volt. Vö.: *Lendvai, Paul: Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött.* Budapest, 2007. 33–34.

csakis tárgyalások keretében lehet megoldani, egy osztrák oldalról kezdeményezett szélsőséges agitáció pedig hosszú időre megrontaná a két ország viszonyát, noha Ausztria gazdaságilag rá van utalva a magyarokra. A koalíciós pártok eltérő véleményét jól mutatta, hogy az Osztrák Néppárt nevében felszólaló Anton Frisch miközben nem hallgatta el a keleti határral kapcsolatos igényeket, nem ejtette ki Sopron nevét. Élesen bírálta viszont a magyarországi német kitelepítés embertelenségét, igaz ezenközben mélyen lenézően beszélt a kitelepítettekről.⁶⁰

A parlamenti vita alapján aligha lehetett kételkedni, hogy a szocialisták megkísérelték, legalább is átmenetileg, Sopron ügyét Dél-Tirol mellett Ausztria második külpolitikai céljává feljátszani. Talán éppen abban bizakodva, hogy Dél-Tirol elvesztését kompenzálhatják a város megszerzésével. Julius Deutsch a szocialisták külpolitikai szakértője egy nappal a parlamenti vita előtt Ernst Lamberger párizsi osztrák követhoz írt levelében egyértelműen erre utalt: „Mint tudod, minden más területi követelésünket elutasították. Nem lépünk sem Berchtesgadenért sem Feldsbergért és Gmundért, melyeket Csehszlovákia vett el. Annál jogosabbnak tűnik, hogy Sopront követeljük.”⁶¹ A *Burgenländische Freiheit*, a burgenlandi szocialista pártlap nap mint nap vezető cikkeiben foglalkozott Sopron kérdésével. A kitelepítések fényében a nemzetiségi érvek helyett a hangsúly mindinkább Bécs gazdasági háttéré megerősítésének szükségességére tolódott. Manfred Rauchensteiner történész, a korszak kitűnő ismerője egyenest „a kétségbe esés reakciójának” (*Verzweiflungsaktion*) nevezi ezt lépést, miután Sopron esetében sem látszott a legcsekélyebb esély sem.⁶² A politikai pártok viszont kétségbe esve keresték a fogódzót, miután Dél-Tirol elvesztése tényé vált, miközben ez volt az új Ausztria első víziója.

Talán éppen e körülmények ösztönözték a szövetségi kormányt arra, hogy maga is tovább lebegtesse az egyértelmű állásfoglalást. Heinrich Wildner külügyi főtitkár azzal hárította el Bartók László tanácsos észrevételeit, hogy a parlamenti vitánál nem volt jelen a külügyminiszter, így nem szükséges véleményt nyilvánítaniuk, de hozzá fűzte azt is, hogy az osztrák közvéleményt irritálja Sopron ügye. Ennek dokumentálására névrokona, Clemens Wildner politikai igazgató közölte, hogy tömegesen érkeznek a Sopronra vonatkozó memorandumok, bár ezeket Gruber külügyminiszter utasítására irattárba helyezik.⁶³ Május utolsó napjaiban még szóba került, hogy a kormány hivatalosan

---

⁶⁰ www.parlament.gv.at/PAKT/STPROT Stenographisches Protokoll 16. Sitzung des Nationalrates 1946. május 22. 250. és 17. Sitzung des Nationalrates 1946. május 23. 261–263. (A letöltés ideje 2012. január 5.) Frisch azt mondta, hogy a menekült parasztok és soproni polgárok „a maguk keleti módján (in ihrer orientalischen Weise), letérdelve, feltartott kezekkel könyörögnek” segítségért.

⁶¹ Idézi Rauchensteiner 1985. 81.

⁶² Uo.

⁶³ MOL XIX-J-1-k Küm Admin. Ausztria 11/j 1280/1946 pol. A Bécsi főkonzulátus jelentése 1946. május 31. és ÖStA AdR BKA/AA 1946 Ungarn 9 GZ 110.054.

a napirendjére tűzheti a Sopronra vonatkozó igényeket annak a függvényében, hogy a Párizsban tárgyaló Gruber külügyminiszter milyen információkat szerez a szövetséges hatalmak külügyminisztereitől.

A nyílt magyarországi válasz azonban ebben a helyzetben nem várható magára. Rákosi Máttyás a Magyar Kommunista Párt főtitkára, miniszterelnök-helyettes május 26-án Kaposváron mondott beszédében a leghatározottabban visszautasította az osztrák követeléseket. Különösen rájátszott a kitelepítés következményeire, amikor hangsúlyozta, hogy Sopronban és környékén már alig van német lakosság. Így a nemzetiségi szempont nem lehet többé hivatkozási alap. Mind a központi, mind a helyi sajtó bő terjedelemben ismertette a beszédet.⁶⁴ Kossa István a Szaktanács főtitkára néhány nappal később Sopronban mindezt még harcias felhanggal tetézte, amikor kijelentette „...vérrel és vassal is megvédjük Sopront!”⁶⁵ Rákosi szavaira válaszul a szocialista *Burgenländische Freiheit* ingerülten reagált, ismételten összekötve a kitelepítés kérdését Sopron követelésével. A lap azzal érvelt, hogy a soproni lakosság nem német, hanem osztrák, tehát a potsdami határozatok nem is vonatkoztak rájuk és számon kérte a magyar politikusokon a soproni kérdés „barátságos és demokratikus” megoldását.⁶⁶

Természetesen a diplomácia sem mehetett el szó nélkül a történetek mellett. Manfred Falser tanácsos, Ausztria budapesti képviselője már május 27-én jelentette Bécsbe, hogy Bolgár Elek, a külügyminisztérium főtitkára szóba hozta a sajtó támadásait és nem utolsó sorban a parlamentben elhangzott hozzászólásokat. Bolgár kijelentette, hogy az osztrák határkövetelések aggodalommal töltik el a magyar pártokat, és nincs egyetlen olyan politikai erő, amely hajlandó volna erről a témáról tárgyalni. Kívánatosnak tartotta, hogy a nyilvánosság előtt kerüljék a témát, mert az csak a kapcsolatok javítása ellen munkálkodó erőket segíti.⁶⁷

Az *Új Sopron* című kommunista lap ugyanakkor hirtelen elővette a burgenlandi magyar kisebbséget ért sérelmeket és időszerűnek tartotta a germánosító törekvésekkel szembeni határozott fellépést.⁶⁸ Minden bizonnyal találó volt Falser tanácsos véleménye, amikor hangsúlyozta, hogy Fischer és Rosenberger felszólalásai ajándékként jöttek a magyar kommunistáknak, akik

---

⁶⁴ Szabad Nép 1946. május 28. (2) Rákosi kaposvári beszédéből: Sopron magyar marad! A lap nem emelte ki a hírt. Új Sopron 1946. május 28. (1) *Pajzs István*: Sopron magyar marad. Soproni Újság 1946. május 29. (1) *Rákosi Máttyás*: Sopron magyar marad. Új Sopron 1946. május 29. (1) *Rákosi Máttyás*: Sopron és környéke örökké magyar birtok marad. Újabb részletek Rákosi elvtárs kaposvári beszédéből.

⁶⁵ Új Sopron 1946. június 4. (1–2.) 30.000 munkás és paraszt Sopron magyarságáért.

⁶⁶ *Burgenländische Freiheit* 1946. június 8. (1) Die Erklärungen des stellvertretenden Ministerpräsidenten Rákosi zur Ödenburger Frage

⁶⁷ *Iratok Magyarország és Ausztria 1945–1956*, 2007. 111–112. 25. sz. dokumentum. Manfred Falser tanácsos jelentése. 1946. május 27.

⁶⁸ Új Sopron 1946. május 29. (3) A burgenlandi magyarságot elnyeléssel fenyegeti a pángermán tenger.

először hallathatták hangjukat a haza megmentőinek szerepében.⁶⁹ Ezt csak megerősítette az *Új Sopron*nak az „összeesküvésű ügyről” írott cikkébe beépített mondat: „A szervezkedés adatai rávilágítanak arra, milyen nemzetmentő politikát képviseltek azok a demokratikus gondolkodású szervezetek, elsősorban a Magyar Kommunista Párt, amelyek követelték a kitelepítés sürgős végrehajtását.”⁷⁰

Az osztrák kormány realitás-érzéke azonban végül is határt szabott a propagandának, különösen azt követően, hogy Gruber külügyminiszternek a szövetséges külügyminiszterek Párizsban ismételten értésére adták: nem lehet szó határkiigazításokról. Ennek alapján nyilatkozta Gruber június elején Londonban, amikor egyértelművé tette: Ausztriának nincs területi követelése Magyarországgal szemben. Kijelentését a soproni újságok címlapon közölték.⁷¹ Újból Sinowatz megállapítását idézzük 1989-ből: „Leser tévesen becsülte fel Ausztria pozícióit a szövetségesek háború utáni Európájában. Magyarország ekkor már, mint egy jövődőlő népi demokrácia jött számításba a szovjeteknél és nem mint a fél-fasiszta rendszer utóda. Bécsben sem vették komolyan Leser jó szándékú fáradozását. Egészen más gondok foglalták le a külpolitikát.”⁷²

A történet itt akár véget is érhetne, ám a burgenlandi propaganda akciók még koránt sem értek véget. Nyilván ennek volt tulajdonítható, hogy július közepén több vidéki lap közölte a magyarországi német hontalanok segélybizottságának az ENSZ-hez intézett táviratát, melyben a világszervezet segítségét kérték. Ezt azzal indokolták, hogy a soproni és környékbeli németek kitelepítése valójában érvénytelenítette az 1921-es velencei egyezményt és így a békeszerződések rendelkezései léptek életbe, Sopron tehát Ausztriáé.⁷³

Ezzel szemben Karl Gruber és Nagy Ferenc miniszterelnök, illetve Gyöngyösi János külügyminiszter párizsi találkozásán szeptember elején a kapcsolatok javítása kapott nyomatékos hangsúlyt.⁷⁴

Noha Ludwig Leser 1946. október végén bekövetkezett hirtelen halálát követően és a béketárgyalásokról szóló hírek fényében a burgenlandi akciók végül is ellaposodtak,⁷⁵ az esztendő végén még sor került egy nagy fellángolásra. Erre kitűnő alkalmat szolgáltatott Burgenland fennállásának 25. évfordulója 1946. október–novemberében, amihez némi nagyvonalúsággal Nagy Károly császárnak

---

⁶⁹ ÖStA AdR BKA/AA 1946 Ungarn 9 GZ 110.054 (111.666) Manfred Falser tanácsos jelentése 1946. június 11.

⁷⁰ Új Sopron 1946. május 9. (3) A soproni politikai rendőrség hazaáruló szervezetet leplezett le

⁷¹ Soproni Újság 1946. június 6. (1) és Új Sopron 1946. június 7. A bécsi főkonzulátus június 15-én küldött jelentést Gruber londoni nyilatkozatáról. MOL XIX-J-1-k KüM Admin. Ausztria 11/j 1499/1946

⁷² Sinowatz 1989. 127–128.

⁷³ MOL XIX-J-1-a IV. 42. KüM Békeelőkészítő osztály iratai 166–167. 1842/Bé/1946 Bartók László tanácsos jelentése 1946. július 12. 45/1946 Pol.

⁷⁴ Uo. 353–356. Bartók László tanácsos jelentése. 1946. szeptember 12. 106/1946. Pol.

⁷⁵ Sinowatz szerint Leser halálát követően a szocialista pártelnökség csupán egyetlen alkalommal foglalkozott a soproni kérdéssel. Sinowatz 1989. 130.

az avarok feletti 1150 évvel korábbi győzel-mére, az Ostmark megalapítására történő emlékezést és Ausztria, Ostarichi első említésének 950. évfordulóját társították.⁷⁶ A tartományi szocialista pártlapnak a demokrá-ciaról írott eszmefuttatásában a soproni kérdés megoldását az újságíró az európai konszolidáció előfeltételének nevezte és ennek fényében ismét az ENSZ vagy egy döntőbíró-ság beavatkozását sürgette.⁷⁷ A jubileum alkalmából tartott rádió előadásban a néppárti Lorenz Karall tartományfőnök ismét alig maradt el ettől, amikor a Franz Zimmermann által konstruált ezer éves történeti érvek megismétlésével igény-jelzéseit kiterjesztette a Rábáig terjedő „Kelet-Burgenland” területére. Azzal is érvelvén, hogy ez a vidék gazdasági és kulturális téren a legszorosabban kötődik Bécshez.⁷⁸

Azt azonban, hogy mennyire megváltozott a Kismartonból érkező üzenetek bécsi értékelése, mi sem mutatta jobban, mint a jubileum alkalmából küldött miniszteri köszöntések, vagy Adolf Schärf alkancellár az 1946 decemberi szocialista pártnapon mondott visszafogott beszéde.⁷⁹ Ez végképp azt jelentette, hogy a szövetségi kormány – nem utolsó sorban az Ausztriával szemben támasztott csehszlovák és jugoszláv területi igényektől is szorongatva – most már nyilvánvalóvá tette: nem tolerálja tovább, még csendesesen sem a burgenlandi igényeket, és Sopront visszaulja az álmok világába. Oda, ahonnan már csak a tíz évenként ismétlődő jubileumi ünnepek egy-egy szónoka vette elő, mindaddig, míg a régi burgenlandi elit végképpen ki nem cserélő-dött.⁸⁰

Befejezésül joggal tehetjük fel a kérdést: mennyiben befolyásolta a két ország közötti háború utáni kapcsolatépítést a hosszan tartó burgenlandi akció és a szövetségi kormány taktikai időhúzása? Egyes osztrák történészek úgy vélik Ausztria és a szomszédos országok kapcsolatáról írott munkáikban, hogy a soproni kérdés 1945/1946 folyamán, több mint egy esztendeig beárnyékolta Bécs és Budapest viszonyát.⁸¹ Ha azonban a maga helyén értékeljük a helyi propagandát és annak visszhangját, megnézzük az osztrák külpolitika

⁷⁶ Burgenländische Freiheit 1946. október 27. (1–3.) 950 Jahre Österreich und 25 Jahre Burgenland és Ein dreifaches Jubiläum von Fritz Zimmermann.

⁷⁷ Burgenländische Freiheit 1946. november 24. (2) Oedenburg und die Demokratie

⁷⁸ Burgenländische Freiheit 1946. december 8. (3) Burgenland im Radio.

⁷⁹ Burgenländische Freiheit 1946. december 8. (1) Unser Landesparteitag.

⁸⁰ Adolf Schärf alkancellár, szocialista pártelnök 1951 októberében még Sopron, mint Burgenland természetes fővárosának fájdalmas elvesztéséről beszélt. Theodor Körner köztársági elnök ezzel szemben meg sem említette Sopront. Burgenländische Freiheit 1951. október 7. (1) Tíz esztendővel később Fred Sinowatz, akkor a tartományi kormány tagja, reális módon elemezte Burgenland létrejöttének körülményeit és visszaulja 1919-re Sopront a tartomány „várható” fővárosaként aposztrofálta. Burgenländische Freiheit 1961. október 14. (2) Das Ringen um ein österreichisches Burgenland. Az évforduló alkalmából készített nagy tartományi kiállítás bevezetője viszont még mindig a régi panelek mentén támada a soproni népszavazást és kesergett a város elvesztésén. (V.ö. Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964 Szerk. Gecsényi Lajos Budapest, 2000. 204. 54. számú dokumentum. Sebes István követ jelentése. 1961. október 16.)

⁸¹ Ilyen értelemben foglalkoznak a kérdéssel a háború utáni osztrák szomszéd-sági kapcsolatok monográfusai Renate Tuma és Klaus Fiesinger többször idézett munkáikban.

célkitűzéseit, a magyar diplomácia és a sajtó állásfoglalásait, aligha mondhatunk mást: a burgenlandi szocialisták nosztalgiából táplálkozó revizio-nizmusa nem befolyásolta érdemben a számos valós problémával birkózó magyar-osztrák együttműködési próbálkozást.⁸² Talán az sem véletlen, hogy Gerald Stourzh idézet alapmunkájában, vagy az osztrák külpolitikáról Michael Gehler által írt nagy ívű összefoglalóban a soproni kérdés nem került említésre.⁸³

FIZIKER RÓBERT

„A múltat végképp
eltörölni...”?
Magyar–osztrák állam-,
kormányfői
és külügyminiszteri találkozók
Sopronban és környékén
(1970–1989)

Szüleimnek

---

⁸² V. ö. Iratok.... 1945–1956 i. m. 19–21.

⁸³ Michael Gehler: Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besetzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts Bd. 1. Innsbruck – Wien – Bozen, 2005. 27–43.

A *Népszabadság* publicistája 1984 októberében megróttta a tv-híradó kiküldött tudósítóját, aki azzal kezdte bécsi beszámolóját, hogy a császárvárosból jelentkezik. Szerinte az egykori császárságot idéző műemlékek dacára „*ostobaság bedőlni konzervatív nosztalgiáknak*”. A régi történelmi sérelmeken, a „*kellemetlen közös múlt*on” való túllépés útjának a felejtést tartva annyit ismert el csupán a cikkíró, hogy a két eltérő társadalmi berendezkedésű ország kapcsolatában a közös hang megtalálása a feladat, ő például a smarnit rebellis magyarok leszármazottjaként is szereti.¹

Az elhallgatásokon és a felejtésen alapuló sajátos „emlékezetpolitika” egyik hazai kritikusa, György Péter esztéta úgy véli, hogy a Kádár János nevével fémjelzett történelmi korszak „amnéziaterápiája” a befejezett, távoli múlt „boldog felejtésébe” kényszerítette a társadalmat, egy-két kivételtől eltekintve kiiktatta a közös nemzeti emlékezetből a 20. századi magyar história nagy traumáit, Trianont, 1956-ot, és ezért mintegy cserében 1944-et is.² Robert Menasse osztrák esszéista sem sokkal elnézőbb hazájával. Szerinte a saint-germaini Ausztria is hosszú ideig meg akarta spórolni az önreflexiót, folyamatosan próbált szabadulni többek között a hivatásrendi állam és az Anschluss okozta traumatikus tapasztalatoktól, kegyes féligazságokba, az életképtelenség és az áldozatstátus mítoszaiba menekült, kibeszéletlenül hagyta az antiszemitizmus, a Habsburg-múlt és a kisebbségek jogállásának problémáját.³ A két ország azért is találhatott tehát egymásra, mert közös volt bennük a „*muzealizálódott múlttól való megszabadulás élménye*”, és mindkét államban „*volt elegendő ok az elhallgatásra, ahogy persze lett volna a kitarító emlékezésre is*”.⁴

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan sikerült és sikerült-e egyáltalán a „közös felejtés” Ausztria és Magyarország több évszázados együttélésének és a Monarchia felbomlásának szimbolikus helyszínén, az egykori Deutsch-Westungarn központi városában, egyben a bipoláris világ határvidékén, a két világrendszer ütközőzónájában található Sopronban, az 1964/65-ben tető alá hozott – Gecsényi Lajos professzor szavaival – „második kiegyezés” által megteremtett új K. u. K. légkörében tartott kétoldalú politikai eszmecseréken. Határeset

Az 1921 decemberében, a nyugat-magyarországi térség hovatarozásáról rendezett soproni népszavazás az önálló állami létet egyaránt számszerűleg és pszichológiailag is jelentős népesség- és területvesztéssel kezdő szomszédok viszonyának szakítópróbája, maga a térség pedig egyfajta közép-európai Elzász-Lotaringia⁵ is lehetett volna. A nagyhatalmi közvetítéssel tető alá hozott bölcs kompromisszum, a „Sopronért Burgenlandot” formula alkalmazása azonban

¹ *Pintér István*: Császárváros? *Népszabadság* (=NSz), 39. (1984. október 11.) 239. sz., 11.

² *György Péter*: Apám helyett. Budapest, 2011. 17–69.

³ *Menasse, Robert*: Ez volt Ausztria. Összegyűjtött esszék a tulajdonságok nélküli országról. Pozsony, 2008.

⁴ *György Péter*: Kádár köpönyege. Budapest, 2005. 50.

⁵ *Drimmel, Heinrich*: Vom Umsturz zum Bürgerkrieg. Österreich 1918–1927. Wien–München, 1985. 240.

ártalmatlanította Európa első világháború utáni „lőporos hordóját”. Az 1918–1921 közötti, halálos áldozatokat is követelő kaotikus évek elmúltával Sopron kérdése egyre kevésbé terhelte meg az államközi kapcsolatokat. Ausztria első budapesti követe, Hans Cnobloch is a két ország egymásrautaltságát, a burgenlandi kérdés mielőbbi lezárásának és a kapcsolatok javításának fontosságát emelte ki.⁶ 1923-ban keresztényszociális *Új Nemzedék* című lapban megjelent írás szerzője úgy vélte, hogy az igazi Ausztria nyugati kultúrát és nagyhatalmi állást biztosított Magyarországnak. Így „integritásunk és feltámadásunk útján a szövetségest ... abban kell keresnünk, akivel négyszáz éven át sokat zsörtölődtünk ugyan, de sok dicső napot és évet is töltöttünk együtt.”⁷

Ettől függetlenül két emlékezet élt és él egymással párhuzamosan egymás mellett, jelentősebb konfliktusok nélkül, a több száz éves együttélés után meghúzott határ két oldalán. A *civitas fidelissima*, a leghűségesebb, a magyarság mellett a legnehezebb pillanatban is kiállt város és Burgenland, illetve a pannon régió természetes, elveszített fővárosának emlékezte. Míg Illyés Gyula szerint a népszavazás „kitörölhetetlen nyomot hagyott a nemzeti tudatban”,⁸ addig Karl Renner az elcsatolást „az első világháború utáni világpolitika tonnányi értelmetlensége között egy cseppnyi értelem és jogszerűség”⁹ jeleként értékelte.

A soproni revíziós sikertörténet az országos politika szintjén rövid idő alatt feledésbe merült, és ezen a náciizmus előretörése kapcsán a harmincas évek „fenyegetettségi imázsa”¹⁰ is csak időlegesen tudott változtatni. 1945 után a város a reakció és a kispolgárság otthona, egy megközelíthetetlen „Sopronország”¹¹ lett, ahol a népszavazás emlékének őrzése szóba sem jöhetett. A hatvanas-hetvenes évek „kirakatszocializmusa”¹² ugyan visszavonta a korábbi hadüzenetet, de a történelmi múlt (szakmai, illetve helyi és országos politikai) újrafelfedezése csak a rendszerváltozás után következett be.

Osztrák oldalról komoly formában soha nem merült fel a revíziós szándék, bár a Burgenland megteremtésében szerepet játszó (részben magyar származású, főleg szociáldemokrata) politikus-generáció eljátszott a gondolattal, és a népszavazáshoz olyan toposzok tapadtak, mint a „tervszerű család”¹³ és a „*civitas schwindelissima*”.¹⁴ Talán nem véletlen, hogy a kapcsolatok normalizálása során az

⁶ *Tilkovszky Loránt*: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában 1933–1938. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben. Budapest, 2002. 11–12.

⁷ A még koldusabb szomszéd. Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Archiv der Republik (=AdR), Neues Politisches Archiv 798, Liasse 2/11 – Monarchistische Bewegung 1920–1937. 1920–1926. 1923. január 23.

⁸ *Illyés Gyula*: Sopronról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Vallomások egy városról. Magyar írók Sopronról. Budapest, 1978. 12.

⁹ *Burgenländische Freiheit* (=BF), 50 Jahre Burgenland. Nr. 45./41. Jg. (11. Nov. 1971.) 4–5.

¹⁰ *Tóth Imre*: Aktuális Sopron-képek a XX. században. A hatalom és a város viszonya 1921-től 2001-ig. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk.: Turbuló Éva. Sopron, 2002. (= Tóth 2002.) 204.

¹¹ *Bognár Dezső*: Sopron város törvényhatósági joga. Soproni Szemle (=SSz), 43. (1989) 4. sz., 347.

¹² Tóth 2002. 219–220.

¹³ *Klinge, Silvester*: 40 Jahre „Volksabstimmung” Ödenburg. In: Carinthia I. Klagenfurt, 152. (1962), 444.

¹⁴ *Mollay Károly*: A soproni népszavazás tanulságai (1921. dec. 14. – 1991. dec. 14.) SSz, 46. (1992) 97–105, itt: 105.

első lépéseket is burgenlandi politikusok tették meg, már az ötvenes évek végén,¹⁵ és napjainkban is ők azok, akik „közös veszteségről”, ugyanakkor „bölcs, később soha kétségbe nem vont kompromisszumról”¹⁶ beszélnek.

A különleges, a polgári demokráciák és a szovjet blokk közötti érintkezésben egyedülálló módon kiterjedt, a közös múlt iránti nosztalgián és józan megfontolásokon nyugvó, a közép-európai együttműködés erősítésében és a Kádár-kormányzat nyugati nyitási törekvéseiben meghatározó szerepet játszó kapcsolatrendszer folyamatos bővülésében Sopron és környéke is szerepet játszott a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben. Péter János magyar és Rudolf Kirchschräger osztrák külügyminiszter 1970. december 13-án tartott találkozájának Sopron és az ausztriai Eisenstadt/Kismarton, kettejük 1971. szeptember 12-én tartott újabb határ menti eszmecserejének Sopron mellett Sankt Margarethen/ Szentmargitbánya és a szintén burgenlandi Drassburg/Darufalva adott otthont. Franz Jonas, osztrák szövetségi elnök és Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke 1972. október 21-én Sopronban, Eisenstadtban és Drassburgban tartott találkozáját hosszabb szünet után 1984. október 2-án ismételték meg (ekkor már Kirchschräger volt Losonczi partnere), Mattersburg/Nagymarton programba iktatásával. Kádár János, az MSZMP KB főtitkára 1985. december 11-i ausztriai látogatása (Klingenbach/Kelénpaták és Rust/Ruszt mellett Raiding/Doborján volt az úti cél) és Rudolf Kirchschräger osztrák szövetségi elnökkel folytatott tárgyalásai előtt csak az estét töltötte a soproni Lövér Szállóban. Lázár György miniszterelnök és Bruno Kreisky 1980. április 26–27-i, majd Lázár és Franz Vranitzky osztrák kancellár 1986. július 11-i burgenlandi (előbb Eisenstadt és Drassburg, utóbb Eisenstadt, Rust, Donnerskirchen/ Fertőfehéregyháza voltak a helyszínek) találkozájának programjából már kimaradt Sopron. Vranitzky új partnerével, Németh Miklós miniszterelnökkel 1989. február 13-án Rust és Nagycenk mellett a Lövér Szállóban, 1989. október 12-én pedig Balfon folytatott eszmecserejét.

Emellett Sopron még számos alkalommal volt osztrák–magyar megbeszélések színhelye, a határmenti együttműködés keretében, a hatvanas évek elejétől tartott találkozókon kívül szakminiszteri,¹⁷ államtitkári¹⁸ szinten folytak itt tárgyalások, továbbá a két ország szakszervezeti vezetői¹⁹ is Sopronban randevúztak. A város

¹⁵ Hajdú András: A magyar–osztrák kapcsolatok 40 éve. [Budapest], 1986. (= Hajdú 1986.) 15.

¹⁶ Wolfgang Dax, a burgenlandi tartománygyűlés elnöke beszélt erről. 70 Jahre Burgenland. Festsitzung des Burgenländischen Landtages am Sonntag, dem 22. September 1991. H. é. n.

¹⁷ 1983. április 23-án Josef Staribacher osztrák ipari és kereskedelmi miniszter nyitotta meg a Hotel Sopront, 1989. július 7-én Ferdinand Lacina osztrák pénzügyminiszter tárgyalta Sopronban magyar kollégájával, Békesi Lászlóval. 1989. december 16-án pedig Alois Mock osztrák alkancellár és külügyminiszter Nakajama Taro japán külügyminiszterrel együtt látogatott Sopronba, ahol tárgyalópartnerük Horn Gyula volt.

¹⁸ Például Kapolyi László államtitkár 1983. március 11-én Sopronban folytatott megbeszélést Theodor Keryvel a toronyi lignitvagyon együttműködésben történő hasznosításáról. Magyar Országos Levéltár (=MOL) XIX-J-1-j KÜM 1983. Ausztria 27. d. 10-65-3004.

¹⁹ Gáspár Sándor 1981. október 31-én, vagy november 1-jén tárgyalta Sopronban osztrák szakszervezeti vezetőkkel. MOL M-KS 288. f. 5/39. ö. e. 1981. október 17. 10R/115.

a rendszerváltozás után a kapcsolatoknak az új feltételek melletti újraértelmezésében is szerepet kapott.²⁰

Osztrák úttörők

Rudolf Kirchschräger²¹ volt a soproni találkozók hagyományának kezdeményezője, aki elképzeléséről levélben tájékoztatta magyar kollégáját, Péter Jánost.²² Bár ő eredetileg Eisenstadtot javasolta az eszmecsere színhelyéül, de örömmel fogadta a soproni program tervét is és remélte, hogy „nem lesz presztízs-kérdés” a színhely kiválasztásából.²³ Hosszabb távon Prága bevonásában, és a hármastáji határ menti találkozók tető alá hozásában is reménykedett, de 1985-ben belátta, hogy az északi szomszédok „a kapcsolatok áttekintését mindig a fehérhegyi csatánál kezdik el és attól az időtől számítva felsorolják a sérelmeket”, így aztán „a múlt emlékeit nem sikerül a kapcsolatépítés pozitív elemévé tenni”.²⁴ 1976-ban „élő, a jószomszédi légkört tükröző” határról beszélt és pozitívan értékelt Sopronnal és általában a határmenti helységekkel való szoros és jó kapcsolatokat.²⁵ 1979-ben pedig ekképpen vont mérleget: „Nekünk sikerült az, ami a történelem során ritkán fordul elő, hogy azt az erőpotenciált, ami népeink szomszédságában és közös történelmi, kulturális, valamint emberi vonásaiban rejtőzik, optimálisan hasznosítsuk”.²⁶

Az osztrák keleti szomszédsági politika formálásában persze Bruno Kreisky kancellárnak jutott a meghatározó szerep. A „Napkirály” Helsinki szellemét megelőzve kialakított aktív, az ideológiai konfrontációt is vállaló, de a nézetkülönbségeket és a külpolitikai adottságokat tudomásul vevő szomszédsági politikája jegyében 1964-ben első nyugati vezetőként látogatott Budapestre. Kancellárként is nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy külügyminiszterei (köztük Kirchschräger) tevékenységét elhomályosítva ő álljon a rivaldafényben.

A két ország közötti együttműködés, és egyben a regionális kooperáció atyja és motorja Fred Sinowatz, a burgenlandi tartományi kormány egykori kulturális tanácsosa, szövetségi miniszter és kancellár volt. Az első világháború utáni osztrák–magyar kapcsolatok történész kutatójaként úgy vélekedett, hogy a térségben megindult közeledési folyamat az európai egység gondolatának erősítéséhez, a nacionalizmus és a sovinizmus háttérbe szorításához és a klisészerű

²⁰ 1990. június 18-án Antall József és Franz Vranitzky találkozott a városban, 1999. január 25-én magyar–osztrák–szlovák hármastáji kormányfői találkozóra került itt sor.

²¹ Az osztrák diplomácia vezetőjének beszédes a vezetékneve. 1921 szeptemberében Kirchschrágnál zajlott le csata a nyugat-magyarországi felkelés idején.

²² MOL XIX-J-1-j KÜM 1970. Ausztria 22. d. 10-13-003069/1. Surányi László feljegyzése, Bp., 1970. november 13.

²³ Uo. 003069/2. Kurtán Sándor nagykövet jelentése, Bécs, 1970. november 14.

²⁴ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1985. 38. d. 10-13 003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

²⁵ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1976. 28. d. 10-1 004878/1. Nagy Lajos nagykövet 73/2/1976. számú jelentése, Bécs, 1976. október 14.

²⁶ Uo. Rudolf Kirchschräger pohárköszöntője, 1979. május 28.

ellenségképek lebontásához is hozzájárult. Többször hangsúlyozta a magyar történészek szerepét a fiatal osztrák historikusok felfogásának átformálásában.²⁷ Sinowatz ott volt azon kismartoni helytörténészek között is, akik az osztrák államszerződés aláírása után rendszeresen kutatták az átcsatolt területek történetét a Soproni Levéltárban.²⁸ Gyakran említette, hogy neufeldi/ lajtaújfalui házából kilépve a szemébe tűnik a soproni tévétorony,²⁹ politikusként és magánemberként is többször járt a városban, sőt ezen a „*politikai-történelmi szempontból kényes talajon*” még múltidéző megjegyzéseket is megengedett magának. „*Nézzék, maguknak több mint egy órás az út Budapestre. Én azonban harminc perc alatt otthon vagyok Neufeldben*” – fogalmazott 1981-ben.³⁰

Végül ki kell emelni a magyar felmenőkkel rendelkező burgenlandi szociáldemokrata tartományfőnök, Theodor Kery szerepét, akit a magyar fél kezdetben még csak „*ügyes színésznek*”³¹ tartott, de idővel meghatározó módon vett részt az államközi és regionális kapcsolatok bővítésében. 1972-ben úgy fogalmazott, hogy a Nyugat-Magyarország és Burgenland közötti problémákat „*a történelmi események túlhaladták*”.³²

U Thant legjobb barátja³³

Péter János a második világháború után a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályán dolgozott, és tagja volt a párizsi békekonferenciára utazó magyar delegációnak is. Ezután Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnök titkárságának vezetőjeként tevékenykedett. A művelt, széles látókörű református püspök volt Magyarország képviselője a Béke Világtanácsban, illetve egy ideig a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnöke is, mielőtt a külügyminiszter első helyettese (1958–1961), majd 1961. szeptember 13. és 1973. december 14. között a magyar diplomácia vezetője lett. Ezután 1988 októberéig az Országgyűlés és a Politikatudományi Társaság alelnöki posztját is betöltötte.³⁴

Magyarország „*a szovjet külpolitika kanárimadara*” volt a tárgyalt korszakban, „*amely ugyan csiripel, de mégis csak kalitkában üldögél*”,³⁵ és Moszkva fülének kedves dallamokat lehetett csak trillázni. Ugyanakkor az alapvetően követő külpolitika

²⁷ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-13 002876. Kurtán Sándor 92/1970. sz. t. jelentése, Bécs, 1970. október 1.

²⁸ *Turbuly Éva*: Tirmitz József 80 éves. SSz, 60. (2006), 95.

²⁹ Az osztrák alkancellár látogatása Sopronban. Kisalföld, 37. (1981. március 26.) 72. sz., 1.

³⁰ Dr. Sinowatz im Streß der Auslandstouren. BF. Nr. 15./51. Jg./8. April 1981. 4.

³¹ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1968. 15. d. 10-2 002272. Simó Jenő nagykövet 21/6/. sz. t./1968. számú jelentése, Bécs, 1968. április 26.

³² Die Präsidenten Jonas und Losonczy trafen sich in Sopron und Eisenstadt. BF, Nr. 44./42. Jg./26. Okt. 1972. 3.

³³ Péter János. Rapszányi László interjúja. Az utak összefutnak. Összeállította Vámos György. Budapest, 1987. 216.

³⁴ Új Magyar Életrajzi Lexikon. [Budapest,], 2004. 279.

³⁵ *Kreisky, Bruno*: Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik. Wien – München – Zürich – Innsbruck, 1978. 113.

kezdeményező jellegének formálásában meghatározó szerepet játszott Péter János, aki tudós értelmiségiként egy kései méltatója szerint „nem kis-Európákban, fél-Európában, hanem egész Európában gondolkodott”.³⁶ A külügyminiszter meg volt győződve arról, hogy „a közép-európai valóságot el kell viselni”, a magyar mozgásszabadság pedig „az osztrák-magyar kapcsolatok javulásával indult el”.³⁷ Úgy vélte, hogy az egykor a nemzetközi összeütközések állandó forrásául szolgáló Duna-völgyet „a népek barátságának és alkotó nemzetközi együttműködésének színhelyévé” kell tenni.³⁸ 1966-os karácsonyi cikkében nem csupán a történelmi tapasztalatok birtokában felvállalható „tevékeny kezdeményező szerep” létjogosultságáról írt, hanem a „közös múlt örökségének ápolását” is szükségesnek tartotta.³⁹ A szomszédos, különböző rendszerű közép-európai és Duna-völgyi országok együttműködésének sorában – írta 1969-ben – különös figyelmet érdemelnek Ausztria és Magyarország kapcsolatai.⁴⁰

1965. április 9-én Péter János Bécsben, a Pálffy-palotában tartott német nyelvű előadást „A Magyar Népköztársaság külpolitikája és az európai együttműködés aktuális kérdései” címmel. Az osztrák-magyar közös múlt felidézéséhez igénybe vette vezető magyar történészek segítségét, erről tanúskodnak az irathagyatékában fellelhető levelei, melyekben Hanák Péternek, Pamlényi Ervinnek, Molnár Eriknek és Pach Zsigmond Pálnak mondott köszönetet „a magyar-osztrák kapcsolatok múltjának egyes kiemelkedő szakaszaira vonatkozó értékes és hasznos tájékoztatásukért”.⁴¹

Péter János beszédében örömét fejezte ki, hogy közös történelmi kutatások és konferenciák elemzik a sokszínű múltat, és a felek akkor is egymás megértésére törekednek, „ha lehetetlen, vagy fel sem tételezhető a megegyezés”. A beszéd eredeti, kézzel írott verziójában még a „Monarchia fénykorában” kitétel is szerepelt, szorgos kezek ki is húzták onnan.⁴² A két nép hosszú együttélésére visszatekintve úgy vélte, hogy a magyarság – annak ellenére, hogy az osztrákokkal együtt a Monarchia vezető nemzete volt – „nem lelé honját a hazában”. Ugyanakkor „nem lehet kárhoztatni mindent, ami Bécsből jött”, és értékelni kell a haladó mozzanatokot is. Szerinte a társadalmi rendszerváltások nem szüntették meg „a közös múltból, a gazdasági és földrajzi összefüggésből eredő együttműködés szükségét”.⁴³ Beszédét a

³⁶ Dömény János: „... a tényeket kérlelhetetlenül fel kell támi.” Emlékezés Péter Jánosra, a külpolitikusra. *Ezredvég*, 9. (1999) 12. sz., 85.

³⁷ Szemtől szembe. Péter János válaszol Kalmár Györgynek. In: *Életünk*, 19. (1982) 8. sz., 683.

³⁸ *Bielka, Erich*: Österreich und seine volksdemokratischen Nachbarn. In: *Bielka, Erich – Jankowitsch, Peter – Thalberg, Hans* (Hg.): *Die Ära Kreisky. Schwerpunkte der österreichischen Aussenpolitik*. Wien – München – Zürich, 1983. 221–222.

³⁹ *Népszabadság*, 24. (1966. december 25.) 304. sz., 5. Péter János: Magyarország és Európa.

⁴⁰ *Péter János*: Az európai béke és biztonság időszerű kérdései. Budapest, 1969. 34.

⁴¹ MOL XIX-J-1-u Külügyminiszterek és miniszterhelyettesek iratai Péter János iratai 46. doboz, 7/M-1965. 1965. április 21.

⁴² MOL XIX-J-1-u KÜM Péter János iratai 52. doboz, Péter elvtárs bécsi előadása, 1965. április 9.

⁴³ Uo.

bánati osztrák költő, Nikolaus Lenau: Az „Albigensek” utóhangja című, a feudális-klerikális világgal leszámoló, a szabadság és a haladás mellett hitet tevő verséből vett idézettel zárta. Bár az elválás problematikáját nem említette, és a két világháború közötti időszak osztrák és magyar kényszerpályáiról szóló fejtegetései is minden bizonnyal kimaradtak az előadásból, a beszédnek jó visszhangja volt – főleg Nyugat-Németországban.

A *Die Welt*nek az volt a benyomása, hogy Ausztria és az „Európa” jelszóval összefoglalható folyamatok iránt rendkívüli érdeklődést mutató Magyarország „csak arra várt, hogy aktivizálják és politikai érdemekre váltsák át szomszédságukat és a közös történelemmel kapcsolatos emlékeiket”. A *Frankfurter Rundschau* pedig „Hitvallás Közép-Európa mellett” című kommentárjában azt emelte ki, hogy a kommunista Magyarország vezetői hirdették meg a dunai térség „reneszánszát”.⁴⁴ Ezzel szemben a kényes kérdések megbeszélésének szándékát amúgy méltányoló osztrák reakció visszafogottabb volt, és rögzítette, hogy Péter sem ringatja magát illúziókba és nem vár „ugrásszerű változásokat” a kapcsolatok fejlődésében. Beszédében, amelynek alaphangja jelentősen eltért a bizalmas jellegű munkamegbeszélés atmoszférájától, nem tett „gyakorlati és megvalósítható” javaslatokat, a keleti blokk államainak ismert téziseit sulykolva és azok mellett kitarva akarta lecsendesíteni a kapitalista Nyugathoz és Ausztriához fűződő kapcsolatok javulásához fűzött nem megalapozott várakozásokat.⁴⁵

Az osztrák–magyar reláció kiemelt kezelését első számú vezetőként a külpolitikát egyfajta hobbiként⁴⁶ felügyelő Kádár János kezdeményezte. A sógorokat nem csupán „kertek alatti szeretkezésekre”⁴⁷ akarta rávenni, hanem abból indult ki, hogy a két állam „érdekházassága” oda vezet, hogy „a felek összeszoknak, s később esetleg összemelegednek”.⁴⁸ Az osztrák fél értékelte, hogy Kádár nem a megszokott „betonszöveget hajtogatta”,⁴⁹ és tisztában volt azzal is, hogy nem lehetett volna a kapcsolatokat fejleszteni, ha Kádár „nem mond egyértelműen »igen«-t arra már a kezdetekben”.⁵⁰

Múltidéző

Az első, 1970. december 13-i határ menti külügyminiszteri találkozó gondolata Franz Jonas szövetségi elnök 1970. júniusi budapesti hivatalos látogatásán merült

⁴⁴ Uo. Nyugatnémet lapok Péter János bécsi látogatásáról. Bonn, 1965. április 12. (MTI)

⁴⁵ ÖStA AdR, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (=BMfAA), Pol II. 1965 Ungarn 2, 130.292-6/65. Wien, 3. Mai 1965.

⁴⁶ Sipos Péter – Fülöp Mihály: Magyarország külpolitikája a XX. században. Budapest, 1998. 437.

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 5/258. ö. e. MSZMP KB Politikai Bizottsága 1962. február 20-ei ülés jegyzőkönyve.

⁴⁸ MOL XIX-J-1-j Ausztria 1967. 20. d. 00947/12. Nagy Lajos tolmács feljegyzése, Budapest, 1967. május 31.

⁴⁹ M. Szebeni Géza: Kádár Bécsben. In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Budapest, 2010. 475.

⁵⁰ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1985. 38. doboz, 10-13-003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

fel.⁵¹ A kötetlen eszmecsere soproni helyszínének kiválasztásában a magyar fél játszott kezdeményező szerepet. Egy külügyi feljegyzés szerint Sopron jól szolgálta a közös, az osztrák külügyminiszter által is támogatott célkitűzést: „helyesebb a jövővel, nem pedig a múlttal foglalkozni”.⁵² Tehát a két fél közös kívánsága volt az átfogó és informális véleménycsere. Beárnyékolhatta volna az eseményeket Burgenland közelgő 50. évfordulós ünnepségsorozata, hiszen a magyar fél attól tartott, hogy „nacionalista-soviniszta megnyilatkozásokra kerülhet sor”. A találkozó jelentőségét abban látta a külügyi vezetés, hogy az „kölcsonösen és kormány szinten dokumentálná a történelmileg kialakult helyzetet”, és segítene abban, hogy az osztrákok „józan állásfoglalásra kényszerüljenek”.⁵³ Ez utóbbi megjegyzést felettébb indokoltnak látták, mert 1970 tavaszán Theodor Kery burgenlandi tartományfőnök úgy nyilatkozott, hogy „Burgenland népe a jólétet és a szabadságot kapta a rabság helyett”, és az 1921-es népszavazás „csalások árán” vezetett „Burgenland természetes fővárosának” elvesztéséhez.⁵⁴ Végül mégsem tapasztaltak „súlyos zavarokat”,⁵⁵ sőt Kurtán Sándor bécsi magyar nagykövet 1972 nyarán az évforduló „politikailag súrlódásmentes, sőt bizonyos mértékben konstruktív lefolyását” emelte ki.⁵⁶ Kerynek „az 1921-es szerencsétlen határmeghúzásra” és Burgenland „veszélyeztetett fekvésére” utaló emlékező mondatai⁵⁷ sem verték ki a biztosítékot.

1971 márciusában a Sopron város által elfogadott új címerbe a korábban eltávolított kétfejű sas és a civitas fidelissima felirat közül csak az utóbbi került vissza az ötágú csillag mellé, előbbi a „királyhűség idejétnúlt jelképének”⁵⁸ nyilvánított. Nem volt ez jó ómen az újabb, ősszel esedékes külügyminiszteri találkozó előtt, bár az eszmecsere tartalmáról amúgy is csak igen keveset tudhatott meg az egyszerű újságolvasó honpolgár. A *Magyar Sajtó* című folyóirat dohogott is a „formalitásoknak az özöne”, a fogadásokon, munkaebédeken, munkavacsorákon résztvevő politikusok neveinek és címeinek felsorolása miatt. Ez ugyanis egyrészt nem segíti az esemény jelentőségének megítélését, másrészt az sem volna helyes, ha „a magyar embert újra megtanítanák a sorok között olvasni”, mert „hátha ott nincs is olvasnivaló”.⁵⁹ Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a

⁵¹ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. november 12.

⁵² MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-003069/9. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. december 30.

⁵³ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1970. 22. d. 10-1-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. november 12.

⁵⁴ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-002876/2. Surányi László feljegyzése, Budapest, 1970. október 23.

⁵⁵ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1971. 24. d. 10-13-001500/5. Jelentés a Kormánynak. Bp., 1971. szeptember 16.

⁵⁶ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1972. 18. d. 10-131-002938/1. 5/7/1972. sz. t. jelentés, Bécs, 1972. július 11.

⁵⁷ BF, Nr. 46./41. Jg./18. Nov. 1971. 16–17. LH Kery: „Der Burgenländer wurde selbstbewußt”.

⁵⁸ Horváth Zoltán: Sopron önkormányzatának jogai és címerai. Várostarténet (1277–2002). Sopron, 2002. 92.

⁵⁹ Márványi György: Kinek írjuk az újságot? Magyar Sajtó, 12. (1971) 11. sz., 333.

lapok amúgy szegényes híryanaga „sokkal gazdagabb volt, mint annak értelmezése, kommentálása”,⁶⁰ akkor érhető a ma történésének dohogása is.

Az 1972. október 21-i Losonczy – Jonas találkozót az osztrák szövetségi elnök javasolta.⁶¹ A soproni program – Friedrich Károly szakavatott idegenvezetésével – jóval túlment a protokolláris események megszokott szintjén (1. kép). A városnéző séta során a Liszt Ferenc Művelődési Központban a Fenyő téri Általános Iskola táncsoportjának és fúvószenekarának próbáján a vendégnek eljátszották a Radetzky-indulót is.⁶² Friedrich Kari bácsi később is gyakran kalauzolt magas rangú osztrák vendégeket, többek között 1983. május 27-én Josef Staribacher osztrák ipari és kereskedelmi minisztert is ő kísérte.⁶³ Tolmácsolt már 1963-ban is, amikor néhány napra megnyitották a határt a Soproni Ünnepi Hetek időtartamára és a város lakossága kétszeresére duzzadt. Szakértőként működött közre a burgenlandi tartományi stúdió *Kulturstadt Sopron* című filmjében, amelyben a „maroknyi német polgár” egyikeként nyilatkozott a borkultúráról. Hagyatéka őriz egy 1978-ban készült, Sopront, „a burgenlandiak titkos szerelmét” bemutató osztrák filmet is, amelyben már szó esett a „hevesen vitatott” népszavazásról is.⁶⁴

1972 után hosszú ideig elkerülték a város a két ország politikusai. A Péter Jánost váltó Puja Frigyes és osztrák kollégája, Erich Bielka 1976. március 2–3-án Grazban és Szombathelyen tárgyalt „időszerű nemzetközi kérdésekről és a jószomszédi kapcsolatok bővítéséről”.⁶⁵ Losonczy Pál és Rudolf Kirchschräger 1984. október 2-i határtalálkozásának kezdeményezője a magyar elnök volt. Az államfők örömmel állapíthatták meg, hogy „ezekre a találkozókra nem valamilyen probléma, sokkal inkább a jó viszony, a szomszédként való találkozás igénye ad alkalmat”. Kirchschräger „melegen emlékezett” Péter Jánossal történt hasznos és protokollmentes eszmecsereire, amelyeken lefektették a kapcsolatok fejlesztésének alapjait,⁶⁶ és amelyeknek köszönhetően a békés egymás mellett élésből „békés együttműködés”⁶⁷ lett.

⁶⁰ Takács Róbert: Politikai újságírás a Kádár-korban. Budapest, 2012. 184.

⁶¹ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1972. 18. d. 10-131-002942/2. Surányi László feljegyzése, Bp., 1972. augusztus 3.

⁶² Nsz, 28. (1972. október 22.) 250. sz. 1–2. Nagyon jó hangulatú eszmecsere volt. A magyar és az osztrák államfő Sopronban találkozott

⁶³ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (=SL), Friedrich Károly iratai, 1929–1991. 3. d. XIV/129. Idegenforgalom című fényképalbum.

⁶⁴ A filmeket (Teddy Podgorsky: Grenzöffnung, 1963; Günter Unger: Sopron – Ein kulturelles Zentrum Pannoniens, 1978; és uő: Kulturstadt Sopron, 1992) Friedrich András bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte. Az 1963-as filmben tolmácskodó Kari bácsi a Soproni Ünnepi Hetek kapcsán nem a devizabevételek, hanem a két nép barátságának fontosságát emelte ki – holott ez Erdély Sándor tanácselnök eredeti mondatai között nem is szerepelt.

⁶⁵ NSz, 34. (1976. március 3.) 53. sz., 5. Puja Frigyes és dr. Erich Bielka grazi tárgyalásai.

⁶⁶ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1984. 36. d. 10-13 004162/4. Czeglédi János tolmácsjelentése. Bp., 1984. október 4.

⁶⁷ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1986. 34. d. 10-13 001528/8. Tárgyalási tématervezet Lázár György elvtárs részére. Bp., 1986. június 26.

1. kép. Oszták–magyar elnöki vizit Sopronban, 1972. október 1.
(A képen balról jobbra: Erdély Sándor tanácselnök, Franz Jonas, az Osztrák Köztársaság szövetségi elnöke, Friedrich Károly idegenvezető és Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke.
Friedrich Károly hagyatékából.)

Ennél többet sem a híradásokból, sem a levéltári anyagokból nem lehet leszűrni, a külügyminisztériumi anyagok, de még a tárgyalások légköréről híven tanúskodó tolmácsjelentések is csupán sablonos és közhelyszerű megállapításokat tartalmaznak. Pedig lett volna mód a múlt, azon belül az első világháború utáni elválás emlékezetének sietős lezárása helyett annak közös értékelését célzó szimbolikus jelzésekre.

A találkozót persze nem lehetett mentesíteni attól a történelmi környezettől, amelyben zajlottak. Sopron belvárosának a Monarchia korát idéző nevezetességei,

műemlékei, a Liszt Ferenc Művelődési Központ kiállításai, Eisenstadt és Drassburg Esterházy-kastélyai, a Haydn-mauzóleum, a raidingi Liszt-szülőház nem csupán kulisszaként szolgáltak, hanem a program szerves részét képezték. Egyre gyakrabban került a hírekbe történelmi visszatekintés. 1984-ben a városban tartott országgyűlések-ről és koronázásokról, illetve a soproni bányászat történetéről is hallhattak a vendégek,⁶⁸ 1986-ban Lázár György ruszti vendégeskedése kapcsán például Mária királyné ottani kápolnájáról és Donnerskirchen múltjáról is szólt a fáma.⁶⁹

A tárgyalat időszak végére odáig sikerült csupán eljutni, hogy a magyar fél által tárgyalási helyszíneként javasolt Nagycenk és a Széchenyi-kastély a „magyar-osztrák együvé tartozás szempontjából jelképes helyé”⁷⁰ vált, illetve a Monarchia szót kínosan kerülő újságíró „a magyar századelő hangulatát idéző Sopron melletti Balfról” értekezett a kormányfői találkozóról küldött beszámolójában.⁷¹ Az értelmiséget megcélzó, erős külpolitikai rovattal rendelkező Magyar Nemzet szerint Nagycenken is tudatosodott, hogy „van valami belső összetartozás-érzet a két ország között”, és a kommentár szerzője reményét fejezte ki, hogy a „magyar romantika és az osztrák tárgyyszerűség jó házasságot” eredményez majd.⁷² Az eszmecseréken a múlt helyett a jövő kérdései (az 1995-ös világkiállítás terve, a kelet-ausztriai térség és a szomszédos nyugat-magyarországi régió együttműködése,⁷³ illetve az esetleges közös pályázat Európa Kulturális Fővárosának címére)⁷⁴ voltak terítéken, és már csak azért sem volt idő a mélyebb elemzésekre, mert a politikusok – saját hazai problémáik miatt – csak „néhány órára ruccantak át a szomszédba”.⁷⁵

Nosztalgia szembenézés nélkül

Érdekes módon Kádár volt az, aki a legtöbbet nosztalgizált a különböző találkozókon. Az 1964. októberi budapesti tárgyaláson egy férfiről szóló anekdotával nyitott, akit állampolgárságáról kérdeznek a mennyország kapujában. Az illető az Osztrák–Magyar Monarchiában született,

⁶⁸ Kisalföld, 40. (1984. október 3.) 232. sz., 1–2. Losonczy Pál és Rudolf Kirchschräger határmenti találkozója.

⁶⁹ A tatárjárás idején Laszkarisz Mária, IV. Béla felesége építtette a Fischerkirche kápolnáját, annak emlékére, hogy helyi halászok mentették meg viharba került lányát. Nsz, 44. (1986. július 12.) 163. sz., 3. Magyar–osztrák kormányfői találkozó Burgenlandban.

⁷⁰ Nsz, 47. (1989. február 14.) 38. sz., Németh Miklós és Franz Vranitzky határtalálkozója 1. Az esetleges helyszínválasztást mutatja, hogy eredetileg a két kormányfő Szombathelyen, egy osztrák kivitelezésben készült telefonközpont avatásán találkozott volna. MOL XIX-J-1-k KÜM Ausztria 1988. 25. d. 10-1-10821 Magyar-osztrák határmenti kormányfői találkozó, Bp., 1988. december 28.

⁷¹ Nsz, 47. (1989. október 13.) 243. sz., 1, 3. Németh Miklós és Franz Vranitzky találkozója a határ mentén.

⁷² Magyar Nemzet, 52. (1989. február 15.) 39. sz., 1. Európa ritmusa.

⁷³ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1989. 19. d., 10-13-0034/2. Jelentés az MT-nek. Bp., 1989. február 15.

⁷⁴ Helmut Zilk felvetése. MOL XIX-J-1-k KÜM Ausztria 1989. 32. d., 10-1-830/11. Palkó Péter külügyi igazgató levele, Bp., 1989. január 30.

⁷⁵ Magyar Nemzet, 52. (1989. február 13.) 37. sz., 4. Határesemény.

Magyarországon járt iskolába, Csehszlovákiában dolgozott és a Szovjetunióban halt meg – miközben egész életében ki sem mozdult Munkácsról.⁷⁶ Arról is beszélt, hogy Magyarországon ismét K. u. K-ról beszélnek, és a két nép közötti viszony sokkal jobb, amióta külön országban élve, súrlódásmentes kapcsolatokat építhetünk.⁷⁷ 1976. decemberi bécsi látogatásán kiemelte, hogy a népnyelv „*hagyományosan mindig osztrák sógorról*”⁷⁸ beszél, felidézte a két nép fiainak munkásmozgalmi együttműködését a „*Horthy-fasizmus, az osztrák reakciós kormányok és a hitleri fasizmus barbarizmusa ellen*”, továbbá azt, hogy a tanácskormány bukása után sok magyar lelt menedéket Ausztriában.⁷⁹ Végül kifejtette, hogy „*a régmúlt kapcsolatok bonyolultságát magunk mögött hagyva emberi szokás szerint inkább a jóra emlékezünk*”.⁸⁰

1985-ben Kirchschräger előtt utalt arra, hogy ő maga a magyar Fiumében, Ferenc József alattvalójaként született, de látta a Monarchia szétesését, a két világháború közötti időszak viszonyait és megérte az anschluss is. A múlt tapasztalatainak észben tartására, azoknak az anomáliáktól való megszabadítására hívta fel a figyelmet, ugyanakkor a múlton túllépve ahhoz „*értelemmel, józanul kell viszonyulni*”.⁸¹ Egy másik soproni átutazásakor a városi pártvezetők előtt „*felélnékül, amikor a régmúltról volt szó*” és felidézhetette soproni élményeit.⁸² Az osztrákok sem erőltették a múltidéző szembenézést, talán azért, mert a Monarchia külpolitikai irányvezetéséből a „*kompromisszumos problémakezelési mód leckéjét a Lajta mentén megtanulták*”,⁸³ és a megtörtént dolgokon nem sokáig rágódó, de az adott helyzetből a legtöbbet kihozni szándékozó magatartás jellemezte őket. Ezért – ahogy azt egy külügyi feljegyzés konstatálta – a „*realitásokhoz közeledő*” osztrákok „*általában nem erőltetnek olyan kérdéseket, amelyeknek megoldása számunkra elfogadhatatlan, vagy amelyeknek felvetésével kifejezetten kellemetlenkedni szoktak korábban*”.⁸⁴ Bécsben örömmel állapították meg, hogy a találkozókon sikerült egy „*jó közéletet*” megtalálni: „*nincs túl sok teória és nem engedünk túlzott teret a pragmatizmusnak sem*”.⁸⁵ A szomszédsági politika problémáinak megoldását „*azok enyhítésében és az érzelmeiktől való*

⁷⁶ ÖStA AdR, BMfAA, Pol. II. 1964. Ungarn 2, 80.055-6(Pol)64.

⁷⁷ Kreisky, Bruno: Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers. Berlin, 1988. 226.

⁷⁸ MOL XIX-J-1-j KÜM 1976. Ausztria 28. d. 10-1-5940/76. 003870/34/76. számú jelentés, Bécs, 1976. december 6.

⁷⁹ Uo. Kádár pohárköszöntője Kreisky ebédjén (tervezet).

⁸⁰ Uo. Pohárköszöntők.

⁸¹ MOL XIX-J-1-j KÜM 1985. Ausztria, 38. d. 10-13-003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

⁸² Hencz József: Hogyan lettem sopronivá? Egy volt városi párttitkár emlékei, nem kizárólag a nyolcvanas évekről. Sopron, 2009. 73.

⁸³ Hajdú 1986. 34.

⁸⁴ MOL XIX-J-1-j KÜM 1970. Ausztria, 22. d. 10-13-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. december 15.

⁸⁵ Kirchschräger szövetségi elnököt idézi: MOL XIX-J-1-j KÜM 1985 Ausztria. 38. d. 10-13 003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

megfosztásában” látták.⁸⁶ Pedig lehetett volna – Péter Jánoshoz hasonlóan – a történészekre-levéltárosokra támaszkodni. A *Soproni* és a *Vasi Szemle*, majd a *Századok* is már az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől közölt írásokat a nyugat-magyarországi/burgenlandi kérdés különböző vonatkozásairól. 1967-ben Grazban, majd 1968-ban Pécsen közös történelmi szimpóziumot rendeztek az osztrák–magyar kiegyezés centenáriuma emlékére, 1973-tól jelent meg magyar történészek bevonásával a *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* című sorozat. 1977 decemberében létrejött az osztrák–magyar történész vegyesbizottság, ahol „igazi tudományos igényességgel és tárgyilagossággal” kerültek terítékre „az ún. kényes kérdések” is,⁸⁷ eredményesen folyt a történelem tankönyvek egyeztetése, megindult a szakmai párbeszéd, a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek kiadása. Ehelyett – miközben az osztrákok a tízéves évfordulókon rendszeresen felidéztek a múlt történéseit, persze kerülve a kapcsolatok megterhelését, 1981-ben Budapesten az „öregdiákok”, Sopronban pedig nyugdíjas pedagógusok előtt zajlott csupán kisebb megemlékezés.⁸⁸

A változás előhírnökeként jelent meg – minden kommentár nélkül – 1986 áprilisában a *Kisalföldben* egy rövid részlet R. Szabó Lajos *Soproni harangok* című, a Csatkai Endrétől nyert információk alapján inspirált, az 1985-ös Felszabadulási pályázaton is díjazott novellájából. A magyar–történelem–filozófia szakos középiskolai tanár, aki a Liszt Ferenc Művelődési Központ egykori igazgatójaként (1968–1974) a hetvenes évek osztrák–magyar találkozóinak is részese volt, egy részben fiktív⁸⁹ történetben emlékezett meg a soproni népszavazás napjairól.⁹⁰

Ugyan Ausztriában a 20. században egyetlen könyv sem jelent meg Magyarország történetéről, a burgenlandi helytörténészek érdeklődése nem lankadt egykori „természetes fővárosuk” históriája iránt. A „*nagynémet, revansista szemlélet*” már a hetvenes évek közepe óta nem divat, és Ormos Mária tézise, a tanulmány elején említett „Sopronért Burgenlandot” formula a burgenlandi tartományi történetírás részévé vált.⁹¹ A magyar fél gyakran panaszkodott arra – mint például Fock Jenő miniszterelnök 1967-ben –, hogy minden nyugati ország (így Ausztria is) „*elsősorban filozofálni akar velünk*”.⁹² Ha volt olyan ország, amellyel a politikai-gazdasági kapcsolatok fejlesztése mellett közös

⁸⁶ Die Rolle Österreichs in Europa. Vortrag von Dr. Rudolf Kirchschräger BMfAA am 23. Feber 1972 vor dem Institut für Internationale Politik in Mailand. Wien, é. n.

⁸⁷ MOL XIX-J-1-k KüM 1989 Ausztria. 32. d. 10-1 5833/3. Tardos József főosztályvezető (MTA) háttéranyaga, 1989. június 14.

⁸⁸ *Horváth Zoltán*: A Soproni Levéltár harminc éve (1961–1991). SSz, 46. (1992) 2. sz., 120.

⁸⁹ Az események középpontjába Sigray Antal nyugat-magyarországi kormánybiztost állította, aki a népszavazás idején – IV. Károly visszatérési kísérleteiben játszott szerepéért – vizsgálati fogságban volt Budapesten. *Békés Márton*: A becület politikája. Gróf Sigray Antal élete és kora. Vasszilvágy, 2007. 102–104.

⁹⁰ *R. Szabó Lajos*: Soproni harangok. Kisalföld, 42. (1986. április 26.) 98. sz. 2. Köszönöm a szerzőnek, hogy az 1991-ben a Soproni Füzetekben is publikált írását rendelkezésemre bocsátotta.

⁹¹ *Baumgartner, Gerhard*: Távoli rokonok – a magyar történelem osztrák szemléletmódjáról. Regio, 11. (2000) 2. sz., 59–61.

⁹² MOL 288. f. 5/423. ö. e. MSZMP Politikai Bizottsága 1967. május 2-ai ülés jegyzőkönyve.

„filozofálgatásra” is szükség és lehetőség is lett volna, az a nyugati szomszéd volt. A fogadókészséget bizonyítja, hogy 1973-ban, Kreisky és Fock Jenő budapesti tárgyalásain a határok sérthetetlenségét is szóba hozta a magyar miniszterelnök, igaz, a dél-tiroli kérdésre utalva.⁹³

Ehelyett az egykori sopron-ruszt-pozsonyi „termékeny félhold” osztrák és magyar területeiről származó borok, azaz a középkor óta gyakorolt bordiplomácia teremtett jó hangulatot és járult hozzá a „búfelejtéshez” a találkozókon. A Fenyves (később osztrák segítséggel kibővített Lővér) Szálló menüjéről nincs ismeretünk, de 1971-ben Sankt Margarethenben egy borászati gazdaság is szerepelt a programban,⁹⁴ a következő évben szemérmesen csak annyit közölt a sajtó, hogy a találkozó alatt „a Lajta hegység déli lejtőjén javában szüreteltek”.⁹⁵ 1985-ben Kádárt Rust polgármestere saját borával kínálta,⁹⁶ és a magyar pártvezető tíz borkülönlegességgel is gazdagabb lett.⁹⁷ 1986-ban Lázár György vendéglátójával a helyi borosgazdák szövetségében tett látogatást Donnerskirchenben,⁹⁸ Rust városában pedig helyi szokás szerint a borkirálynő vendégelte meg a borvidéken termett szőlő levével.⁹⁹ 1989 februárjában Németh Miklós is betért ugyanott egy borospincébe.¹⁰⁰ Ettől annyira lelkes lett, hogy a város aranykönyvében hosszú soroknál átmondott köszönetet a fogadtatásért. Vranitzky ehhez csak egy szót tett hozzá, magyarul: „Igen”.¹⁰¹

A tanulmány említett smarni nevének eredeti jelentése ellenére nem valami „értelmetlen, értéktelen dolog”. Ugyanúgy történeti értékű, nem feledhető része Sopron, az osztrák–magyar kapcsolatok múltjának és jelenének, mint az 1921-es népszavazás emlékezete. Ferenc József 1884-ben – Gyengő Pál cukrász jóvoltából – talán Sopronban is megkóstolta az egyik kedvelt ételkülönlegességét.¹⁰² Lehet, hogy 1921-ben Carlo Antonio Ferrario tábornok is evett smarnit a városban, esetleg éppen azzal az ezüst kiskanállal, amelyik eltűnt az általa bérelt házból.¹⁰³ Nem kizárt, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a Fenyvesben, a Lővérben, vagy a Palatinusban étkező politikusoknak is jutott az asztalára smarni. Talán a 2021-ben esedékes jubileumon a 2002 óta testvérvárosi kapcsolatokat ápoló Eisenstadt (Kismarton) és Sopron (Ödenburg) bevonásával érdemes lenne néhány tal smarni mellett túllépni a gravaminális politikán és végre „minden

⁹³ Bruno Kreisky Archiv, Wien, STBKA VII. Ungarn 1, Ungarn-Besuch 28–30. 03. 1973. Protokoll.

⁹⁴ Nsz, 29. (1971. szeptember 14.) 216. sz., 2. A magyar és az osztrák külügyminiszter találkozója.

⁹⁵ Nsz, 30. (1972. október 22.) 250. sz., 1. Losonczy Pál és Franz Jonas baráti találkozója. Eszmecegere Sopronban és Eisenstadtban.

⁹⁶ Nsz, 43. (1985. december 12.) 291. sz., 3. A találkozó jól szolgálta országaink ügyét.

⁹⁷ BF, Nr. 51-52/55. Jg./18. Dez. 1985. 4–5. Bewährte Brücke. Kirchschräger traf sich mit Kadar in Rust.

⁹⁸ Nsz, 44. (1986. július 12.) 163. sz., 3. Magyar-osztrák kormányfői találkozó Burgenlandban.

⁹⁹ Kisalföld, 42. (1986. július 12.) 164. sz. 1. Jószomszédi kapcsolatok.

¹⁰⁰ Nsz, 47. (1989. február 14.) 38. sz., 1. Németh Miklós és Franz Vranitzky határtalálkozója.

¹⁰¹ BF, Nr. 7/59. Jg./15. Febr. 1989. 6. Bis 1991 verschwindet der „Eiserne Vorhang”.

¹⁰² *Dávidházy István*: Ferenc József Sopronban 1884. május 31.–június 1. SSz. 55. (2001), 330–336., itt 332.

¹⁰³ *Kubinszky Mihály*: A népszavazásra emlékeztető ezüstkanál. SSz, 46. (1992) 4. sz., 379–380.

ressentiment” nélkül¹⁰⁴ a közös közép-európai történelem részévé avatni a soproni népszavazást is.

---

¹⁰⁴ BF, Nr. 8./41. Jahrg./25. Febr. 1971. 2. Beziehungen zwischen Ungarn und Burgenland.

CZIRFUSZ MÁRTON

A geográfus Wallner Ernő
helye a
tudományban: a
diskurzuselemzés lehetőségei

„A tudományos és társadalmi fejlődésnek gazdag időszaka az a háromnegyed század, amelyben Wallner Ernő¹ életútjának eddigi szakaszát megjárta, s így nagy idők mindenre figyelő tanúja lehetett.” – szölt a *Földrajzi Közleményekben* megjelent köszöntés 1966-ban a geográfus 75. születésnapja alkalmából.² Bár a harminc évvel ezelőtt elhunyt, egész életében a Dunántúlt kutató és Sopronhoz is kötődő – közel tíz éven át volt a Fáy András Kereskedelmi Középiskola igazgatója – Wallner emlékét a Soproni Szemle is ápolja a róla szóló kötetek bemutatásával,³ munkásságával talán az indokoltnál kevesebbet foglalkozik a tudománytörténeti kutatás.

Osztom a szélesebb geográfus szakma véleményét, miszerint Wallner nem tartozott sem a két világháború közötti, sem a második világháború utáni magyar társadalomföldrajz első vonalának szereplői közé. A két világháború közötti, az Eötvös Collegiumban iskolázódó nagy geográfus generáció (Wallner mellett a természetföldrajzos Bulla Béla és Kádár László, valamint a település-földrajzos Mendöl Tibor) képviselői közül az Eötvös Collegium jelenlegi, egyébiránt Mendölről elnevezett földrajzos műhelyében is alig foglalkozunk Wallner Ernő tudományos örökségével. Bár az utóbbi tíz évben megsaporodtak a Wallnerre emlékező tanulmányok, amelyek részletesen foglalkoznak élettörténetével, látszólag pedig munkásságát is körüljárják, ez utóbbi téma feldolgozása inkább mondható felszínesnek. Véleményem szerint ezen írásoknak a fő hiányossága, hogy Wallnert nem helyezik el az akkori tudományos közegben, azaz nem elemzik, hogy más geográfusokhoz képest miben volt azonos és miben volt más

¹ Wallner Ernő (1891–1982) földrajztudós a mai Burgenland területén található Királyfalván (Königsdorf) született, majd a budapesti egyetemen végzett földrajz–természetrajz tanárként, Eötvös collegista. 1922 és 1943 között Veszprémben, majd 1943 és 1952 között Sopronban középiskolai tanár (mindkét helyen hosszabb ideig igazgató is volt), az oktatás mellett tudós tanárként rendszeresen kutatómunkát is végzett. Bár első egyetemi magántanári kinevezését a harmincas években a pécsi egyetemen kapta, a negyvenes évektől Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen (később Eötvös Loránd Tudományegyetem) oktatott földrajzot 1958-as nyugdíjazásáig. Ezután az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjában dolgozott. Haláláig – 1967-ben bekövetkezett teljes megvakulása ellenére – a hazai földrajztudomány aktív képviselője volt.

² Miklós Gyula: Köszöntjük a 75 éves Wallner Ernőt. *Földrajzi Közlemények* 90 (1966) 2. 175.

³ Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő Budapest, 2002. Soproni Szemle 57 (2003) 395–396 (ism. Sarkady Sándor) és Tatai Zoltán (szerk.): Emlékezés Wallner Ernőre – élete és munkássága. Veszprém, 2003., 302 o., 63 kép és ábra. Soproni Szemle 58 (2004), 301–303 (ism. Wallner Ákos).

az ő véleménye, mit miért írt le úgy, ahogyan azt tette. Ez a hiátus így kissé zavaros fogalomhasználatokhoz vezetett a Wallner-recepcióban.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy Wallner Ernő munkásságát – elsősorban az elméleti és kevésbé az empirikus tanulmányain keresztül – elhelyezzem a különböző évtizedek időközben gyökeresen megváltozó földrajztudományi mezőjében;⁴ megvizsgáljam kapcsolódását más geográfusokhoz és elhatárolódását más geográfusoktól. Nézetem szerint – a nyitódézzettel összhangban – Wallner éppen amiatt alkalmas alanya egy ilyen elemzésnek, mert nagyon különböző működési logikájú korszakokban dolgozott a földrajztudományban (más társadalom- és bölcsészettudományokhoz hasonlóan a szocialista földrajz is alapvetően különbözött a két világháború közöttitől). Emellett részletesebben foglalkozom a Wallner-recepcióval is, amely ezeket a tudós által megfogalmazott diskurzusokat erősítette meg, ködösítette el vagy formálta át saját érdekeinek megfelelően.

A cikkben néhány, a földrajztudomány részterületeit leképező fogalomból, a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia szavakból indulok ki és elemzem azokat a beszédmódokat, amelyek ezekhez a szavakhoz kapcsolódnak. Így áttételesen amellet is érvelek, hogy a társadalomföldrajzban és más társadalom- és bölcsészettudományokban alapvetően hasonló, a tudományos diskurzusok történetének és átalakulásának megértésére irányuló kutatási témákat lehet megfogalmazni, illetve azonos módszertannal feldolgozni. Ezáltal írásom reményeim szerint nemcsak a szűkebb szakma számára lehet tanulságos, hanem más tudományok (tudományelmélettel és/vagy tudománytörténettel foglalkozó) képviselői számára is érdekes lehet a diskurzusok tudományokat formáló és átformáló szerepének bemutatása.

Elméleti megközelítésmód: diskurzusok elemzése a tudománytörténetben

A magyar földrajztudománytörténet-írás kánonát a mai napig olyan, a két világháború közötti nagy geográfus generáció által az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején írt, a közelmúltban (újra)kiadott művek alkotják,⁵ amelyek leíró és számba vevő megközelítése az akkori ismeretelméleti felfogásban gyökerezik. Az elmúlt évtizedekben viszont a nyugati társadalomföldrajzban először a kuhni, majd a poszt-kuhni gondolatok megjelenésével és megerősödésével a tudománytörténeti és elmélettörténeti elemzések jelentősen átalakultak.

---

⁴ A mező fogalmát abban a Pierre Bourdieu-i értelemben használom, amely szerint az elkülönült, egyidejűleg létező, de egymáshoz képest kizáró társadalmi helyzetek összessége, a mezőn belül a tudósok helyzetét és „erejét” alapvetően tudományos tökeménységük határozza meg. Vö. Bourdieu, Pierre: A tudomány tudománya és a reflexivitás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 51–58, 84.

⁵ Mendöl Tibor: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1999. és Fodor Ferenc: A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006.

A földrajztudomány történetének feldolgozására elméleti-módszertani szempontból az elmúlt évtizedekben többek között Michel Foucault munkássága és a nyelvi fordulat volt nagy hatással.⁶ Ahogy a földrajztudomány történetével foglalkozó Robert Mayhew megfogalmazta, még azok a történeti földrajzi munkák is, amelyek közvetlenül nem hivatkoznak rá, párbeszédben állnak, illetve építenek a foucault-i szövegkorpuszra.⁷ Mayhew tanulmánya külön is foglalkozik a tudósok életéről szóló munkákkal, elkülöníti egymástól az inkább a történészek által megírt nagyobb narratívákat (amelyek egy-egy tudós vagy kutató életét monográfiászerűen mutatják be) attól a történeti földrajzi szemlélettől, amely inkább a kisebb történeteket írja meg.⁸ Ebben az értelemben tanulmányom ezen kis történetek foucault-i megközelítésben való megírásához kapcsolható.

Michel Foucault megközelítése szerint arra szükséges összpontosítanunk, hogy a tudományban miért azok a kijelentések történtek meg, amelyek, és miért nem mások.⁹ Azaz Wallner életművében magyarázatokat fogok keresni arra, hogy miért úgy és miért azokkal a megfogalmazásokkal élt, amelyeket megjelent munkáiban olvashatunk. Ezek megragadásának egyik módja, hogy a fogalomhasználatot elemezzük: miért és hogyan jelennek meg egyes fogalmak, miért egy bizonyos módon szóródik a fogalomhasználat.¹⁰ Foucault „A tudás archeológiája” című művében a fogalomhasználatot a diskurzív gyakorlatok megismerésének egyik eljárásának tekinti, azaz ezen keresztül is módunk van arra, hogy például a kutatás és írás térben és időben meghatározott cselekvéseit megértsük.¹¹ Ebben a tanulmányban magam is bizonyos fogalmak használatának térben és időben rögzített, csak a tér- és időbeli viszonyokkal együttesen értelmezhető volta mellett érvelek Wallner Ernő kapcsán.¹² Foucault az egyes szerzők műveit mint „egységeket” az eszmetörténészekkel szemben nem tartja jelentős elemzési kategóriának, sokkal inkább a diskurzív gyakorlatokból kialakuló tudás, majd az ebből létrejövő tudomány úgynevezett archeológiai elemzését szorgalmazza.¹³ Ez az archeológiai elemzés a diskurzív tartalmak (pl. tudományos művek) és a „nem-diskurzív felületek” (intézmények, politikai események stb.) közötti kapcsolatok megjelenítésére is alkalmas, azaz a

---

⁶ Ennek a történettudományra vonatkozó, de a történettudomány tudománytörténetének megváltozására kevesebb figyelmet fordító összefoglalását lásd: Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor – Ó. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

⁷ Mayhew, Robert: Historical geography 2007–2008: Foucault’s avatars – still in (the) Driver’s seat. *Progress in Human Geography* 33 (2009), 3. 388.

⁸ Mayhew (2009) i.m. 391.

⁹ Foucault, Michel: A tudás archeológiája. Atlantisz, Budapest, 2001. 38.

¹⁰ Foucault (2001) i.m. 48–49.

¹¹ Foucault (2001) i.m. 152.

¹² A három, központi fogalom, amelyből ebben a tanulmányban kiindulok (ezek jelenítik meg a cikk további három részét) a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia.

¹³ Foucault (2001) i.m. 179., 234.

tudományos szövegek archeológiai leírása az általános történelem dimenziójában bontakozik ki.¹⁴

Véleményem szerint a Wallner Ernő életművét tematizáló, korábban megjelent írások többsége a geográfus munkáit olyan zárt, külső kapcsolatokkal nem rendelkező elemzési egységekként kezelte, amelyek „elemzése” a cikkek főbb megállapításainak összefoglalására korlátozódott, valamint alig foglalkozott azokkal a társadalmi és tudományos kontextusokkal, amelyekben maguk a tanulmányok létrejöttek, és amely kontextusok fenntartásához és átalakulásához Wallner cikkei is hozzájárultak. Írásomban – más geográfusokhoz¹⁵ hasonlóan – így egyúttal arra kívánok példát mutatni, hogy a hazai földrajztudománytörténet-írásban is szükséges az a szemléletváltás, amely a diskurzusoknak a társadalmi közegeket figyelembe vevő elemzését helyezi középpontba.

Wallner és a gazdaságföldrajz

Wallner Ernő kutatási területének megjelölésére élete során és azt követően is sokan használták a gazdaságföldrajz elnevezést. A gazdaságföldrajz fogalma viszont nagy jelentésváltozáson ment keresztül az évtizedek alatt: a két világháború között egészen más jelentésmezőbe tartozott, mint a szocializmus évtizedeiben. Ezt a tényt viszont a Wallner-recepció, amely személyét és munkásságát kívánta valahova besorolni, alig veszi figyelembe. Ebben a részben a gazdaságföldrajz fogalmának átalakulását Wallner Ernő műveivel és a Wallner-recepcióval együttesen vizsgálom.

A két világháború között az uralkodó felfogás a magyar társadalomföldrajzban az a francia megközelítésből átvett emberföldrajz volt, amely a kutatások hangsúlyát az ember és környezete viszonyára helyezte, valamint döntően kistáji szinten vizsgálta azt, hogy az ember a környezet adta lehetőségek közül válogatva hogyan hoz létre kultúrtájakat.¹⁶ Ezen belül a gazdaság vizsgálata a gazdasági élet szintetikus (azaz természeti és társadalmi tényezőket egyaránt magába foglaló) fogalmán keresztül valósult meg.¹⁷ Az aldiszciplína akkori legfőbb hazai képviselője, Teleki Pál szerint a gazdasági élet alapelemei a táji környezet adottságainak megfeleltethető olyan javak és

---

¹⁴ Foucault (2001) i.m. 207–211.

¹⁵ Lásd pl. Győri Róbert: A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években. In: Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati. Szerk.: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly – Péterffy András. Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, Budapest, 2011.; Jankó Ferenc – Móricz Norbert – Pappné Vancsó Judit: Klimaváltozás: tudományos viták és a társadalomföldrajz feladatai (1. rész). Földrajzi Közlemények 134 (2011), 4. 405–418.

¹⁶ Ezt az elsősorban Paul Vidal de la Blache-hoz köthető felfogást gondolta tovább (többek között a gazdasági folyamatok elemzésében) a történészek francia Annales-iskolája. Erről lásd: Benda Gyula: Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Benda Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 16–18.

¹⁷ Vö. Győri Róbert: A magyar gazdaságföldrajz a két világháború között. In: Geográfia az ezredfordulón: az ELTE Földrajz Tanszékcsoport millenniumi rendezvénysorozata. Szerk.: Nemes Nagy József. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 2001. (Regionális Tudományi Tanulmányok, 6.) 73.

lehetőségek, amelyek társadalmi oldalról alkalmazkodást, esetleg függést eredményeznek,¹⁸ vagyis a gazdasági földrajz a gazdasági életformáknak a természeti-táji adottságokkal való kapcsolatait vizsgálja.¹⁹

Minden bizonnyal a gazdasági földrajz ezen felfogását értette Fodor Ferenc akkor, amikor Wallner Ernőt gazdasági geográfusként mutatja be földrajztudományi munkájának életrajzi részében, elsősorban az 1930-as és 1940-es években a Bakonyról írt munkái kapcsán.²⁰ Ugyanakkor Wallner semmiképp sem tartozott a két világháború közötti gazdasági földrajz azon nagy programadó személyiségei közé, akik Teleki Pált követve, leginkább annak egyetemi intézetében dolgoztak a harmincas években (köztük magával Fodor Ferencsel).²¹ Ez az elkülönülés viszont a második világháborút követően a földrajztudomány marxista-leninista alapon történő újjászervezése után előnyre vált Wallner számára.

A földrajztudomány fordulat éve utáni ideológiai alapokon történő gyökeres átalakításának és személycseréinek a történetét az utóbbi években elsősorban a két világháború közötti geográfusok és műveik újrafelfedezése kapcsán kezdték részletesen feldolgozni a tudománytörténészek. Ennek részletes ismertetésétől – mivel az több tanulmányban olvasható²² – eltekintek, viszont kísérletet teszek Wallner Ernő helyének meghatározására ebben a változó kontextusban.

Ugyan Wallner a második világháború előtt a budapesti egyetemen (emberföldrajzi felfogású) gazdasági földrajzot adott elő, és néhány munkája gazdasági földrajzi kérdésekkel foglalkozott, mivel sem a tudományban, sem a tudományos intézményekben nem töltött be vezető pozíciót, vélhetően kevésbé került olyan módon a földrajztudomány szocialista átalakítóinak célkeresztjébe, mint mások (például Mendöl Tibor). Azaz munkáinak bírálatáról nem rendezett az Akadémia vitaülést, az újonnan pozícióba került marxista gazdaságföldrajzosok sem támadták ekkoriban. Wallner 1951-ben kapott főállású egyetemi oktatói kinevezést a budapesti egyetemen,²³ titkára (majd 1955 és 1959 között elnöke) lett a néhány éves kényszerű szünet után újjáindított Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának (amely száz évvel ezelőtt, 1912-ben Teleki Pál javaslatára alakult, negyven évvel később pedig a marxista gazdaságföldrajz nagy ideológusa, Markos György elnökségével alakult újjá).²⁴

---

¹⁸ Teleki Pál: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Centrum Kiadóvállalat, Budapest, 1936. 220–222.

¹⁹ Mendöl Tibor: Táj és ember. Az emberföldrajz áttekintése. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1932.

²⁰ Fodor (2006) i.m. 336.

²¹ Fodor (2006) i.m. 255–258.

²² Lásd például Győri Róbert: Tibor Mendöl. In: Geographers. Biobibliographical Studies. Vol. 28. Szerk.: Withers, Charles – Lorimer, Hayden. Continuum, London, 2009. 39–54., illetve Hajdú Zoltán: Fodor Ferenc: a geográfus. In: Fodor Ferenc (2006) i.m. XI–XLII.

²³ Tatai Zoltán (2006) i.m. 27.

²⁴ Hajdú Zoltán (2006) i.m. XXIV. és Tátrai Patrik: A Magyar Földrajzi Társaság Társadalom-földrajzi Szakosztályának története. Földrajzi Közlemények 136 (2012), 1. 89, 91, 94.

Az intézményi mezőben Wallner „javuló” helyzete, illetve az a tény, hogy a két világháború között nem túl feltűnően, de gazdasági földrajzot művelt, azt is jelentette, hogy az ötvenes években egyrészt olyan gazdasági földrajzi tanulmányokat adhatott közre, amelyek nem a marxista-leninista ideológiát képviselték, illetve a marxista gazdaságföldrajz képviselőit finoman ugyan, de kritizálták.

Wallner második világháború utáni gazdasági földrajzi munkásságából azt az elméleti jellegű 1957-es tanulmányát emelem ki, amely a járási gazdasági földrajzi vizsgálatokról szól. Ebben sok szempontból a két világháború közötti gazdaságföldrajzi felfogást menti át a szocialista földrajzba, számos kérdésben az uralkodó megközelítéssel megy szembe. Egyrészt az oknyomozó, történeti szemléletű (lásd a vidali emberföldrajzi gondolatokat) eljárást szorgalmazza – annak ellenére, hogy a természeti tényezőkkel szemben a termelési viszonyok elsődlegességét hangsúlyozza.²⁵ Ebben a földrajz feladata, hogy a földrajzi környezet „aktív” tényezőit meghatározza, illetve bemutassa, hogy a történeti-társadalmi tényezők közül mi hat földrajzilag.²⁶ A marxista gazdaságföldrajz többi társadalom-földrajzi területet maga alá gyűrő álláspontját ebben a tanulmányában éles kritikával illeti: „Nem kívánok korábbi elvi vitát feleleveníteni s ezért megtartom a gazdasági földrajzi elnevezést, de nem hallgathatom el, hogy magam részéről a járások olyan gazdasági földrajzi vizsgálatára, amilyent a következőkben vázolni kívánok, alkalmasabbnak és tartalmi meghatározás szempontjából megfelelőbbnek tartanám a Mendöl Tibor javasolta társadalomföldrajzi jelölést”.²⁷

A korszak meghatározó gazdaság-földrajzosaival való szembehelyezkedésre jó példát mutat a Tatai Zoltán által kiadott Wallner-émlékkötet egyik forrásközlése (amelynek részletes feldolgozására, értelmezésére viszont a kötet maga sajnos nem tér ki).²⁸ Ebben az Akadémia megbízásából készült kéziratban Wallner Markos Györgynek, az új gazdaságföldrajz prominens alakjának egyik 1953-as, a Bakonyról szóló előadásához fűzött megjegyzéseket. Bár Wallner feltehetően azért foglalkozott Markos előadásával, mert annak tárgyát – a Bakonyt – maga is kutatta, két helyen kritizálja Markos gazdaságföldrajzról való felfogását. Egyrészt nem értett egyet a Markos-féle gazdaságföldrajzi iskola sokszor túlzásokba eső, az ipari termelés technológiai részleteit ecsetelő felfogásával: „[A] gazdasági geográfus tudományos munkája során nem lép át a

---

²⁵ Wallner Ernő: Községszintű (járási) gazdasági földrajzi vizsgálatok tárgyköre és módszere. Földrajzi Közlemények 81 (1957), 3. 242, 245.

²⁶ Wallner (1957) i.m. 228.

²⁷ Wallner (1957) i.m. 229.

²⁸ Különös pikantériája a személyi kapcsolatoknak, hogy a kötetet szerkesztő Tatai Zoltán, aki a Wallner által vezetett veszprémi középiskolába járt néhány évvel Wallner távozása után, és aki a közelmúltban nagy erővel dolgozott Wallner emlékének ápolásán, tudományfelfogásában leginkább a Wallner által fenntartásokkal illetett, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egykor Teleki által vezetett Gazdaságföldrajzi Tanszékén összpontosuló marxista-leninista Markos-iskolához tartozott. Ezt jól láttatja Tatai emlékezése Markos Györgyre: Tatai Zoltán: Markos György. Comitatus 14 (2004), 9. 71–80.

számára idegen műszaki kutatás terére, csupán figyelembe veszi az ott elért eredményeket. (...) Markos György műszaki térre tévedt, amikor a bauxit közvetlen redukciója problémájára tért ki (...).²⁹ Négy oldallal később Markos mezőgazdasági (földrajzi) érvelését támadja Wallner hasonló megfontolásokból: „pontosabb meghatározásra szorul, mit ért [Markos] az alatt, hogy »a gazdasági földrajznak és rokontudományainak feladata, hogy kimunkálják az átalakítás illetve átszervezés feladatait.« A mezőgazdaságnak szervezési kérdései nem gazdasági földrajzi, hanem agrotechnikai kérdések. A gazdasági geográfus, mint az iparnál, itt sem megy át a műszaki térre.”³⁰

A két idézetben a markosi és a wallneri kijelentésmezők ütközését tapasztalhatjuk, amely elsősorban a földrajztudomány társadalmi közegének megváltozására vezethető vissza. Wallner azt a két világháború közötti „idealista” hagyományt viszi tovább gazdasági földrajz címke alatt, amelyet Teleki Pál és iskolája fémmelzelt. Ezzel szemben Markos már azt a Szovjetunióból importált (de a második világháború éveitől a brit és az egyesült államokbeli földrajzban is kialakuló) technotudományi felfogást képviselte, amely a földrajzot a központi és területi tervezés szolgálatába állította.³¹ Ennek egyik jellemző területe volt 1948 és 1956 között az új növények magyarországi meghonosításának programja, amely a mezőgazdasági földrajzosok termőhelyeket azonosító közreműködésével interdiszciplináris akadémiai bizottságok és kutatások létrejöttét eredményezte.³²

A Wallner-recepció sok szempontból összemosza a gazdaságföldrajz előbb bemutatott két korszakát, a kutatói diskurzív gyakorlatok így a kijelentésmező átalakítását eredményezték.

Ennek az átalakításnak egyik megoldása az, hogy Markos Györgyöt és Wallner Ernőt a tudományos mezőben egymás közelébe helyezik a gazdaságföldrajz fogalmának használatán keresztül. A Wallner 75. születésnapjára megjelent köszöntőben Miklós Gyula a következőket írja: „nem kis része volt abban, hogy a szakosztály [Magyar Földrajzi Társaság Gazdasági Földrajzi Szakosztály] ülései – amikor a legnagyobb szükség volt rá: a magyar marxista földrajz kibontakozása idején – a gazdasági földrajz művelői és oktatói

---

²⁹ Wallner Ernő: Megjegyzések Markos György „Az új Bakony” c. a MFT. jubileumi ülésén 1953. szeptember 12-én tartott előadásához. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 212.

³⁰ Wallner (2003) i.m. 216.

³¹ Az egyesült államokbeli földrajztudomány ezen átalakulásáról lásd többek között: Barnes, Trevor J.: *Geography's underworld: The military-industrial complex, mathematical modelling and the quantitative revolution*. Geoforum 39 (2008), 1. 3–16. Az MTA tervezés szolgálatába állított átszervezéséről lásd: Péteri, György: *Academia and state socialism. Essays on the political history of academic life in post-1945 Hungary and Eastern Europe*. Columbia University Press, New York, 1998. 80–81.

³² Hajdú Zoltán: A szocialista természetátalakítás kérdései Magyarországon, 1948–1956. In: *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. Szerk.: Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümeghy Zoltán. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 2006. 245–258.

érdeklődésének középpontjában állottak”.³³ A fogalomhasználaton keresztül kapcsolja össze a tervezést támogató gazdaságföldrajzi programot, valamint Markos és Wallner személyét Papp-Váry Árpád a Wallner halálának 20. évfordulója alkalmából kiadott kötetben: „Az újjáalakult gazdaságföldrajzi szakosztály első ülését 1953. február 27-én tartotta, amelyen Markos György az SZKP XIX. kongresszusának gazdaságföldrajzi jelentőségéről beszélt. A szakosztály következő ülésein, amelyet Wallner Ernő titkár szervező munkájának eredményeként rendszeresen megtartottak, kizárólag hazai gazdaságföldrajzi, területfejlesztési témák megtárgyalására került sor.”³⁴ Papp-Váry ezen előadások köréből kiemeli Mendöl Tibor egyik előadását, tovább bonyolítva és elkenve a személyek közötti szemléletbeli különbségeket. Holott Wallner Ernő számára a gazdaságföldrajzi jelző, illetve az ilyen címke alatt végzett kutatások bizonyos értelemben menekülési útvonalat jelentettek attól az ideológiai töltetű marxista gazdaságföldrajztól, amelyet Markos mellett később Radó Sándor érvényesített. Pécsi Mártonnak, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet ellentmondásos megítélésű igazgatójának írt 1972-es levelében Wallner ezt a következőképp fogalmazta meg: „Sajnos Radó Sándor és társainak a település-földrajzzal, sőt személyemmel szembeni támadása hosszú időre megakadályozta település-földrajzi munkásságomat. Ezekben az években [1963–1967] a gazdaságföldrajzi országismertetésekkel foglalkoztam.”³⁵

Más szerzők nem hozzák előbbi módon összefüggésbe a Markos-féle és a két világháború közötti, Wallner által is képviselt gazdaságföldrajzot, de némiképp elhallgatják a különbségeket. Így a 2003-as emlékkötetben Hajdú Zoltán ugyan arról ír, hogy Wallner a két világháború között gazdaságföldrajzi tájutatást végzett, amelyet az 1950-es években járási szintű gazdasági földrajzi vizsgálatok követtek, viszont nem foglalkozik ezen kutatásoknak és az akkori uralkodó gazdaságföldrajzi paradigmának viszonyával, nem helyezi el ezen vizsgálatokat az 1950-es évek tudományos közegében (ahogyan azt egyébként a két világháború közötti korszak esetében megteszi).³⁶

A recepció harmadik csoportját azok az írások képezik, amelyek a két világháború közötti gazdasági földrajzi gondolatok továbbvitelét hangsúlyozzák Wallner későbbi munkásságában. A tudományfelfogásában inkább a Markos-iskolához közel álló Tatai Zoltán egyik tanulmányában a wallneri megközelítésről a következőket írja: a Bakony gazdasági életének földrajzi feldolgozásában „szép példát ad arra, hogyan kell a gazdaságföldrajzi kutatásnak a természetes táj

---

³³ Miklós (1966) i.m. 175.

³⁴ Papp-Váry Árpád: Elnöki megnyitó. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 18.

³⁵ A forrásközlést lásd: Tatai (2003) i.m. 280.

³⁶ Hajdú Zoltán: Wallner Ernő pécsi egyetemi kapcsolatai és dél-dunántúli kutatásai. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 60, 62.

sajátságait kiválogatni és azoknak a népességgel, valamint a gazdasági élettel való sokszoros kapcsolatait elemezni, majd rendszerbe foglalni”.³⁷ Tatai ebben a tanulmányában Bulla Béla 1942-es méltatását is idézi, amely szerint „Wallner Ernő az emberföldrajznak, elsősorban a gazdasági földrajznak régi, érdemes munkása”.³⁸ Ezek az idézetek tehát a kijelentésmezőben a gazdasági földrajz fogalmát a két világháború közötti felfogásban (az emberföldrajz részterületként) használják, a szövegek összefüggésbe helyezik azt a gazdasági élet, a táj, illetve az emberföldrajz fogalmaival.

Wallner és a településföldrajz

Bár a hazai településföldrajz alapítójának a szakma leginkább Mendöl Tibort tartja, Wallner Ernő kutatási területét sokan jelölték meg településföldrajzként. Némiképp túlzónak (és önmagával is ellentmondásba kerülőnek) tartom Tatai Zoltán értékelését, aki Mendöl Tibort és Wallner Ernőt egyenesen a településföldrajz ikercsillagainak tartja, ahol viszont Mendöl fénylő csillaga „... bizonyos mértékben elhomályosította egy másik jelentős, jórészt ugyancsak településföldrajzzal foglalkozó tudós Mendöl Tiborral párhuzamosan végzett tevékenységét: Wallner Ernő munkásságát.”³⁹ Wallner sokkal inkább a nála fiatalabb Mendöl szellemi örökségének ápolójaként vált ismertté, leginkább annak 1966-os halála után.

A marxista gazdaságföldrajz hatalomátvételével a korábbi, Mendöl nevével fémjelzett funkcionális településmorfológiai (a települések társadalmi viszonyait a település formai jellemzői segítségével bemutatni kívánó) kutatásokat burzsoá áltudományoknak, formalista játéknak minősítették, a kizárólag a települések funkcióira összpontosító vizsgálatokat szorgalmazták, egyúttal elutasították a hosszú időtávot felölelő történeti földrajzi jellegű településkutatásokat.⁴⁰

Wallner 1976-os programadó tanulmányában ezzel szemben a mendöli módszerhez való visszatérést szorgalmazza, így további településmonográfiák (Wallner szóhasználatában „autopsziák”) megírását javasolja (a marxista gazdaságföldrajz a vidali emberföldrajz induktív megközelítésével szemben a deduktív jellegű és leginkább országos szintű vizsgálatokat tartotta fontosabbnak).⁴¹ A Mendöl-módszer ellen irányuló éles, az 1960-as évek elején

³⁷ Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, h.n., 2002. (Tudós tanárok – tanár tudósok). 38.

³⁸ Tatai Zoltán (2002) i.m. 33.

³⁹ Tatai Zoltán: A településföldrajz ikercsillagai: Mendöl Tibor – Wallner Ernő. A földrajz tanítása 14 (2006), 1. 24.

⁴⁰ A funkcionális morfológiáról lásd: Jankó Ferenc: A települések belső szerkezetének vizsgálata: a „Mendöl-módszertől” a szociálgeográfiáig. Földrajzi Közlemények 129 (2005), 1–2. 15–30., a Mendöl-kritikáról pedig Abella Miklós: Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. Földrajzi Értesítő 10 (1961), 1. 121–127.

⁴¹ Wallner Ernő: A hazai településföldrajzi kutatás időszerű kérdéseiről. Földrajzi Közlemények 100 (1976), 1–2. 49, 51.

történet támadások után másfél évtizeddel Wallner hasonlóan élesen áll ki Mendöl Tibor megközelítése mellett: „A felszabadulást követő évtizedben olyan vélemény alakult ki földrajzi körökben, hogy a települések arculati, alaktani – településmorfológiai – vizsgálata részben időszerűtlen, részben korszerűtlen. Némelyek öncélúnak is mondták. Különösen a közgazdaságtudomány [értsd: Markos-iskola] részéről hangzottak el ilyen vélemények. (...) Azóta bebizonyosodott, hogy ez a felfogás nem helytálló.”⁴² Wallner a morfológiai viszonyokat a funkciók és az urbanizálódási folyamat vetületeként értelmezi, azaz véleménye szerint a morfológiai vizsgálatokon keresztül érthetjük meg a falvak és városok funkcionális viszonyait; az önálló funkcionális vizsgálatok értelmetlenek. Az ilyen megközelítésű település-földrajzi vizsgálatra Wallner munkásságából a Dunaföldvár településképe című tanulmánya jó példa, amely – a címnek megfelelően – hosszú időtávú, különböző történeti forrásokat felhasználó áttekintésben a településmorfológiából – a megjelenési formákból – vezeti le a település funkcióinak átalakulását.⁴³

A Mendölhöz való visszatérés az örökség és a fogalomhasználat egyfajta átvételét, kisajátítását is jelentette Wallner részéről. 1981-ben megjelent tanulmányában így ír: „Mendöl T. egyetemi munkaköre nem tette lehetővé a mintegy három és fél ezernyi település vizsgálatát. Ez csak akkor vált lehetővé, amikor a Földrajztudományi Kutató Intézet geográfus munkatársainak módjukban állt csak egy kitűzött munkafeladattal foglalkozni, mentesülve az egyetemi oktatói vagy egyéb munkakör alól (...) Mendöl T. halálával még nagyobb mértékben hárult az egyetem helyett a kutatóintézetre a településföldrajzi tudományos munka irányítása és egyúttal az ezzel járó felelősség.”⁴⁴ Wallner Ernő interpretációjában így a korábban a budapesti egyetemen Mendöl körül kirajzolódó igazság helye⁴⁵ helyeződött át az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetébe, ahol maga is dolgozott az egyetemről való 1958-as hirtelen nyugdíjazása után. Ennek az áthelyeződésnek az egyik következménye, hogy megvalósítható a települések monográfiákban való feldolgozása. Wallner szerint a marxista gazdaságföldrajz térnyerése ágazati, egész országra kiterjedő vizsgálatokat hozott magával, a településekkel pedig alig törődnek a kutatók.⁴⁶ A másik következmény, hogy helyreállítható az a kibillentnek láttatott egyensúly, amely a településkutatásban a marxista gazdaságföldrajz szemléletéből következően funkcionális kutatások felé billent el a települések formái megjelenését tematizáló elemzésekhez képest.⁴⁷

---

⁴² Wallner (1976) i.m. 69.

⁴³ Wallner Ernő: Dunaföldvár településképe. Földrajzi Értesítő 10 (1961), 1. 67–97.

⁴⁴ Wallner Ernő: A település- és városföldrajzi vizsgálat szemléletéről. Földrajzi Értesítő 30 (1981), 1. 103.

⁴⁵ A kifejezést Thomas Gieryn használja azon helyszínekre, amelyekben a tudományos tudás keletkezik: Gieryn, Thomas F.: Three truth-spots. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 38 (2002), 2. 113–132.

⁴⁶ Wallner (1981) i.m. 105.

⁴⁷ Wallner (1981) i.m. 103.

A Mendölhöz való visszatérésben, egyúttal szakmai elutasítottságának lassú oldódásában a *Földrajzi Közlemények* 1976-ban, Mendöl halálának tízéves évfordulóján megjelent emlékszám is szerepet játszott. A Wallner közreműködésével készült emlékszámot a Wallner-recepció is fontosnak tartja kiemelni, amikor a két tudós kapcsolatáról ír, illetve amikor Wallner munkásságát mutatja be. Somogyi Sándor a kilencvenéves kutató köszöntőjében írja, hogy az „... ő közreműködésével és szervezőmunkájával vált lehetővé Mendöl Tibor halálának 10. évfordulóján a Földrajzi Közleményekben egy emlékszám megjelentetése, amelyben Wallner Ernő volt munkatársa életét és munkásságát adatszerűen és híven foglalta össze”.⁴⁸ Ezáltal a településföldrajz fogalmának használata újból legitimmé kezdett válni, ami a későbbiekben a Mendöl munkássága körüli „rejtett kötélműzást”⁴⁹ is megalapozta.

Összességében Wallner Ernő és a településföldrajz kapcsolata némiképp különbözik Wallner és a gazdaságföldrajz kapcsolatától. A településföldrajz esetében elsősorban azt a mozzanatot próbáltam kiemelni, amely a mendöli kijelentésmező fenntartására, rögzítésére irányult; szemben a gazdaságföldrajznál tapasztalható a két világháború közötti kijelentésmező visszabilentésére irányuló kísérletekkel. Mind-kettőnél összetettebb viszont Wallner viszonya a hatvanas évek végén megjelenő szociálgeográfiához.

Wallner és a szociálgeográfia

A szociálgeográfiai gondolat a magyar társadalomföldrajzban német hatásra jelent meg az 1960-as évek végén. Ez a kutatási irány a mikroszintű vizsgálatok felé való fordulást jelentette, a szociológia és a földrajz érintkezési területén mozogva képviselőik a társadalmi (szociálgeográfiai) csoportok térbeli viselkedésével foglalkoznak.⁵⁰

Ekkoriban az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete (1967-ig Kutatócsoport) élénk kapcsolatokat alakított ki a szociálgeográfusok úgynevezett müncheni iskolájával. Magyarországi képviselői számára a szociálgeográfia megnevezés egyfajta ellenállás lehetőségét nyújtotta a marxista gazdaságföldrajz uralkodó ideológiájával és munkamódszerével szemben. A magyar kontextusban emellett a szociálgeográfia fogalma jelentésmódosuláson is átesett: e fedőszó alatt lehetett némiképp visszacsempészni Mendöl Tibor és a két világháború közötti településföldrajzi kutatásokat a földrajztudományba. Ennek a fogalmakat átalakító kutatói gyakorlatnak Wallner Ernő talán az egyik legfőbb ellenzője volt.

⁴⁸ Somogyi Sándor: Köszöntjük a 90 éves Wallner Ernőt. *Földrajzi Közlemények* 105 (1981), 4. 378.

⁴⁹ Györi (2009) i.m. 49.

⁵⁰ A szociálgeográfia hazai és németországi felfogásainak kapcsolata (a fogalmakhoz kapcsolódó kijelentésmező) rendkívül konfúzus, így nem szándékozom a megközelítést pontosabban definiálni. A diskurzuselemzés felfogásának megfelelően a kutatói gyakorlatok, a fogalomhasználat különbözőségeire kívánok rámutatni a továbbiakban.

A hazai szociálgeográfusok (kevésbé az „első generációba” tartozó Mendöl-tanítvány Lettrich Edit, sokkal inkább a „második generáció” képviselője, Berényi István) számos esetben a kutatások módszertani legitimálását Mendöl nevével – illetve munkamódszereknek és személyeknek a kijelentésmezőben egymás mellé helyezésével – érték el. Ebben a múltat a jelenből értelmező prezentista szemléletben⁵¹ Mendölt, Wallnert, illetve másokat szociálgeográfusként, illetve a szociálgeográfia előfutáraiként jelenítik meg (azaz folytonosságot teremtenek személyek között), annak ellenére, hogy ezt a kifejezést az illető kutatók soha vagy nem nagyon használták. 1997-es szociálgeográfia-jegyzetében Berényi például a következőt írja: „a társadalomföldrajzon belül a szociálgeográfiai jellegű kutatások kontinuitása sohasem szakadt meg, ezért a mai kutatások elméleti és módszertani felkészültségében jelen van a 20-as évek óta felerősödő és kiszélesedő kutatás. Ha töresekkel és némi kihagyásokkal is, de a Mendöl T. – Wallner E. – Lettrich E. kutatási vonal a 70-es évek elejéig követhető.”⁵²

A fogalmakhoz kapcsolódóan Berényi István egyrészt a német kijelentésmezőt emeli át a magyar közegbe a szociálgeográfia szó használatával (többek között tanulmányai-ban német szociálgeográfusokkal népesíti azt be), másrészt viszont az irányzatot történetileg is beágyazza a magyar közegbe.

Wallner Ernő stratégiája a szociálgeográfia fogalmával különbözött Berényi Istvánétól. Ugyan a Mendöl–Wallner–Lettrich-kontinuitás Wallner 1981-es tanulmányában szintén megjelenik – „kívánatos a városnak olyan városképi elemző, városnéző bejárása, mint amilyent a 60-as években először Lettrich Edittel majd utóbb Mendöl Tiborral Veszprémben tettünk”⁵³ –, mégis ezt sokkal inkább település-földrajzi, mintsem szociálgeográfiai megközelítésnek tartja. Így Wallner Ernő álláspontja a mendöli település-földrajzi örökségről és a szociálgeográfiáról mint kijelentésmezőkről értelmezésében némileg eltér a Jankó Ferenc által láttatottaktól. Jankó ugyanis a településföldrajz és a szociálgeográfia között gondolati kontinuitásról ír,⁵⁴ ezzel szemben Wallner 1973-as tanulmányában Mendöl településvizsgálati elképzelései eszközzé válnak annak a célnak az eléréséhez, hogy a szociálgeográfiát elutasítsa: „Vitatható, hogy miért jobb a Mendöl által javasolt társadalomföldrajz magyar kifejezés helyett az idegen eredetű és hangzású szociálgeográfia megjelölés használata.”⁵⁵ Érvelésének alátámasztására (egyébként Berényivel több tételben egyező) külföldi szakirodalmat is felhasznál: „A müncheni W. Hartke és a bécsi H. Bobek professzorok, a szociál-geográfia megalapítói sem adták meg annak a tartalmi

⁵¹ A prezentista szemléletről a földrajztudománytörténet-írást illetően lásd: Livingstone, David N.: *The geographical tradition: Episodes in the history of a contested enterprise*. Blackwell, Oxford, 1992. 7–9.

⁵² Berényi István: *A szociálgeográfia értelmezése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997. 21.

⁵³ Wallner (1981) i.m. 109.

⁵⁴ Jankó Ferenc (2005) i.m. 17–23.

⁵⁵ Wallner Ernő: *Néhány kiegészítés falvaink szociálgeográfiai vizsgálatának kérdéséhez*. Földrajzi Értesítő. 32. (1973) 2–3. 315.

megjelölését, miben ad újat a szociálgeográfia azokhoz a korábbi településföldrajzi tanulmányokhoz képest, amelyek a városi és falusi települések népességének foglalkozás és birtokviszony szerinti megoszlását is vizsgálták”.⁵⁶ Ennek az idézetnek a fényében legalábbis meglepő a Wallner-émlékkötetben Berényi István eljárása, amelyben oldalakon keresztül bizonygatja, hogy Wallner írásai miért tekinthetők mintaeértékű szociálgeográfiai munkáknak.⁵⁷ Berényi és Wallner érvelésének elemzésében így az a különösen érdekes, ahogyan ugyanazokból a szakirodalmakból és személyekből kiindulva teljesen különböző diskurzív gyakorlatokat alakítanak ki, végeredményben egymással nem összeegyeztethető valóságokat hoznak létre.

Az alternatív valóságok létrehozása azonban nem öncélú játék. Wallner számára a szociálgeográfiával szembeni fenntartásoknak praktikus szempontjai is vannak: amennyiben nem létezik szociálgeográfia, akkor a települések tanulmányozása a mendöli örökség továbbvitelével valósítható meg (az erre vonatkozó érvelést az előző részben mutattam be). Egyúttal Wallner szembefordul a szemléleti sokszínűség lehetőségével a földrajztudományban, ami viszont a magát marxistának mondó gazdaságföldrajzhoz való viszony tisztázását teszi nehezzé, ezt pedig – legalábbis ebben a tanulmányában – Wallner ügyesen kikerüli. Korábbi, 1971-es írásában viszont a szociálgeográfiát elhelyezi a marxista földrajzhoz képest: „A szociálgeográfia a marxista földrajz újkeletű részdíszciplínája [sic!]. Településföldrajzi vonatkozásban a népesség társadalmi viszonyainak, a gazdasági funkcióknak, térben jelentkező morfológiai képek és változásainak együttes vetülete.”⁵⁸ Ez az interpretáció persze feltehetően nem egyezik Berényi István véleményével, aki éppen az uralkodó marxista földrajztól kívánt eltávolodni szociálgeográfiájával. Wallner Ernő saját munkáit ugyanebben a tanulmányban nem tartja szociálgeográfiaiainak, így a kijelentésmezőben inkább távolságot tart a fogalomtól: „Tudat alatt szociálgeográfiai elemeket tartalmaznak a paksi járásról készült tanulmányaim. (...) Erősebben jelentkeznek a szociálgeográfiai momentumok Alsóörsről írt munkámban.”⁵⁹ A céltudatos szociálgeográfiai írást pedig Lettrich Edit Tihany-tanulmányával⁶⁰ azonosítja.

Wallner Ernő ez utóbbi álláspontja bizonyításához egy másik írásában további retorikai eszközt is alkalmaz, Lettrich Edit Tihanyról szóló 1970-es tanulmányát kifigurázva. Lettrich tanulmányában azt írja, hogy a magyar szakirodalomban elsőként alkalmazott szociálgeográfiai módszert, pedig – írja Wallner – Mendöl

---

⁵⁶ Wallner (1973) i.m. 311.

⁵⁷ Berényi István: Adalék Wallner Ernő településföldrajzi felfogásához. In: Tatai Zoltán (2003) i.m. 93–96.

⁵⁸ Wallner Ernő: Községszintű településföldrajzi vizsgálatok módszertani, szociálgeográfiai és alkalmazott földrajzi problémái. Földrajzi Közlemények 95 (1971), 4. 357.

⁵⁹ Wallner (1971) i.m. 358.

⁶⁰ Lettrich Edit: Tihany szociálgeográfiai képe. In: Portré és pályakép. Lettrich Edit köszöntése. Szerk.: Becsei József – Dövényi Zoltán MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Budapest, 2005 [1970]. 95–102.

Tibor 1930-as évekbeli, Wallner 1926-os és az 1950-es évektől kezdődően megjelent tanulmányait is mind a szociálgeográfiai jelző illethetné. „Györffy [sic! – az etnográfus Györffy István], Mendöl és Wallner munkáit Lettrich E. nagyon jól ismerte és ha azokat az 1950-es évek első felében fennálló helyzet és vizsgálati lehetőségek alapján értékeli, aligha használta volna az »elsőként« jelzőt tihanyi tanulmánya megírásakor.”⁶¹ Ezt a „fennálló helyzetet” 1976-os tanulmányában részletesebben is kibontja: „A szociálgeográfia kifejezés az 1950-es években a magyar településföldrajzban még nem volt használatos. A szociálgeográfia meghatározást Lettrich E. a szociálgeográfia mai állásáról írt részletes tanulmányában (1972) német geográfusokat idézve közli. Amikor ezek alapján elemzi, hogy mi a szociálgeográfia és rámutat a különböző mai álláspontokra, történeti és elvi síkon marad. (...) Lettrich E. Kecskemétről írt két munkájában a településnek kifejezetten szociálgeográfiai képét kapjuk anélkül, hogy a szociálgeográfia szót akár csak jelzőként is használta volna. Helyes geográfiai érzékkel és meglátással Kecskemétnak és az alföldi tanyák gazdálkodási rendszerének teljes szintézisét adja.”⁶²

Vagyis Wallner Ernő a szociálgeográfia felbukkanásával szemben – hasonlóan a településföldrajz esetében látottakhoz – leginkább a fogalmak és a kijelentésmozgók állandóságának képviselője. Diskurzív gyakorlatai sokszor arra irányulnak, hogy visszazökentse azokat az értelmezésében kibillent fogalomhasználatokat, amelyek a korábban a településföldrajz körébe tartozó lehetséges kijelentéseket a szociálgeográfia számára sajátítanak ki.

Összegzés

„Hogy egy kutató tárgyi tartalom tekintetében mit ölel fel, mit tart időszerűnek, munkájában milyen módszert alkalmaz, azt jórészt tudományágának a tágabb tudomány körében és a tudománypolitika rendszerében elfoglalt mindenkori helyzete határozza meg.” – fogalmazta meg Wallner Ernő 1976-ban.⁶³ Ezzel szemben tudományos életpályájának és munkásságának részletes tudománytörténeti feldolgozása csak kevéssé veszi figyelembe azt a társadalmi és tudományos közeget, amelyben hosszú évtizedekig dolgozott.

Tanulmányomban egyrészt arra tettem kísérletet, hogy Wallner Ernőt munkái és recepciója alapján megpróbáljam elhelyezni abban a földrajztudományi mezőben, amelynek maga is része volt, illetve amelyet maga is aktívan formált. Ehhez három fogalmon, a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia részdiszciplínáin keresztül vizsgáltam az átalakuló, sokszor egymásnak is ellentmondó tudományos diskurzusokat. Természetesen az általam elbeszélte történet nem teljes, és nem is állt szándékomban a teljességre törekedni,

---

⁶¹ Wallner (1973) i.m. 315.

⁶² Wallner (1976) i.m. 73.

⁶³ Wallner (1976) i.m. 45.

az effajta (foucault-i értelemben vett) ar-cheológiai kutatás a művek és személyek részletesebb, a beszédmódokban más fogalmakra összpontosító értelmezéseivel tovább folytatható. Másodsorban azt kívántam bemutatni, hogy a tudománytörténet diskurzusok elemzésén alapuló megírását olyan megközelítésnek tartom, amely alkalmas arra, hogy kutatók álláspontjait szélesebb társadalmi és tudományos közegbe ágyazva érthessük meg, egyúttal következtetéseket vonhassunk le a jelen tudományának állapotáról és átalakítási kísérleteiről is.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Soproni házak, soproni emberek.

Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a pályakezdsről, a soproni belváros helyreállításáról¹

Valahol olvastam, hogy az édesapja zeneszerző volt.

Igen, 1913-ban született. Közeleg a 100. évforduló.

Nem merült fel a zenei pálya?

Természetesen igen. Fuvoláztam, konzervatóriumba jártam. Emellett persze, mint minden bölcsész, hat éves koromtól éjjel-nappal olvastam. 17 évesen jöttem rá, hogy nem leszek zenész. Ebben az is szerepet játszott, hogy ott jöttek az időigényes melléktárgyak, a gimnáziumban meg készülni kellett az érettségire. A konzervatóriumi osztálytársaim kétharmadából profi zenész lett, volt összehasonlítási alapom, mit tud, aki odavaló. Nem voltam elég muzikális.

Mennyire volt magától értetődő, hogy ha nem a zenét, akkor a művészettörténetet választja?

1958-ban érettségiztem. Akkor vezették be kísérletképpen a gimnáziumok IV. osztályában a lélektan és a művészettörténet oktatását. Jó tanárom volt – Forrai Miklós, zenész. Az ismeretségi körömben is volt egy csomó ember, aki közel állt a képzőművészetekhez. Amikor szóba került, hogy a művészettörténet érdekel, Kozma Erzsébet, a híres építész, Kozma Lajos lánya rendeztette velem édesapja képeslap-gyűjteményét. Tudjuk, hogy a századelőn ez volt a reprodukció legfőbb formája. A gyűjtemény egy kétajtós szekrényt töltött meg, a munka hónapokig tartott. A végére teljesen otthon voltam Németország és Olaszország városaiban, ahol Kozma Lajos járt. A háború alatt rengeteg épületet bombáztak le Németországban, én viszont a képeslapokon keresztül a középkorias városokat és a belőlük kimagasodó templomokat úgyszólván eredeti formájában ismertem meg. Ez nagyon jól jött, mivel kezdettől fogva elsősorban az építészettörténet érdekelt.

---

¹ Az interjú a 2011 augusztusában felvett beszélgetés alapján készült.

Akkoriban közvetlenül lehetett művészettörténésznek jelentkezni?

1958-ban éppen igen, de választani kellett mellé egy másik szakot is, én a magyar mellett döntöttem. Később megbántam, mert hiányzott a történelem szak által nyújtott alap, az „elemi iskola”, amit témánként kellett bepótolnom. Szóbeli felvételi volt, nem elsősorban a tárgyi tudás számonkérése, inkább afféle fejtapogatás. A kérdéseket értelmesen és méltányosan ahhoz mérték, ki honnan jött. Tőlem azt tudakolták, elég sokat jártam-e múzeumba, s megjegyeztem-e, amit láttam? Galavics Gézánál, Marosi Ernőnél, akik Sopronból, illetve Miskolcra érkeztek, inkább az olvasottságot tesztelték. A felvételizetők közül Zádor Annára emlékszem a legjobban. Tanáraink közül ő kívánt leginkább nevelni. Erős szociális érzéssel rendelkezett, finom módon, tanácsokkal segítette a rászorulókat. Teljesen ellentétes egyéniség volt Fülep Lajos, aki mindvégig a művészettudomány és a művészettörténet határán egyensúlyozott. Rettenetes elvárásai voltak, nem érdekelt, ki honnan jött. Természetesnek vette, hogy valamennyi, vagy legalábbis nagyon sok nyelven olvasunk. Amikor – évekkel később – bevallottam, milyen keveset tudok, csak annyit vetett oda: Elővesz egy vastag könyvet és egy szótárt, a 900. oldalnál tudni fogja a nyelvet.

A művészettörténet nálam az első perctől kezdve „nagyon bejött”. A zenére és a költészetre hivatkozva voltam rossz tanuló a gimnáziumban, ezért most úgy érzem, meg kell mutatnom, mire vagyok képes. Ráadásul könnyen is ment.

Galavics Géza és Marosi Ernő nevét említette. Inspiráló évfolyamuk volt!

Így van, sokat tanultunk egymástól. Korábban három embert vettek fel évfolyamonként, az előzőre tizet, mi tizenketten voltunk. Mindenféle érdeklődésű ember akadt köztünk. Soha senki nem mondta, hogy az előadásokon kell megtanulni a szakmát. Azok csak példát mutattak egy-egy téma megragadására. Jó időszak volt! Az első év után a visegrádi Mátyás palota ásatásán dolgoztunk segéd munkásként, a következő évben három hetet töltöttünk Sopronhorpácson, az Árpád-kori templom helyreállításán, többek közt Kőfalvi Imrével, a kiváló kőfaragóval. Horpács építéstörténete a legbonyolultabbak egyike, ezt testközelből megismerni izgalmas volt. Utána két hetet töltöttünk Sopronban a Fabricius ház pincéjének római kori ásatásán Póczy Kláránál. Ezek a munkák is az építészettörténet felé irányítottak.

Ezek az ásatásokon megismerhette a „hely szellemét”.

Így van. És Sopronnal megismertem az egyetlen olyan magyar várost, amely úgy volt középkori és középkorias, mint a német városok azok a képeslapokon. Ez vezetett oda, hogy az egyetem utolsó évében elvállaltam egy olyan állást, amely állandó soproni tartózkodást írt elő, az ötödévet az egyetemen már levelezőn

végeztem. Akkoriban indult Sopron belvárosának rekonstrukciója, ehhez alapítottak állást kutató számára. Az ötvenes évek legvégén született meg az állami elhatározás arról, hogy felújítják egy város, egy falu és egy tájegység műemlékeit, s az ehhez a szükséges pénzt állami forrásokból biztosítják. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség és a szakminisztérium vezetői Sopront, Hollóköt és a Balaton-felvidéket választották ki. Sopron esetében a belváros házainak rekonstrukciója indulhatott el. A végrehajtási modell 1964/65 körül alakult ki. A kiutalt pénzt a városi tanács és az ingatlankezelő kapta meg, a műemlékesekkel közösen állították össze a következő évi címjegyzéket. A kiköltözőknek átmeneti lakásokat kellett biztosítani. Folyamatos egyeztetésekre volt szükség, mivel a belvárosi házak messzemenően túl voltak népesedve. Ennek oka volt az államosítást követő társbérletesítés, de a lakások szaporodása már a 18. században elkezdődött, hisz a bérlakás a jövedelemszerzés bevett formája volt. Az első emeleti lakások viszonylagos tágassága, kényelme mellett a földszintiek mérete és komfortja jóval csekélyebb volt, olykor épp a háztulajdonos húzódott meg ott. A változatos és izgalmas történetet Kücsán Jóska elemzi a Várostörténeti Atlasz vonatkozó fejezetében. Kezdetben többnyire mesteremberek, szabók, cipészek, parókakészítők laktak a belvárosi házak kis lakásaiban, hogy közel legyenek előkelő megrendelőik-hez. A 19. század második felétől aztán modern, a jómódú réteg igényeit kielégítő lakások épültek a Deák téren és környékén, s ennek hatására megindult az elit kivonulása a belvárosból. A helyükre már nem ugyanannak a társadalmi osztálynak a képviselői költöztek, hanem egy kispolgári réteg, amelyik maga osztotta tovább a nagyobb lakásokat kisebbre.

Az egyes belvárosi házak felújítási programja tehát kettős igény alapján alakult ki. A műemlékesek az építészeti adottságok elemzése és a műemléki feltárás adatai alapján próbálták visszaállítani a fő építészeti egységeket, a házak történeti közlekedési rendszerét, s az ehhez kapcsolódó fő-lakások belső tereit. Törekedtek arra is, hogy megszüntessék azokat a kényszerlakásokat, amelyek benapozottságuk hiányában, vagy alaprajzuk miatt alkalmatlanok voltak arra, hogy rendes lakásokat lehessen belőlük kialakítani. Így majdnem mindenütt kisebb lakásszámot javasoltak a meglévőnél. Voltak tehát megszüntetendő lakások, amelyeknek a lakóit máshol kellett elhelyezni. Ez a műemléki rekonstrukció ára volt, s jelentős teher a városnak. Folyamatos kötérlhúzás folyt az ellentétes érdekek közt, amely rendre elviselhető kompromisszummal zárult. Persze úgy, hogy 2-3 szoba volt a maximum, és azt is meghatározták, milyen típusú és szintű infrastruktúrát lehet kiépíteni. A központi fűtést például nem lehetett, a fűtés korszerűsítésére a 70-es, 80-as években kerülhetett sor, a gáz bevezetésével. Így ezek még ma is egészen jó lakások, de nagyon magas igényeket azért nem elégítenek ki. Ezért ma is folytatódik a kitelepedés.

Az Új utcában láthatunk néhány nagyon lerobbant épületet.

Az Új utca kicsit más, mert ott azokat a házakat, amik olyan borzasztóan néznek ki, nem államosították. Magánkézben maradtak, olyan magánosok kezében, akik soha nem tudták őket felújítani. Négy-öt ház a belvárosban tehát azért nincs felújítva, mert a nagysága nem ütötte meg az államosítási mértéket a sok rokon tulajdonos és más ok miatt.

Miközben engem kutatóként természetesen a lakóházak fejlődésének a története érdekelt elsősorban, úgy éreztem, hogy várostörténetileg és szociálisan is valami fontosat teszünk a város érdekében. Úgy éreztük, amit csinálunk, gyökeresen új és ellentmond az 50-es évek szellemének, amely épp polgári és történeti mivolta miatt nyomta el Sopron városát. Úgy gondoltuk, hogy a munkánk újra becsületet ad a városi háznak, mint műfajnak, és ez idegenforgalmi szempontból is fontos. A mi elég zárt gondolkodásunkban az idegenforgalom nem gazdasági szerepe végett volt fontos, inkább valamiféle nevelő tényezőként, hiszen ilyen, a középkortól szervesen fejlődő és nem nagyon átalakított város tulajdonképpen nincs is több Magyarországon (talán Kőszegtől eltekintve).

1. kép. Környei Attila és Dávid Ferenc az Új utcai zsinagóga épületének és kiállításának megnyitóján, 1976.

De az más léptékû, és a budai vár megint más. Ott megszakadt a szerves fejlődés. Tehát jókor volt jó helyen. Ilyesmit az ember örömmel csinál, különösen, ha látja az eredményét.

Igen, ez volt a helyzet. A legelső tapasztalataim mindjárt azt mutatták, hogy az a falkutatási metódus, amit Budán alakítottak ki a II. világháború után, itt nem kielégítő. A középkori város elötünése a vakolatok mögül nagy élmény volt Budán, hiszen addig két kézen meg lehetett számolni azokat a középkori részleteket, amelyek a házakban fennmaradtak, ismertek voltak. A hagyományos falkutatás a kő, a középkori kövek megtalálására volt kihegyezve, éppen úgy, ahogy a régi ásások a római kőfalak megtalálására. Annak idején az ásás módja az volt, hogy ellapátolták a földet a római falak fölül. Valami hasonlót tapasztaltunk itt Sopronban is, de arra jöttem rá a magam bőrén, hogy a falakon ugyanúgy alkalmazni kell a rétegtant, mint a modern ásásokon. Hogy a festett-

meszelt rétegek őrzik meg az épületeken a leginkább a közvetlen életnyomokat azok befoghatatlan sokszerűségével. A vakolatrétegek jelzik az átalakítások finomabb fajtáit, csak utána jön a kő, vagy téglafal, amely a maga alakváltozásával, vagy épp a benne lévő kökeretekkel elmondja az építéstörténet legdurvább, legalapvetőbb korszakait. A korábban szokásos, kutatósávokra alapozott feltárás helyett én kvázi a teljes felületen dolgoztam, és nagyon hamar, szinte az első pillanatban elkezdtem saját kezűleg kutatni. Azért, mert a festékek, a vakolatok keménységének, vagy puhaságának, tapadásának és morzsolódásának érzékelésével sokkal jobban meg tudtam különböztetni az egyes periódusokat, mintha csak néztem, vagy fényképeztem volna őket. Ehhez a munkához itt nagyon jó környezetet találtam. A szikével való bánást festőrestaurátoroktól tanultam, a vakolatleverést és a célzott vésést nagyszerű kőművesektől, akik a töredékesen előkerült jelenségek értelmezésében is tanáraink voltak. A legfontosabb azonban az volt, hogy találkoztam Szakál Ernővel, akinek elképesztően éles szeme volt mindenfajta töredékhez és pillanatok alatt átlátott mindent. Akkoriban készítette el példának okáért a visegrádi Anjou-kút rekonstrukcióját. Egymással szemben volt az asztalunk, én itt vacakoltam a Templom u. 9. vakolataival, ő ott rajzolta a monumentális gótikus kút elképesztően összetett szerkesztési rajzát.

Tehát lehetett kérdezni és adott volt az inspiráló szellemi kör. Ez nagyon fontos.

Igen. Szakál Ernő nem oldotta meg a feladataimat, csupán meghallgatott és azt mondta, lehet még ezt tovább csinálni. De az is elég volt. Az elfogadás, hogy érzékeltette, jól csinálom, helyes a gondolkozásom iránya. Ez erőt adott. Az ő munkája, lehet mondani, a műemléki munka csúcsa volt, sőt, mára tudjuk, hogy a második világháború utáni évtizedeknek ő volt a legkiemelkedőbb műemléki szakembere, a képességei és a szorgalma révén egyaránt. Nagyszerű volt ebben a közvetlen kapcsolatban élni! Ez a többi itt dolgozókra is vonatkozik. Egyrészt jöttek Budapestről a nagyon jó pesti építész kollégák, akik műemlékben voltak otthon, egész életükben ezt tervezték, rengeteg mindent tudtak. Mint Nagypál Judit, aki amúgy ennek az egész Sopron belvárosi rekonstrukciós tervnek a felelőse volt, vagy Sedlmayr János, akit a sopron-horpácsi, soproni múltja is ide kötött, meg számosan a Városépítési Tervező Irodából: Dragonits Tamás, Beck Zsuzsa, Ágostházi László, Lombár Pál, Muszik Vera. A másik oldalról: az OMF soproni építészvezetősége, amely a húszas-harmincas létszámról ebben az időben nőtt fel százötvenesre. Az volt a cél, hogy az általános építőipari szakmai hanyatlás közepette kialakítsanak egy olyan társaságot, amelyik nem dolgozik lassan, de ahol nem a mennyiség, hanem a minőség az elsődleges. Ahol elképzelhető, hogy valamit kétszer csinálnak meg, mert elsőre nem sikerült. Ide gyűltek azok az idősebb mesterek, akik túléltek az „antiminőség” korszakát, az

ötvenes éveket, másrészt a fiatalok, akiknek volt érzékük a kőműves- és ácsmesterséghez. A kezdet hangulata volt ez.

Sejtem. Volt tehát a falkutatás, az egészen aprólékos, saját kezűleg végzett módszer, és úgy tudom, Feri volt, aki emellé odatette a levéltári forrásokat is.

Igen. Ahogy idejöttem, rögtön bekerültem Csatkai Endre társaságába, aki az előző években fejezte be a Sopron topográfiát, és rengeteget tudott mindentről.

Talán a topográfiának is része volt abban, hogy Sopron bekerülhetett ebbe a programba.

Egészen biztosan. Meg azért itt Sopronban a háború után olyan dolgok történtek, mint a Szent György templom helyreállítása, ami a városnak és az egyháznak a nagy közös vállalkozása volt Szakál Ernővel, vagy az Orsolyita templomé. Az Építési és Műemléki Bizottság nagyon hamar magába szívta a nemzedék legjobbjait, az építészek közül Füredi Oszkárt és Winkler Oszkárt, Szakál Ernőt, a szobrászt, Csatkai Endrét, a művészettörténészt és másokat. Volt tehát egy saját műemléki akarat, amit kikényszerített a háborús károk mértéke. Nagyon nagy vitákat váltott ki például, mit lehet lebontani, és mit nem. Mellesleg a fölsoroltak gyakran elvesztették ezeket a vitákat. A háború utáni műemlékesek klasszikus nemzedékének, Dercsényi Dezsőnek és Gerő Lászlónak az volt a véleménye, hogy Sopron megvédi a saját emlékeit, s a műemlékvédelem változó nevű hivatalos szerveinek csak segíteniük kell ebben. Ez nem volt jellemző az 50-es évek légkörére. Volt tehát helyi akarat és tudás. Emellett a múzeum volt a másik doboz, amelyekben Csatkai Endre vezetésével olyan kis társaság nőtt fel, mint Nováki Gyula, a régész és Domonkos Ottó, a néprajzos. A Pesten élő régészek közül Póczy Klára rendszeresen ásta a római kort és Holl Imre a középkort. Mindezek közül számomra kezdetben Csatkai Bandi bácsi személye volt igazán fontos, aki ugyan a középkori építéstörténetben egyáltalán nem tudott segíteni, mert az nem az ő világa volt. Az ő tudása, amiben igazán otthon volt, a nagy tűzvész utánra terjedt ki. De az az elképesztő gazdagság, ahogy a helytörténetet tudta, és vele az általánosnál jóval tágabb értelemben vett társadalomtörténetet, amelyet jó anekdotákban foglalt össze, velem is rögtön érzékeltette, milyen az, ha valakinek komoly levéltári háttere van. Szinte az első pillanattól kezdve bejártam a levéltárba, ahol nagyon sokáig csak botladoztam, mivel éppen a történelem szak hiányzott a hátam mögül. Meg hát nulla levéltár- ismeretem volt. Nem az amúgy is nagyon hiányos tervanyag érdekelt elsősorban, hanem a háztulajdonosok, és a felőlük megközelíthető történet-darabkák.

Valamennyire kapcsolódik ehhez, hogy 1967-ben Dercsényi Dezső kapott egy életmű-díjat a Stiftung FVS-től, amelyet egy hamburgi úr alapított. Ennek a díjnak az volt a specialitása, hogy a díjazott egy évre elküldhetett Bécsbe kutatni egy általa kiválasztott fiatal. Dercsényi engem választott, így az 1967/68-as tanévet Bécsben

tölthetem. Bejártam az előadásokra, az egyetemi és a műemléki könyvtárba, picit utazgattam.

Felmérte, milyen ott az oktatás, elérte a szakirodalmat.

Igen, az nagy dolog volt. Ugyanakkor elvittem néhány témát itthonról és azokon vacakoltam. Elsősorban a lépcsőzetes ablaksoportokon, a 14–15. századi polgárházak jellegzetes ablakfajtáján. Ezekből azóta másutt is előkerült egy egész sorozat. Akkor azonban nagyon keveset ismertünk. Annyit lehetett tudni, hogy a forma „fölfelé megy” a Duna mentén és valahol Regensburgban van a vége. Tehát ilyen ügyekkel voltam elfoglalva, az volt a saját témám. Ennek a tanulságai bizonyos mértékig belekerültek az első terjedelmesebb, „Gótikus lakóházak Sopronban” című cikkembe.² Nem is annyira eredményként, mint felismerésként. Attól tartottam, hogy erről már sokat írtak, csak én nem ismerem a szakirodalmat. Ott megtudtam, hogy a városi házak középkori története Közép-Európában olyan peremterület, amiről nem lehet sokat tudni. Nem arról van szó, hogy én nem értesültem a publikációkról, hanem, hogy nem voltak ilyenek. A másik cél a német tudásom javítása volt. Akkoriban kint laktunk Sopronbánfalván, a Kárpáti malomban ...

Igen, erről hallottam már!

A buszon naponta együtt utaztam a maradék bánfalvi németekkel. Azt reméltem, ha majd vége lesz a bécsi évnék, érteni fogom, mit beszélnek a megállóban. De persze nem értettem meg őket ezután se.

Valami hasonlót én is megéltem, amikor a kutatóteremben Tirnitz Jóska bácsival dialektusra váltottak a burgenlandi kutatók. Csak néztem, mit mondanak ezek itt... Voltak tehát a házak, ami egy abszolút komplex dolog volt. Építéstörténet, háztulajdonosok, falkutatás, a műemlékvédelmi és városképi szempontok érvényesítése. Emellett azt is tudták, hogy itt emberek fognak élni, az ő elérhető komfortigényeiknek is meg kellett felelni.

Nekem ebben a munkában két otthonról hozott előnyöm volt. Az egyik, hogy apám kamarazenét tanított a főiskolán és a kamarazene ethosza az egymás megbecsülésén alapuló együttműködés követelménye. Hogy mindenkinek hozzá kell tenni a magáét, és ugyanakkor rendesen ki kell állnia saját magáért. Ez jó volt itt. A másik, hogy apám családjának többi tagja nemzedékekre visszamenően építész és építőmester volt. A nagybátyám tervezte például a ferihegyi repülőteret és a Népstadiont. Ebből valamennyi rám is átütött annyiban, hogy valamiképpen a kezdetektől fogva ráláttam ezekre a házkorszakokra, mint egységekre. Hogy is mondjam... Nem csak arra voltam kíváncsi, hogy hol volt az ajtó meg az ablak, hanem arra is, hogy hol a pincébe, meg az emeletre vezető lépcső és hol a konyha, hogy hol mehetett ki a füst. Tulajdonképpen minden házban, amit átalakítottak, megnagyobbítottak, ott rejtőzik legalább öt-hat további ház. És ennek a háznak minden állapotában működőképesnek kellett lennie. Vannak nagy átalakítások, amelyek átalakítják magát a belső szerkezetet, és vannak kicsik, amikor az ember a konyháját hozza rendbe. Ezeknek az

---

² Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magya Műemlékvédelem 1967–1968. Budapest, 1970, 95–124.

elkülönítése nem olyan egyszerű, de ettől válik az egész élővé és ezen belül lehet bizonyos ponton megfogni a művészi forma és a reprezentáció iránti igény változásait. Mert végül is, ha az ember művészettörténészként nyúl hozzájuk, arra kíváncsi, amit akár az enteriőrben, akár a homlokzaton a művészi kifejezés szándékával készítettek el, s amely úgyszólván műalkotásként jelenik meg.

Ezeknek a jelenségeknek a megítélésében és kezelésében azonban nagyon fontos, hogy ne csak művészettörténeti ismereteink legyenek. Egy példát mondok: Azt tapasztaltam, sok ház kutatása után, hogy az 1676-os nagy tűzvészt követően tűntek el az utolsó látható gótikus ablakok a soproni házhomlokzatokról. Ennek az egyik oka csupán, hogy akkor már, vagyis a 17. század végén nem akarnak az emberek csúcsívet látni. A másik az, hogy akkorra már mindenki nagyobb ablakokat akart, mint amilyen az átlag középkori volt. Azért van Bernben és Baselben több látható középkori ablak, mint Sopronban, mert ők már a 15. században elérték a fűtésnek azt a biztonságos nívóját, amely mellett olyan méretű ablakot tudtak működtetni, amelyet Sopronban csak a 17. század végén. Ilyen történetek, gazdaságiak, életmódbeliek és építéstechnikaiak vannak a belváros későreneszánsz-korabaroikk homlokzatainak hátterében.

Van tehát a technikai fejlődés és egy ezzel kapcsolatos építetők konformitási igény, ami stílusváltást hoz létre.

Igen. Vagy mondok még egy példát. A 17. sz. során a nagyszobák még mind olyan faragott famennyezetesek, mint amilyen a Fabricius ház utcai szárnyában, vagy a Rejpál házban látható, és a kishobák azok, ahol boltozat, vagy vakolt mennyezet van. A 17. század végétől a látható gerendák szinte mindegyikét levakolták és stukkóval díszítették. Ebben a változásban ott van ugyan a tűzvész rettenetes emléke, mert valamivel jobban védi a fát a rárakott vakolatréteg, de a jelenség főképp ízlésváltozást tükröz. A középkor és a kora újkor a szobák világos falai fölött mutatott épített struktúrát, s azt színezte sötét árnyalatúra. Ez váltott az ellenkezőjére, mert akkor és azóta a világos színeket és az alulról fölfelé könnyebbedést kedveljük inkább. 1700 után készült ugyan még látható gerendás famennyezet a városban, de már csak a Rejpál ház Ikvára néző hátsó szárnyában, meg a Szent Mihály negyed utcáiban, ahol aztán ez a megoldás a gazdapolgári/parashti lakásokban a 20. század elejéig élt. Így kapcsolódik össze stilsztika, lakásszükséglet, technika és a lehetőség.

1966-ban kerültem az Új utca 18-ba, és ott találtam először jelenetes-ornamentális falfestést polgárházi lakószobában. Közvetlenül az első meszelés alatt, talán a harmadik rétegben jött elő a 18. századi vakolat, s rajta a Télemachos történetét ábrázoló falképek. Korábban, 1964-ben találtam egy hasonlót a Szent György utca 22-ben, ahol legújabb kori mázolmánynak néztem a 18. századi falfestés töredékeit. Akkor még nem jöttem rá, hogy a kicsit is régi dolgokat a mai felszín közvetlen közelében is megtalálhatjuk. Ennek az az oka, hogy a 18. század végén felfedezték az enyves festést, amit ma is használunk, és azóta a szobafestő egyszerűen lemossa a régebbi falfestést, és a helyébe tesz egy másikat. Azaz a festésrétegek száma nem nő, s a vastagságuk sem. Persze akkor a szívemhez

kaptam, hogy biztosan nem ez volt az egyetlen festés, amit én magam tettem jóvátehetetlenül tönkre, s rájöttem arra, hogy a kutatást mindig a jelenkortól kell elkezdni. Véletlenül bukkantak elő a reneszánsz virágok is a Rejzál ház faragott famennyezetén az egyszínű barna mázolás alól. Addig is került elő faragott famennyezet a feltárásaim során, de ott vettem először észre, hogy ez festett is lehet. Ezt követően minden alkalommal megnéztem, vagy megnéztettem a festett gerendák festés- illetve mázolásrétegeit. A faragott famennyezetek festése azonban ritkaságnak bizonyult: a jezsuita konviktusban találtunk még (a mai Zeneiskolában, ahol azokat Velledits Lajos gyönyörűen helyreállította) máshol nem.

Akkor ez Budán is előfordulhatott, hogy akár a festés, akár a famennyezet festése megsemmisült.

A rendszeres feltárás azt bizonyította, hogy a soproni belváros házaiban a jobb lakószobák falait mind kifestették a 18. század utolsó harmadától, legalább kis töredékeket mindenütt találtunk, csak ott nem, ahol a házat a 19–20. század folyamán gyökeresen, az alaptól kiindulva alakították át. A soproni tanulság nyomán országszerte kerestek és találtak ilyen kifestett szobákat, Győrben, Pápán, Veszprémben, Vácott, Fehérváron, Pécsen, Gyöngyösön, Miskolcon, Tokajban és másutt. A budai vár házait jó részt e felismerésnél korábban állították helyre, s kevés ilyen fedeztek fel. De: a budai várban sokhelyütt lakva állították helyre a házakat és nagyon sok szoba van, amelyet nem újíttak föl gyökeresen, azaz a későbarokk kifestések egy része még előkerülhet.

Beszéljünk a zsinagógáról is (1. kép).

A zsinagóga feltárása valóban az egyik legmutatósabb dolog volt, mivel az imaterem épülete annyira felolvadt az öt körülvevő lakóházak falai között, hogy csak egy homlokzata nézett udvarra, az összes többi valamelyik lakás, vagy folyosó oldalfalaként működött. Ugyan a 18. században még említették a mai Új utca 24. számú házat, mint egykori zsinagógát egy lakatosnak a végrendeletében, s ezt az adatot Pollák Miksa is, Csatkai Endre is feljegyezte. Amikor aztán az Új utca 11. számú házban 1954-ben előkerült az imaterem, mindenki úgy vélte, hogy az írott forrás téves, s hogy a középkori zsidó közösség zsinagógáját találták meg. Aztán az egyik sétám során észrevettem az Új utca 24. számú ház udvarának egyik sarkában egy sarokkővet héber írással. Akkor elkezdtem nézni a soproni vezérszintes felmérést, az egész belváros összefüggő alaprajzát, s azon már jól látszott, hogy a két lakóház, az Új utca 22. és 24. falai között vannak a környező falaknál vastagabbak, amelyek összefüggő téglalap-alaprajzot alkotnak. Ezután Tóth Sándor barátommal, a kiváló, korán elment művészet-történésszel bementem a 22. számú ház nagyon keskeny és alacsony földszinti folyosójára és ott föl is tártunk egy gazdagon tagolt kapu-szárkövet, amely jóval magasabb volt a befogadó folyosó barokk boltozatánál. A folytatása a ház első emeleti folyosóján került elő, a csúcsívbe foglalt mérművel együtt. Találtunk tehát egy olyan ajtót,

amely díszes volt, mint egy középületé, s olyan magas, hogy nem fért el egy lakóház egyik szintjén.

A többi azután már adódott. Bekerült a ház a helyreállítási programba, elindulhatott a kutatás. Előkerültek azok a dolgok, amelyeket az ember egy ilyen épületnél vár: a boltozat nyomai és egyes kövei, az ablakok és az ajtók, s később azok, amelyekre nem számítottam: az előcsarnok, a női zsinagóga, s végül a fürdő falai. A középkori kisvárosi zsidó közösségek zsinagógái körül máig nem került elő ilyen teljes együttes sehol. S ezek a melléképületek törekenyebbek voltak, telve egyedi megoldásokkal, amelyeket az előkerült kis részletekből nehezebb volt kikövetkeztetni. Példaként mondom el, hogy a női zsinagóga keleti oldalfalának féloszlopos architektúrája azért készült, hogy a tető talpszelemenjét hordozza, s ezt a lefaragott féloszlopok nyoma és a hajdani tetőcsatlakozás vakolt vonala közti vakolt falenyomattól lehetett kikövetkeztetni. A nők imatermének a negyedik, déli falából semmi sem maradt meg. Magasságát a nagy imaterem falsarkának kialakítása mutatta meg: a hiányzó fal magasságáig törtkövekből épült, afölött pedig kváderekből. A törtköves szakaszban megmaradt egy ablakkáva boltozásának a negatívja a falban. A hiányzó fal túlsó, nyugati végében egy ajtókáva boltozásának nyoma került elő, övmagasságban pedig a hajdani ajtót belülről biztosító reteszgerenda ágya. Annak mélysége nagyjából megmutatta az ajtó szélességét. A két nyílás, az ajtó és az ablak a hiányzó fal teljes architektúráját kiadta. Az alapos kutatás olyan finom tényeket is feltárt, mint azt, hogy a zsinagóga keresztény lakóházzá alakításakor először a nagyon „zsidós” részleteket bontották el: 1560 körül épült falakban kerültek elő a tórafülke szőlőindás keretelésének és a tórafülkéhez vezető lépcső korlátjának maradácai. S végül a régészeti feltárás is hozzáette a magáét: Gömöri Jancsi találta meg a hatszögű szőszékemelvény, a bima nyomát úgy, hogy a téglapadlóból épp ez a terület hiányzott: a faemelvénynek földes volt az alapja.

Az épen megtalált, a formailag teljesen tisztázott, de hiányzó és a kikövetkeztetett részletek bemutatására – érzékeltetésére a tervező építész, Sedlmayr János sajátos nyelvet alakított ki: azokat a dolgokat, amelyekről pontosan tudtuk, milyenek lehettek, csak éppen hiányzott az eredeti kő, azokat műköből készítette el. Azokat pedig, amelyekről tudtuk, hogy voltak (mint például egy-egy ajtót), de azt nem, hogy milyenek, azokat meg fából. Ilyen módon a tudásunk minden részlete megépülhetett, anélkül, hogy bárhol elkezdtünk volna valamilyen középkori formát utánozva kvázi neoközépkori nyelven beszélni. Ez volt annak a kornak a műemléki nyelve. Ma sokan nem szeretik, túl tudálékosnak tartják az eredetiségnek ezt a teljes megbecsülését, a hiányzó részek modern építészeti eszközökkel való kifejezését. Nekem az a véleményem, hogy a jó formaérzékű építészek jót alkottak ezen a nyelven, a tudálékosak meg rosszat. Jól szemlélteti a véleményemet az a városfal-szakasz, amelyet a Szent György utca 1–3. számú ház várkerületi átjárójában épített újjá Nagypál Judit. Ott a tehetséges építész nem akart új kőfalat építeni, mondván: annyira becsülöm a régi városfal minden egyes maradék követ, hogy nem állok neki építeni egy ugyanolyat. Tudnék, de nem akarok. Ezért agyagcsövekből építtette meg a bástya hiányzó falát, s az úgy szép, ahogy van.

Szellős, levegős, hangulatos.

Igen, és akkor azt mondhatta, ezt én csináltam. Ugyanilyen – bár a rossz bánásmód miatt ez ma nem érvényesülhet tökéletesen – a nagybátyánál az a falszakasz, ahol a római városfalról a ráépült középkori fal egyszerűen lecsúszott 1967-ben. Ha ma megnézi az ember, hogy építették az egyiket a másikra, akkor nem érti, hogyan állhatott egészen a 14. századtól a 20.-ig. Elképesztő. De a statika és a Jóisten együttesen megtartotta. Kézenfekvő lett volna a középkori törtkőfal újjáépítése. Az építész – itt is Nagypál Judit – azonban azt mondta, hogy az egész városban csak itt lehet látni a római fal egy szakaszát, ezért csináljunk olyan beton lamellát, amelyik pótolja a középkori várfal látványát, s egyben megvédi a római városfalat. A távoli kép egységes, a közeljövőnek pedig módot ad arra, hogy bemehessen alá, s megszemlélhesse a római fal hatalmas külső kváderburkolatát és törtkő falmagját.

20 évet töltött el Sopronban, ha jól számolom.

Igen, 1963-tól 1983-ig.

Nagyjából be is fejeződött ez a munka a 20 év alatt...

Inkább lelassult a végére. Még egy jó évtizedig készültek épületek, amelyeket Lászy Judit, Bartos György, Nemes András kutatott meg. Ilyen például a Szent György utca 16., a Templom utca 4., az Erdészeti Múzeum. Ez utóbbi Lászy kutatása volt, a másik Bartos Györgyé. Nemes Andris kutatta jóval később, már a kilencvenes években a három Templom utcai épületet, a mai Wollner szállót, a Csák-féle galériát és a Töpler házat.

Szóljunk még néhány szót azokról az emberekről, akikkel együtt dolgozott. Sokak neve elhangzott már, ki volt még rajtuk kívül?

Még a múzeumosokról kéne beszélni, és nagyon szívesen emlegetem az építésvezetőket is, mert hát nagyon jó szakemberek voltak. Domonkos Ottó majdnem akkor lett múzeumigazgató, amikor én Sopronba jöttem. Egy-két év volt talán a differencia. Azoknál a házaknál, amelyek a múzeumhoz tartoztak, vagy oda kerültek – ilyen volt a Fabricius ház, a Storno-ház, a Bécsi utcai pékház, a Zsinagóga – sokat dolgoztunk együtt. A Rejpál-ház nem ebbe a körbe tartozott, annak a funkcióját nem sikerült jól meghatározni. Csak addig volt rendben, amíg a Storno-ház felújítása alatt oda költöztek Stornoék és a gyűjteményük. Amint kiköltöztek, újra jelentkezett a hasznosítás kérdése. 1990 után mindenkinek ez volt a problémája. Két múzeum helyett hatot kellett fenntartani, ami óriási teherként nehezedett mindenkire. Ez Ottó nyúge maradt, de ő elképesztően jó partner volt.

Igen, Ottó bácsi most is nagyon aktív, és próbál pénzt szerezni, például a monográfia sorozatra, a hozzá kapcsolódó alap kutatásokra és kiadványokra. Ebből lett Feri belvárosi házak kötete és a Városatlasz is. Akkoriban gondolom még inkább benne volt a dolgokban és volt egy kiterjedt kapcsolatrendszere is, ami segítette ebben.

Ez igaz, de neki is folyton át kellett lépnie embereken. Olyan típusú kulturális szakember volt a megyei múzeumok igazgatója, aki bekerült a megyei tanács döntést hozó krémjébe, és azzal növelte a szavahihetőségét, hogy pénzügyi kérdésekben hajlandó volt engedni a saját területén. Ez is egy eljárási mód, ami neki biztosan jó volt. De ezt Maga ismeri. Ezért volt szerencsés, hogy a műemlékvédelem és a város együttesen biztosították a felújítandó házakból kiköltöző lakók elhelyezését. Nem volt könnyű helyzet, és finanszírozni kellett a helyreállítást is, még hozzá nem a városrekonstrukcióra szánt pénzből, hanem az OMF országos keretéből. Domonkos Ottó feladata volt a gyűjteménnyel, az infrastruktúrával, a munkatársi létszámmal kapcsolatos anyagi feltételek előteremtése.

Tehát az épületek mögé ő állította oda a struktúrát, a működési költségeket és a kutatási feltételeket is.

Így van. Az új gyűjtemények kialakítása intenzív kutatással járt együtt. A Soproni Múzeum gazdag saját anyaga megfelelő háttérrel nyújtott, az új épületekbe – kiállításokra bekerülhettek olyan tárgyak, amelyek korábban csak egy-egy kiállításon voltak láthatók. Minden gyűjtemény létrehozása intenzív kutatással járt együtt. Például a Patika- múzeum Ottónak és Nikolics Károlynak egy sor tanulmányát és Házi Jenő egy tanulmányát hozta magával. Az egész patikatörténetet megmozgatta a gyűjtemény felállítása. A soproni patikusok összefogása révén jelentős tárgyi anyag is került be olyan, ami különben nem jutott volna múzeumba. A Fabricius ház utcai részének a helyreállítása hozta magával Askercz Évának a polgári lakásokra vonatkozó tanulmányait, amelyek a levéltár gazdag inventárium-anyagára épültek. A 17. és 18. századi polgárlakások berendezéséhez szükség volt hozzágyűjtött darabokra is. Ezeket nem mindig lehetett lehozni valamelyik raktárból. Ha kiderült, hogy valamely tárgyfajtából nincs a múzeumnak, fel kellett kutatni és meg kellett vásárolni őket. Ez mind hozadék volt.

Akad fordított példa is, a pékház, nagyon érdekes. Széver Mihály, a 18. század óta pékek lakta Bécsi utcai ház utolsó pék-tulajdonosa, 60 éves kora körül járt, amikor (1948/49 táján) a kis sütödéket bezárták, s a mestereket a kenyérgyárba, vagy a szövetkezetbe kényszerítették. Széver Miska bácsi sodrófával kergette el a rendeletet hozó péklegényt, s inkább föladata a mesterséget. Ezután a hűgával együtt már csak a gyümölcsösükből éltek, nagyon szegényesen. És a házban minden ottmaradt. Sőt, a szülői hagyatékából és saját gyűjtésükből elképesztő mennyiségű tárgyi anyag halmozódott fel. A pékmesterség összes hagyományos eszköze, a fehérpék- és cukrászmesterség összes szerszáma, a polgári, kispolgári lakberendezés tárgyai gyűltek ott össze. Így a városi tanács a házat, a múzeum a tárgyi hagyatékot vásárolta meg a mester halála után. Az épület felújításakor egy ideig hűga még a házban élt, szobáról szobára költözött a rengeteg cók mókával

együtt. A pékműhelyből és a lakásból álló múzeum berendezése a szó szoros értelmében lepuccoválás volt, csak oda kellett visszatenni mindent, ahol valaha volt. Az ott őrzött tárgyi anyag számra is óriási. A habnyomótól a péklapáig, a kispolgári hálószobától a falon függő fényképig minden a helyén maradt. A konyha és a szerszámok is. Egy pillanatképet láthatunk ott, ahol megállt az idő.

Kivételes szerencse, hogy Ottó bácsi megtalálta a házat és megragadta az alkalmat. Így egyben megmaradt minden.

Így van. Ennek a fordítottja Fertőszéplak, amelynek az épületei ma már nem a múzeum kezelésében vannak. Amikor az öt házból álló egységet kialakítottuk, az volt Domonkos Ottó javaslata, hogy itt a paraszti háztartás három nagy korszaka képezze a helyreállítás és a múzeumi mondandó lényegét. (Az egyik épületben a gondnok lakott, a másikban helytörténeti kiállítást rendeztek be.) Ennek a programnak megfelelően próbáltunk a mindig átépített konyhában visszamenni addig a korszakig, amelyről a berendezés szólni akart: a 19. század közepének jellegzetes füstökonyhás állapotáig, vagy addig, amikor már megjelenik mellette a sparherd. A melléképületek, a pajták is a paraszti háztartás három korszakát mutatják be, s az egyes állapotokat ez esetben is a falkutatás segítségével állapítottuk meg. A berendezéshez itt sem volt elegendő a múzeum saját anyaga. A néprajzosok, Ottó mellett Lackovits Emőke, majd Kücsán Jóska részben a saját jegyzeteik, részben helyszíni gyűjtés alapján keresték fel a festett bútorok, vagy épp munkagépek tulajdonosait, s vásárolták meg tőlük a fontos darabokat, hogy a lehető legteljesebb módon lehessen bemutatni a 19. század közepétől az 1950-es évekig terjedő időszak jellegzetes bútorzatát és felszerelését. Azaz a múzeummal is olyan kapcsolat alakult ki, amelyben mindkét fél odatette a maga tudását.

2. kép. Dávid Ferenc a fraknói Esterházy Levéltárban 2006 nyarán

A beszélgetést most be kell fejeznünk, de sok mindent kérdeznék még. Remélem, hamarosan folytathatjuk a Sopron utáni időszak legfontosabb munkáival, a mostani terveivel!

VERŐ JÓZSEF

Verő József akadémikus,
kohász professzor mint
magánember (1904–1985)

*Ki ahogyan vet, úgy arat –
Ha másokért élt, fennmarad!
(Sarkady Sándor)*

1904–1939

A Veszelka név elég gyakori Szeged környékén. Viselői kézművesek, kocsmárosok voltak, de akadt jómódú parasztember köztük, sőt betyár is. Egy bizonytalan családi hagyomány Rigómezőről bevándorolt szerbek leszármazottjának véli őket, de nincs kizárva, hogy a név szlovák ősökre utal. Ebből a családból származott kékfestő nagyapám, aki vándorlása során Pápán, a Kluge üzemben keresett munkát, de onnan soproni részlegükhöz irányították. Itt megismerte egy ruszti szőlősgazda egyetlen élő lányát. Németországi vándorlás után, már úgy-ahogy megtanulták egymás nyelvét, összeházasodtak. Öt gyermekük közül a legidősebb édesapám volt (1. kép). A harmadik fiú, László, nyelvész lett. Az egyetlen lány az első világháború utáni spanyolnátha-járványban halt meg. Két fiú, István és Ferenc kereskedelmi pályára került. Nagyapám az elkészült kékfestő végeket bizományban átvette, és lovas kocsival falusi vásárokbá vitte eladásra.

Apám a város keleti végén, a Fapiacon született. A Veszelka-gyerekek sárkányt eregettek, fűzfá sípot faragtak, cikláment kerestek a Sörház-dombon, amely akkor még az összefüggő erdő része volt, és úgy eltévedtek, hogy Harkán kötöttek ki. Bátorságpróba volt az akkor még rövidebb alagúton végigmászni a Rák-patak mentén, majd annak keleti végénél, a szedresben erőpróbára kerülhetett sor a poncichter gyerekekkel.

A családból ketten, apám és László öccse is a bencés gimnáziumba jártak, ami a háború alatt a nehéz helyzetben lévő, hadisegélyből élő ötgyermekes családnak nem kis megterhelés lehetett, hiszen nagyapám az Isonzónál harcolt, onnan küldte az öt is ábrázoló tábori lapot apámnak (2. a és b kép).

Mindkét fiú kitűnő tanuló volt. Egy régi értesítő szerint apám nyerte a természet-tudományi, öccse pedig a magyar tanulmányi versenyt. Osztályfőnöke Horváth Detre volt, akivel annak élete végéig megmaradt kapcsolata. Diáktársaik instruálásával járultak hozzá a családi kasszához. Apám emlegette, hogy Gombás Pált, a kiváló atomfizikust is instruálta, hogy milyen tárgyból, nem tudom. Úgy gondolta, a petróleumlámpa fényénél való tanulás okozta szeme korai romlását.

Kevéssel halála előtt írt rövid visszaemlékezésében viszonylag sokat foglalkozott a háború utáni időszakkal. A kitűnő eredménnyel letett érettségi után vegyész szeretett volna lenni, fel is vették a budapesti műegyetemre és az Eötvös Collegiumba, ám kiderült, hogy ruházata nem elegendő az ottani követelmények szerint, bár még bélyeggyűjteményét is eladta, hogy pénzhez jusson. Emiatt és a kevesebb költség miatt Sopronban maradt, és az 1922-ben itt indított első évfolyam kohászszakos hallgatója lett. Végzés után meghívott

előadóként a főiskolán maradt. Először Széki János professzor tanszékén, majd Schleicher Aladár metallográfia és anyagvizsgálat tanszékén működött. 1927–28-ban a berlini Charlottenburgi Egyetemen fejlesztette tudását.

1. kép. Apai nagyszüleim első két gyermekükkel, Józseffel és Istvánnal (1907)

2. kép. Nagyapám tábori postai levelezőlapja apámnak a Fapiacra címezve, nagyanyámnak szóló német szöveggel. A képen nagyapám is látható.

3. kép. Anyai nagyszüleim és nagyanyám húga, valamint az ifjú jegyesek (1927)

Ottani professzoraival később is levelező kapcsolatban maradt. Több későbbi Nobel-díjjal hallgatta őket. Az év lezárásakor a Collegium Hungaricum több hallgatójával körüleveték Berlint. Hazatérése után tovább élvezte Schleicher támogatását. Mint meghívott előadó csak az év tíz hónapjában kapott fizetést. Akkor már hosszabb ideje udvarolt anyámnak. „Hosszú balek” néven ismerték, vagyis a főiskola első évében már megismerkedtek. Az 1927-es eljegyzés (3. kép) és a német ösztöndíj után az anyagi gondokon kívül anyám tifuszos megbetegedése is késleltette a házasságkötést. Ez csak 1930-ban következett be, de úgy, hogy elutaztak Celldömölkre, ott volt az esküvő egyetlen soproni tanúval, majd szük családi körben ebéd következett és nászútra Balatonszemesre utaztak. Apám, aki feltehetőleg még Berlinben vásárolta Voigtländer gyártmányú fényképezőgépét, ott készített anyámról a fodrozódó víz partján fényképet (4. kép). Ez a kép a Soproni Fotóklub centenáriumi emlékkiállításán szerepelt. Az ifjú pár anyai nagyszüleim Ősz utcai házában telepedett le. Szerettek kirándulni. Eljutottak – persze Puchbergből gyalogosan – a Schneeberg kétezer méter feletti csúcsára is.

4. kép. Anyám Balatonszemesen a vízparton. Apám felvétele a nászút alatt (1930)

1933 mozgalmas év volt szüleim életében. A főiskola egyetemi karrá lépett elő, megkapta a doktorrá avatás jogát. Apám lett az első magyar kohászdoktor, a mangánnal ötvözött bronzokról írt disszertációjával. Akkorra nevét már Verőre magyarosította. A család többi tagja személyes okok miatt nem ezt, hanem a Verbényi nevet választotta. Így nyelvész nagybátyám is. Ugyanebben az évben én is megszülettem, mint első gyermekük.

Apám oklevele vaskohómérnöki volt. Ebben az időben mégis disszertációja tanúsága szerint különböző fémötvözetek tulajdonságait, viselkedését tanulmányozta. Nevéhez fűződik a termikus analízis és kvantitatív metallográfia

meghonosítása. Később visszatért a vassal kapcsolatos kutatásokhoz. Különösen a gömbgrafit szerepével foglalkozott. Az öntött acélra és a nagyszilárdságú szürke öntvényekre vonatkozó eredményei jóval később Amerikában váltak fontos fejlődés kiindulásává.

Apám nem volt cserkész, mégis a gödöllői jamboree alkalmából egy angol és egy norvég fiatalembert láttak több napra vendégül. Az angollal a kapcsolat még a háború után, az ötvenes években is tartott. Talán ebből az alkalomból a megjelent bélyegsor adta az indíttatást, hogy újra elkezdjen bélyeget gyűjteni, amit szinte haláláig folytatott.

Lassan a tudományos eredményei és a világgazdasági válság elmúlása miatt javult a család anyagi helyzete. Igyekeztek az Ősz utcai házat korszerűbbé alakítani többek között fürdőszobát építettek hozzá. Sokszor kirándultunk, az Ibolya-réten, a mai Jereván helyén sárkányt eregettünk. Egyszer felkerestük akkor már halott Artner nagyapám rokonságát Hasfalván.

Apámat szerethették hallgatói, gyakran ment el szakestélyekre a Jäger borozóba. Nem egyszer szólt a szerenád anyámnak: „Bözsi ne sírjon, Bözsikém drága...”. Utána majdnem szemben Molnár János, rendőrkapitány, a későbbi Légójancsi szerenádját is hallottuk.

1939–1945

A második világháború első jele volt életében, hogy az Angliában elnyert ösztöndíjat nem vehette igénybe, bár már a király fogadására szóló meghívó is kezében volt. Gyerekként nagyon furcsának találtam, hogy erre a fogadásra frakkot kellett volna öltenie. Egyébként nyelvi problémája nem lett volna, hiszen az otthonról hozott anyanyelvi szintű német nyelvtudása mellett a rádió BBC-től átvett nyelviskolája segítségével komoly angol nyelvtudásra tett szert. Igaz, később történt, de kiválónak vélt fordító által lefordított első angol szakkikémet a folyóirat gyenge nyelvezete miatt visszautasította. Az ő javításai után már változatlan formában fogadták el. Jól emlékezett a gimnáziumban tanult latin és görög nyelvre is, hosszú sorokat tudott az Iliász kezdetéből.

A háború évei alatt elég sok esemény történt a családban. 1940-ben megszületett László, 1944-ben Balázs öcsém. A régi bútorok helyébe újak kerültek. Az ágyakat rekamiék váltották fel. Az akkori divatnak megfelelő szekrények, ebédlő berendezés készült. Az már a háború következménye volt, hogy a jó ismerős Opper család gyenesdiási üdülője helyett szüleim 1942-ben és 43-ban egy, az akkori Cserkész, ma Zerge úton lévő lövert béreltek ki a nyári hónapokra.

Olvasni való könyveket akkor is, később is a városi könyvtárból hoztunk. Emellett természetesen saját könyvtárunk is gyűlt össze. Benne szerepelt az *Új Idők* huszonnégy kötetes lexikona, amelynek apám mindvégig munkatársa volt.

Hosszan sorakoztak az Erdélyi Szépműves Céh kötetei, Bánffy Miklós, Karácsony Benő, Nyirő József kötetei. Apám megvásárolta Hóman Bálint és Szekfű Gyula ötkötetes *Magyar történetét* is. Sokat tanultam a *Pesti Hírlap* két vastos kötetéből: az *Ezeréves Magyarországból* és a *Föld és lakóiból*. A tizenkét kötetes Maczali Henrik-féle *Világtörténelem* még anyai nagyapám hagyatékából származott.

5. kép. Apám munka közben (1930-as évek közepe)

A fenti változások részben azzal is összefüggenek, hogy ebben az időben apám pályája gyorsan emelkedett. 1940-ben intézeti, 1943-ban rendkívüli egyetemi tanárnak nevezték ki, és teljes joggal vezette tanszékét. Sokféle

szerződéses munkát is végzett. Az egyik ilyen a Seltenhofer-féle harangöntöde szakértősége volt, többek között a Hajdúdorogra készült és elrepedt harang peres ügyében. Ez sok gondot okozott, mert nehéz volt úgy védeni a megbízó érdekeit, hogy tudta, a hibát ők követték el. Egy másik munka keretében különböző közetekből készült kocka alku mintákat vizsgált, többek között fagyállóság szempontjából. Házunk pincéjében külön jégszekrény szolgáltat erre, és az utcán járó jeges kocsijából szokatlanul sok jégtáblát használt el. Ebben a munkában anyám is komolyan segédkezett.

Valószínűleg megbízásos munka keretében sok próbát vizsgált a nagy hidraulikus szakító-hajlító gépen. Ezt ma műszaki emlékként őrzik Miskolcon. Nyáridőben néha délutánonként magával vitt, és apró feladatokat bízott rám. Figyeltem, amint az ujjnyi vagy még vastagabb vasrudak a hatalmas húzóerő hatására vékonyodni kezdtek, majd nagy durranással elszakadtak. Közben a mutató jelezte a pillanatnyi terhelést. Mérté a próbák Brinell-keménységét is egy kis golyó belenyomásával, majd a keletkezett nyom kimérésével. Az ehhez használt mintákat saját maga csiszolta, polírozta. Különösen izgalmas volt, amikor Tamman kemencében megolvasztott fémekkel öntési próbákat végzett picci kerámia tálakban. Ezeket Steinbach agyagiparos készítette a számára. Még a nyolcvanas években is mutatott megmaradt darabokat. Az már a pedagógiához tartozik, hogy az ilyen délutánok végén átmentünk az egyetemi úszóudába. Mindig vágytam rá, hogy elérjem apám teljesítményét a víz alatti úszásban, meg abban, hogy a húsz méteres vízfelületet három tempóval végigúszta.

A negyvenes évek elején jelent meg apám *Metallográfia* című első könyve. Ehhez az ábrákat saját maga rajzolta, a szöveget is maga gépelte. Ugyanez történt későbbi könyvei esetében is. Bőven volt otthon rajzeszköze, görbevonalzó, a feliratokhoz pedig különböző betűsablonok. A nyomdai munka helyben, Röttig-Romwalteréknél készült. Sokszor jártam vele a nyomdában.

1944 őszére a háborús veszély egyre közelebb került. A város mind több menekültet fogadott be, rövidebb-hosszabb időre. Közben döbbsen láttuk édesapámmal az Orsolya téren az Új utcai gettóból éppen kiterelt zsidókat, minden biztonyal köztük ismerősökkel. 1944. december 6-án az egyetem minden dolgozóját a Bécsi-dombra hajtották tankcsapdát ásní. Onnan kellett végignézníük a város bombázását. Mi közben a pincében kialakított óvóhelyen sötétben kuporogtunk, csak két, az egyetemről származó Leclanché-elemes lámpa adott némi fényt. Tőlünk a harmadik ház kapott bombát. 45 elején reggelente kimentünk az egyetemre, apánk tanszékre. Ha megszólalt a riadó, átmentünk az akkori dékáni épületben lévő óvóhelyre. Ez történt 1945. március 4-én is, amikor egész sor bomba esett az épület közvetlen közelében. Az óvóhelyen szorongott a helybeliek mellett a Budapestről Sopronba menekült Misángyi rektor családja is. Féléves öcsémet babakocsijában nem lehetett hazavinni, úgy felszántották a bombatölcsérek a vasúti átjárót. Március 15-én az egész várossal együtt mi is az

erdőkbe menekültünk bombázástól tartva. Március végén, húsvét előtt beköltöttünk a kémiai épület pincéjében lévő laboratóriumba több más családdal együtt. Furcsa volt az élet. A laboratórium melletti helyiségben szappant meg krumplicukrot főztek, és nagy titokban hallgatták az elrejtett rádiót.

Az utolsó napok, április elsejei frontátvonulás előtt állandó berepülések, bombázások, éjjel sztálingyertyák között teltek. Valamennyi élmünk volt, de a főbejárattal szemben lévő épületben, az utolsó napokban összeszedett, addig mentesített zsidók élelmzését is a pincelakók oldották meg. Ott volt néhány napig Kövesi Antal professzor is feleségével együtt, akik szerencsésen túléltek ezt a pár napot.

1945–1952

Közvetlenül a front átvonulása után két sürgős feladattal kellett megbirkóznia családunknak. Az egyik a hazaköltözés volt. Mivel az épület hadikórház lett, ahonnan sok mindent a csatornába dobáltak, az eldugult és a pincét tenyérnyi magas víz öntötte el. Így minél előbb haza kellett térnünk. Ki kellett lesni azt a pillanatot, amikor házunkban nem laktak szovjet katonák. Ez valamikor április közepe után következett be. Sikerült lovas kocsit szerezni, az vitte haza holminkat az alaposan kifosztott lakásba. Később is előfordult, hogy az éjszaka közepén felverték és ágyunkat át kellett adnunk két orosz orvosnőnek. A másik probléma az volt, hogy Balázs öcsém megkapta az „ukrán” fertőzést. Jéhn Antal ismerős gyógyszerész félre tett akkor születendő gyermekének tápszereket és gyógyszereket, de a várva várt gyerek meghalt, a maradékból kaptunk, az mentette meg öcsém életét.

Az ablakok üvegezése valahogy megtörtént, de a tető résein a következő télen magas hóhegyek kerültek a padlásra, amiket együtt hánytunk le apámmal. Ő ki is mászott a tetőre és igyekezett a nagyobb lyukakat eltüntetni.

Kertünkben a háború után egy-két évig kisebb dohány-ültevény volt. Szárogattuk, majd felvágtuk a leveleket. A cigarettát kézi eszközzel többnyire anyám töltötte meg. Mellettük néhány nagy ricinusbokor is megbújt, hogy ennek termése mire használódott el, nem tudom. A kert hátsó sarkában volt egy rozoga tyúköl, abban élt néhány tyúk. Esténként az elkerített részből hajtottuk az ólba az állatokat. Egy ideig nyulak is éltek ott. Az angóra nyúl szőréből fonál, majd pulóver lett. Egy darabig a kertben lévő húzós kút adta a vizet, de a vízszolgáltatás aránylag hamar helyre állt.

Folyt a cserekereskedelem. Anyám zongorájáért a nagylozsi boltos egy fél disznót adott. Szüleim együtt mentek gyalog Márcfalvára cseresznyéért. Apám meg többször is járt Vasváron, ahol a távoli rokon molnártól valamiért hátizsáknyi lisztet cserélt. Az ellátáshoz az egyetem is igyekezett hozzájárulni,

időnként csirkét, cukrot, zsírt osztottak, de fonalat is. A botanikus kertben hátul a mai üvegházak helyén konyhakertek termettek némi zöldséget.

Szokatlan volt a téli tüzelő beszerzésének módja is. Valahol a Dalos-hegy aljában minden tanszék bizonyos számú élő fát kapott. Azokat kivágták, feldarabolták, majd az egyetem segített a hazaszállításban. A favágó brigád vezetője persze Balogh bácsi, az altiszt volt, aki ráadásul családjával egy darabig házunk alsó szintjén lakott. A haza vitt fát utána apámmal kettesben fűrészeltük föl.

A velünk lakó két öreg, apai nagyapám és anyai nagyanyám húga meghalt. Viszont egy ismerős kibombázott családnak helyet adtak szüleim. A három, előzőleg jómódú ember konyhánkban és éléskamránkban húzta meg magát. Egyik szobánkból lett ideiglenes konyha. Az már egyetemi szervezés volt, hogy egy-egy hallgató, esetünkben a nem rég elhunyt, Miskei Kálmán bányász bizonyos rendszerességgel nálunk ebédelt.

Lassan újra indult az egyetemi élet (6. kép). Jellemző epizódot írt le az akkor végzett Lux András Amerikából küldött levelében. Engedélyt kértek a végzős kohászok apámtól, hogy az utolsó metallográfia gyakorlatot megünnepeljék. Könnyen kerítették vörös bort, nehezebben zsírt, kenyeret viszont majdnem lehetetlen volt jegy nélkül kapni. Mégis összegyűltek, persze selmeci dalokat is énekeltek. Csatlakozott hozzájuk az ugyanabban az épületben dolgozó Pallai Nándor erdész professzor is. Éjjel tizenegy óra tájban megjelent aggódó anyám egy alacsony szakállas „doktor bácsival”, akivel szüleim jó barátságban voltak. Persze hamarjában őket is bevonták az ünneplésbe.

Ezekben az években apám egyszer kijutott Bécsbe, ahol találkozott a leobeni Roland Mitsche professzorral, akit még korábbról ismert. Magával hozta a vastag ASM Handbook-ot, amelyen állt hosszú időn át lámpája. 1947 vagy 48 nyarán egy hónapot töltött Tirolban a reutte vasgyárban. Ajándékba hozta nekem ma is meglévő logarlécemet.

A háború utáni években tovább emelkedett apám pályája. 47-ben kinevezték nyilvános rendes egyetemi tanárnak, 49-ben Kossuth díjat kapott. 1948-ban megválasztották az Akadémia levelező, majd 49-ben rendes tagjának. Székfoglalóinak témája jellemző akkori kutatásaira. Először a fémolvadékokban lévő rácsmaradványok hatásával, majd a levegő-befúvásos acélgyártással foglalkozott. Az utóbbi vezetett el az oxigénes konverteres eljáráshoz, amelyet 1951-ben valósítottak meg.

1949–51 között dékán volt. Valamikor 1950 körül járt először apám Moszkvában Geleji Sándor professzor kollégájával együtt. A repülőút apró ugrásokból állt. Leszálltak Lembergben, Kiebben és talán még egy-két helyen. Ennek az utazásnak vagy a vizontlátogatásnak az emlékéét örökítette meg az akkori *Ország-Világ* képes hetilap címlapfotója, amelyen apám az orosz Bárgyin akadémikussal látható, akivel később is ápolta a barátságot.

Apámat ekkoriban felkérték, hogy a csepeli vasgyárban legyen rendszeresen szakértő. Hamarosan ezután meghívták az akkor létesített Vasipari Kutatóintézet vezetőjének. Felajánlottak neki egy kitelepített családtól elkobzott üdülőt Balatonfenyvesen, de ő az ajándékot visszautasította. A sikerek mellett bőven voltak gondok is. Az iskolák államosításakor számos soproni értelmiségivel együtt apám is aláírt egy kérvényt, hogy a szakközépiskolákban megszűnt hittan-oktatás pótlására engedélyezzenek felnőtt hittanoktatást. Erre a Soproni Levéltárban megtalálható kérvényre nem rég Baranyai Lenke tanárnő hívta fel a figyelmemet.

Amikor államosították a kiváló fényképész, Díebold Károly műtermét, apám befogadta tanszékeire. A könyveiben szereplő mikroszkópos fémcsiszolat felvételek zöme ekkor készült az ő munkájaként. Két ismerős család fia nem kerülhetett egyetemre, de még munkát sem kapott, mert osztályellenségnek minősítették őket. Apám és Tarján professzor felvette a két fiút, akik Díebold mellett kitanulták a fényképezést. Ha szorult a hurok az állásuk körül, gyorsan helyet cseréltek, így zavarva meg nyomukat. Amikor a tanszékek Miskolcra költöztek, szakvizsgát akartak tenni, de a párbizottság mereven elutasította ennek engedélyezését. A két professzor elment a pártirodába és határozott fellépésükkel elérték, hogy a két fiú azonnal fényképész szakmunkás bizonyítványt kapott.

A legnehezebb eset az volt, amikor az egyetemről tömegesen távolították el a hallgatókat a polgári csőkevénynek minősített selmeci hagyományok ápolása miatt. Apám mint dékán a kritikus kari ülés végén éjjel két óra után került csak haza. Valaki haza is kísérte, mert az ülés alatt elájult. A mentőakció félig-meddig volt sikeres, három kivételével sikerült a többieket megmenteni, és a három eltávolított diák is később be tudta fejezni az egyetemet.

6. kép. Bányász és kohász professzorok az egyetem főépülete előtt (1949). Felső sor: Mika József, Esztó Péter, Diószegi Dániel, Tarján Gusztáv, alsó sor: Romwalter Alfréd, Széki János, Verő József, Tettamanti Jenő, Vendel Miklós, Tárczy-Hornoch Antal, Zsák Viktor

Talán nehezen érthető, hogy az akkori erőteljes politikai nyomás ellenére hogyan történhetett egyszerre a fenti két eseménysorozat. Ennek valószínű magyarázata, hogy a soproni egyetemi részleg valóban kiváló szakemberek, kutatók munkahelye volt, amit egyebek között az is bizonyít, hogy legalább tucatnyi akkori, vagy valamivel későbbi akadémikus dolgozott ott. A fényképen a bányász-kohász professzorok között öt akadémikus szerepel. Simonyi Károly, a kiemelkedő atomfizikus egy interjújában azzal magyarázta Sopronba telepedését, hogy több idevaló értékes emberrel ismerkedett meg, közöttük apámmal is. Akkoriban „szent tehéneknek” nevezték a rendszerrel szemben álló, de teljesítményük miatt megkímélt szakembereket.

A nehéz gazdasági és politikai körülmények ellenére társadalmi élet is folyt az egyetemi professzorok között. Apámék társasága két erdész (Györfi János és Magyar Pál) és egy bányász (Tarján Gusztáv) professzort és házastársát jelentette. Mellettük Tettamanti Jenő professzor és Varga Lajos ornitológus tartozott

hozzájuk. Szerdánként rendszeresen összegyűltek, ha öt szerda volt a hónapban, a két özveggy volt a vendéglátó. Gyakran tarokkoztak, ha kellett néha engem is beültettek az egyik partiba negyediknek. Néha táncoltak is, búcsúzásakor pedig énekelték: „Szeressük egymást gyerekek...” Nyáron, amíg még voltak kertvendéglők, oda is elmentek. Ilyenkor kugliztak.

Apám kapcsolata a hallgatókkal változatlanul megmaradt, bár néha kellemetlen percekert okozott nekik. Így időnként általános műveltségi kérdésekre várt választ. Egy ilyen válaszsorozat megütközést keltett benne, mert a kémián már túljutottak közül senkinek sem volt fogalma arról, hogyan és miből készül a szappan. A Nelson névről pedig csak egy-kettőnek jutott eszébe, ha nem is az admirális, de a duplanelson birkózófogás. A tanszéken dolgozó fiatal kollégákkal szintén majdnem családi kapcsolatban éltünk. Különösen Hauer Alfréd volt gyakori vendég az Ősz utcai házban, aki ezermesterként is segített szüleimnek. Az első rádiókat Kiss Ervin, a későbbi kohászprofesszor készítette hátrahagyott német katonai vas rádiócsövekkel. Ez a rádió hosszú ideig szólott még utána is.

A magyar nyelv, különösen a műszaki nyelv iránti érdeklődése révén került be Lőrincze Lajos Akadémiai Anyanyelvi Bizottságába, és számos írása jelent meg kohászati és nyelvművelő lapokban. Többek között azt szerette volna elérni, hogy a személynévből képzett szavak írásmódja megőrizze a személynév írásának eredeti formáját. A legismertebb ilyen diesel-dízel pár, de a vasanyag szerkezetében megjelenő különböző formák közül is az austenit, martensit, bainit alakot vélte helyesnek. Másik problémája az öntési forma – öntőforma pár volt, az utóbbi mellett kardoskodott mondván, hogy nem beszélünk akasztási fáról, evési kanálról és fürdési szobáról sem.

Az olvasni való beszerzéséről akkoriban már én gondoskodtam. A városi könyvtár könyvvállományát erősen megrostálták, kevés olvasható könyv marad benne, de a Cristea féle papírüzlet olyan kölcsönkönyvtárat tartott fön, amelyben időnként egy központi helyről kicserélték a boltban lévő néhány száz darab könyvet. A boltvezető Cristea úr tanácsokat is adott, mit érdemes az új szállítmányból elvinni. Később az akkor szinte kizárólag szovjet és pártos magyar könyvtermés mellett a könyvforrás az egykori angol cserkészvendég által előfizetett könyvklubis tagság volt, amelynek keretében havi rendszerességgel érkezett egy-egy angol kötet.

A Bányász-Kohász Kar Miskolcra költözése felborította családunk akkori életrendjét. Apám hetente Budapestre utazott a Vasipari Kutatóba, szerdán-csütörtökön Miskolcon volt, pénteken újra Pesten és csak szombat este, vasárnap Sopronban. Felajánlották apámnak egy kitelepített család pesti lakását, de ezt ő visszautasította. Az illetékes elvtárs erre megkérdezte: „Csak nem attól tart, hogy még visszajönnek?” Nagyon nehezen sikerült egy budai villát találniuk, amelynek vételárát a soproni ház eladásából és apám akkor megjelent könyve szerzői tiszteletdíjából fedezték. Annyi segítséget adott az akkori Kohó- és

Gépipari Minisztérium, hogy az vette meg a soproni házat, de rövidesen tovább is adta két családnak. A családunk 1952. november 19-én, anyám neve napján hagyta el végképp Sopront, búcsúzóul készítette Diebold Károly a bemutatott családi képet (7. kép). Én továbbra is Sopronban maradtam, mint az itt maradt Földmérő Kar hallgatója.

7. kép. A Verő család Diebold Károly felvételén (1952)

1952–1985

Apám 1951-52-ben nem is kettős, hanem hármás életet élt. Miskolcon az egyetem még javában épült. Javarészt rabok dolgoztak. Közöttük volt Cziffra György, a zongoraművész, aki éppen követ tört, amikor apámék felismerték. Annyit tudtak elérni, hogy legalább a kezét tönkretévő munkától mentesítették. Különben tanszékén alakított ki magának lakóhelyet a Miskolcon töltött napokra.

1953–56 között apámat az Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának elnökévé választották. Úgy hozta a sors, hogy 1956. október 22-én az uránbánya csoportjával Nagykovácsiban kezdtem méréseket, és szüleimnél tudtam lakni. Apám akkor az NDK-ban a freibergeri bányászati és kohászati napokon volt. Az események hírére Geleji Sándor kollégájával hazaindult, de a vonattal valahol

elakadtak. Valahogyan feljutottak egy hajóra, de azt Újpestenél lőni kezdték, így kiszállva Geleji óbudai lakására mentek. Onnan apám a hegyeken keresztül jutott néhány nap múlva haza a hűvösvölgyi házba. Magával hozta a *Die Presse* egy példányát, amelyen a címlap kép a Sztálin-szobor ledöntését mutatta. Ezt az újságot sokáig titokban őrizte. Megjelent nálunk egy fegyelmi úton elbocsátott raktáros, és kérte segítségét, mert besúgó volta miatt keresték. Valahogy segítettek neki, a hála az volt, hogy utána újult erővel folytatta áskálódását apám ellen.

1958-ban apám másodszor is Kossuth díjat kapott. Egyrészt akkor megjelent nagy könyvéért, másrészt azért, mert az épülő Erzsébet-híd tartó vasöntvényeinek vizsgálatát végezte el, majd azok alkalmasságát neki kellett tanúsítania.

1969-ben visszavonult nyugdíjba a miskolci tanszék vezetésétől. Elégtétel volt számára, hogy utolsó tanítványai között volt legkisebb fia, Balázs öcsém. 1974-ben a Vaskutató vezetésétől is visszavonult. Utóda az igazgatói székben rendkívül durván megtámadta a Kommunista Ifjúsági Szövetség *Magyar Ifjúság* c. hetilapjában egy „szakértő” újságíró segítségével. A támadás annyira méltatlan volt, hogy utána a belügyminiszter kért bocsánatot apámtól. Ugyanakkor az utód első ténykedése az volt, hogy az intézet addig csupasz lépcsőire piros szőnyeget rakatott. 1977-ben szemműtéteken esett át, majd betetőzte az eseményeket anyám halála, negyvenhét évi házasság után ugyanannak az évnek végén. Egyre romló látásával és hallásával küszködött, ennek ellenére nagy kohász elődei, így Kerpely Kálmán munkásságát dolgozta fel, sőt a *Bányászati-Kohászati Lapok*nak összefoglalások angolra fordításával segédkezett. 1980-ban írta meg visszaemlékezéseit, első sorban fiatal koráról. Hatvan éves érettségi találkozásán, 1982-ben járt Sopronban. Jó néhányan összegyűltek, különösen megindító volt egykori iskolájában, az akkori erdészeti szakközépiskolában rendezett ünnepség. Utoljára unokája esküvőjén, 1984-ben találkozott itt két testvérével is. Ameddig látása megengedte, avval szórakoztatta magát, hogy angol regényt fordított magyarra. 1984-ben kapta meg legmagasabb kitüntetését, a Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozatát. Akkori televíziós nyilatkozatára nagyon sokan emlékeznek. Rövid betegség után 1985 májusában hunyt el. Végső akaratának megfelelően urnáját a szülővárosa temetőjében helyeztük el felesége urnája mellé. Ez ma a Nemzeti Sírkert része.

Munkásságának hatása

Amikor a '70-es évek második felében rendszeresen kikerestem a Verő hivatkozásokat a *Science Citation Index*ben, azt tapasztaltam, hogy nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg ezek köztem és apám között, annak ellenére, hogy a műszaki és természettudományokban a tanulmányok elavulásának felezési ideje nagyon rövid, mindössze néhány év.

Káldor Mihályal írt *Fémten* c. könyvének korszerűségét mutatja, hogy egy évtizeddel halála után új kiadását látták szükségesnek. Egykori tanítványai több ízben maradtak vele kapcsolatban külföldön is, így az Angliában élő Kövesi Pál, a már említett Kövesi Antal fia kérte tőlem az előzőleg említett *Fémten* könyvét. Egy Dél-Afrikába szakadt tanítványa ugyancsak a '90-es években érdeklődött felőle egy ismerősünktől. Egykori kollégám, a fizikus Takács László pedig elmondta, hogy amikor amerikai munkahelyén a porkohászat fizikai kérdéseivel kellett foglalkoznia, apám könyvét ajánlották neki a problémával való ismerkedés céljával.

Az 1956 óta Amerikában dolgozó Lux András egy, a '90-es évek első felében az Amerikai Magyar Társaság előtt tartott előadásában mondta el azt a történetet, hogy egy amerikai doktorandus figyelmébe ajánlotta apám harmincas évekbeli munkásságát a szürkeöntvények tárgyköréből. Az elkészült disszertáció nyomán az amerikai admirálisban is felébredt az érdeklődés, és ennek az anyagnak alkalmazása útján csökkentették a tengeralattjárók testének rezgését. Evvel nehezebbé vált radar útján való felfedezésük. Azt is megállapította, hogy a szürkeöntvény erős rezgéscsillapító hatása miatt kiválóan alkalmas gépek alapozásához.

Más területen is őrzik apám emlékét. Emléküléseket, kiállításokat rendeztek tiszteletére. Sokan méltatták írásban is szakmai tevékenységét és emberi magatartását. Sopronban az Ősz utcai házban emléktábla, a Miskolci Egyetemen és Sopronban szoborfej őrzi arcvonásait.

Köszönetnyilvánítás, bibliográfia helyett is

Idősebb Verő Józsefről elég sok életrajzi vonatkozású írás jelent meg részben saját, részben más személyek tollából. Ezek általában tudományos munkásságáról szólnak. Írásomban nem ismétlem őket. Saját emlékeimen kívül apám rövid visszaemlékezését, két öcsém kiegészítéseit és Lux András hozzám intézett leveleit használtam. A képekért a Nyugat-magyarországi Egyetem Soproni Könyvtárának, Sarkady Sándor főkönyvtárosnak, valamint Balázs öcsémnek mondok köszönetet. Az évszámokat és apám székfoglalóinak címét az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Akadémikusok Lexikonából pontosítottam avval, hogy ott apám 2. Kossuth díjánál tévesen 1950 szerepel, a helyes 1958 helyett.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Hárs József: 1848/49, ezúttal
nem úgy, ahogyan megszoktuk.
Sopron, 2011.

Újabb könyv alakot öltött pályamunkával örvendeztette meg Hárs József a soproni olvasókat. „1848/49 ezúttal nem úgy, ahogyan megszoktuk” című munkája a 2011. évi Szülőföldünk pályázat első díját érdemelte ki. Bár egy kötésben jelent meg, a mű valójában két kötetet tartalmaz: az első részben a tematikus-időrendi sorba rendezett forrásszövegeket olvashatjuk, míg a második kötetben a – Hárs Józseftől már megszokott – rengeteg kiegészítő információt tartalmazó kislexikon, magyar–német és német–magyar kis hadi értelmező szótár, névmutató és irodalomjegyzék, valamint 41 darab, leírással ellátott képes illusztráció kapott helyet.

A források Petrichevich Horváth János császári ezredes 1941-ben Pécsen kiadott emlékirataiból, illetve a *Wiener Zeitung* és a *Die Presse* című bécsi újságokból származnak, dőlt betű jelzi a németből fordított szövegrészeket. Iskolai tanulmányaink során a magyar szemszögből láttatták velünk a tankönyvek és olvasmányok az 1848-as forradalmat és szabadságharcot. Ez a kötet bepillantást enged a „másik oldal” nézőpontjába. A császárhú tisztt és a korabeli újságok arról tudósítanak, hogyan élte meg a hétköznapi ember az utókor által oly felmagasztosultnak látott korszak mindennapjait. A szemelvények lehetővé teszik, hogy az olvasó csupán egy-egy részt ragadjon ki, de az időrend ívét követő bejegyzések egymással összefüggésben is érdekes képet rajzolnak elénk.

Legalább olyan érdekesítő a kötet mintegy harmadát kitevő második rész, a kiegészítésekkel, mellékletekkel. A főszöveghez kapcsolódó lábjegyzetek utalnak a kislexikonban kifejtett egyes szócikkekre, amelyek terjedelmesebben tárgyalnak egy-egy, a főszöveg sodrába nem illeszthető jelenséget, fogalmat. Ugyanígy a forrásokban említett jelentősebb személyek rövid életrajzát is megtalálhatjuk itt. Külön érdekessége a kötetnek a német–magyar, magyar–német hadiszótár, amely stílusosan illeszkedik a katonai visszaemlékezéshez.

Külön kell szólni az illusztrációkról: az egyes táblák leírása nem csak a kép forrását jelöli meg, hanem – főként az anekdoták esetén – a magyar fordítást is megadja. A képek túlnyomó többsége Petrichevich Horváth János hagyatékából, illetve a *Der Humorist* – *Wiener Punch* című lapból származik: valamennyi elsőrangú forrásértékkel bír, mivel jelentős kordokumentumok.

Kedves gesztus az olvasó felé, hogy a két kötetet egy könyvjelző választja el, amely a két kötet rész együttes használatának megkönnyítését hivatott szolgálni. A tördelés, nyomdai előkészítés munkáját a soproni Papírmanufaktúra Kft. végezte, a nyomtatásra a Palatia Nyomdában került sor.

Hárs József ismét hatalmas és egyben aprólékos munkát végzett, amikor összegyűjtötte, lefordította és kötetbe rendezte ezeket a szemelvényeket, sőt a források értelmezését segítő jelentős kiegészítő apparátust is összeállította.

KRISCH ANDRÁS | Két kötet a 20. századi Ausztriáról

Németh István – Fiziker Róbert (szerk.) Ausztria a 20. században.

Az „életképtelen államtól” a „boldogok szigetéig” Tanulmányok. L’Harmattan, Budapest, 2011.

Németh István: Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok. Líceum Kiadó, Eger, 2011.

Az elmúlt évben két kötet is Ausztria 20. századi történetének bemutatását tűzte ki célul. Az elsőként említett tanulmánykötet 25 szerző 35 tanulmányát tartalmazza. A soproniak egy része mindennap átjár dolgozni vagy iskolába a „sógorokhoz”, de vajon mennyire ismerik ennek az országnak közelmúltbeli történetét? Aki ezt a tanulmánykötetet a kezébe veszi és elolvassa, az biztosan megismeri Ausztria múlt századi történetét. Erre garancia a két szerkesztő eddigi munkássága. Németh István, az Eszterházy Károly Főiskola tanára a kötet egyik szerkesztője jelentős publikációs tevékenysége során az elmúlt években a német történelem 19–20. századi eseményeinek már több aspektusát is bemutatta. Németh szerzőtársa a soproni gyökerekkel rendelkező Fiziker Róbert, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, egyik kutatási területe az osztrák–magyar kapcsolatok. Mindkét szerkesztő egyben több tanulmányt is jegyez a kötetben.

A címben olvasható életképtelen állam kifejezés az 1918-ban megszületett és a kor politikusai által is életképtelennek titulált Osztrák Köztársaságra vonatkozik. Az egykori birodalomból csupán egy kis közép-európai állam maradt, arányaiban nagyobb területvesztést szenvedett el, mint Magyarország, a Németországgal való egyesülését pedig megtiltották a nagyhatalmak. A kor körülményeihez jobban alkalmazkodó, ügyesen lobbizó politikusainak is köszönhető, hogy ma Ausztria négyszer olyan gazdag, mint hazánk. A „boldogok szigete” már a II. világháború utáni semleges Ausztriát fémjelzi, azt az országot, amely az 1955-ös államszerződésnek köszönhetően békésen érte el a szovjet csapatok kivonását.

Az osztrák–magyar szomszédság és kapcsolatok sajátosnak tekinthetők. Itt elegendő, ha a kötet kapcsán csupán a 20. századra gondolunk. Bár a két ország viszonyát az 1918 és 1921 közötti események beárnyékolta, Magyarország elveszítette Burgenlandot, Ausztria pedig nem tudta a népszavazási területet Sopronnal megszerezni, mindkét állam egyéb és jelentősebb területi veszteségeivel

volt elfoglalva. A két világháború között a Kisantant által elszigetelt Magyarország számára Ausztria jelentette a kaput a világ felé. Az 1945 utáni időkből pedig kiemelhetjük az osztrák lakosság szimpátiáját az 1956-os magyar forradalommal szemben. A bipoláris világrend szétesésének folyamatában jelentős esemény volt, amikor Alois Mock és Horn Gyula közösen vágták át Soprontól nem messze a szögesdrótkerítést.

A feszes tematikára épülő kötet öt fejezetben mutatja be Ausztria 20. századi történetének korszakait: a monarchia keretében, annak felbomlásáig tartó közös utat, az első Osztrák Köztársaság (1918–1938) történetét, majd az Anschluss után bekebelezett ország helyzetének elemzése következik. A 4. fejezet már a 20. század második felébe (1945–2000) kalauzol el minket. Az utolsó fejezet témája „A magyar-osztrák kapcsolatokhoz” címet viseli. Egy recenzió keretében nincs mindig lehetőség minden tanulmány és fejezet részletes bemutatásra, ezért itt csak az utolsóra szorítokozom. A Sopron és térsége története iránt érdeklődő helyi olvasók számára ez a fejezet tartogatja a legtöbb csemegét, köszönhetően az itt tárgyalt témáknak és a soproni szerzőiknek. Többek között az első világháború után különösen aktuálissá váló nyugat-magyarországi kérdés kapcsán a népszavazáshoz vezető út és az azt követően kialakult új osztrák-magyar határ és annak következményeiről olvashat az érdeklődő. A GySEV vonalait a „nagy háborút” követő békeszerződések kettészakították, mégis elmondhatjuk, hogy a két ország között összekötő kapocsként működött. A korridor-egyezménynek köszönhetően a vasúttársaság vonalán biztosították a Burgenland–Burgenland összekötést, aminek különösen a vasfüggöny leereszkedése után volt jelentősége. A második világháborút követően a németek kitelepítése a népszavazási területről alapvetően befolyásolta a nyelvi, etnikai határokat. Sokan közülük Ausztriában találtak új hazára. A kitelepítések kapcsán, illetve azt megelőzően ismét napirendre került a terület átcsatolásának lehetősége, hiszen ekkor még német többségű területről volt szó. Az átcsatolás esetén pedig nem kellett volna a kitelepítést végrehajtani, hiszen a „földdel” együtt kerültek volna el a németek Magyarországtól. Ezt a lehetőséget próbálta néhány osztrák politikus kihasználni, 1946 késő tavaszára azonban az osztrák kormány minden tagja elhatárolódott az akciótól.

„Az osztrák út” című kötetben Németh István 90 oldalban foglalta össze Ausztria 20. századi történetét. Azt az utat mutatja be a szerző, amely Magyarország számára is sok esetben például szolgálhat. Az Osztrák-Magyar Monarchia romjain megszületett Osztrák Köztársaság az Anschluss igényével érkezett St. Germain-be. Mikor azonban látták az antant ellenállását, azt azonnal visszavonták. Miközben Ausztriát is hatalmas területvesztés érte, sikerült a wilsoni elvekre hivatkozva Burgenlandot legifjabb tartományként megszerezniük. Az országban 1927 és 1934 között időnként polgárháborús viszonyok uralkodtak, gyakoriak voltak a szociáldemokraták és keresztény-

szociálisok közötti fegyveres összecsapások. Ausztria 1938-ban a Német Birodalom „Ostmark” nevű tartománya lett. A háború alatt az ország aktív résztvevője volt a német hadigépezetnek, mégis sikerült 1945-ben az első náci áldozat szerepét felvennie. Sőt az amerikai sugallatra végrehajtott államosítással elkerülték, hogy a szovjetek a német tulajdonú üzemeket jóvátételként leszereljék. A sikertörténetet folytathatjuk, hiszen az egy főre eső Marshall-segély Ausztriában volt a legmagasabb. Az 1955-ös osztrák államszerződés garantálta Ausztria örökös semlegességét. A szociáldemokrata Bruno Kreisky kancellár, a „Napkirály” (1970–1983) reformjainak köszönhetően az ország gazdasága hatalmas fejlődésen ment át és modern ipari országgá vált. A kötet természetesen nem hallgatja el, hogy ennek az útnak is voltak árnyoldalai, ezek pedig a gyakori politikai- és korrupciós botrányok.

A tanulmányt részben publikált, részben publikálatlan dokumentumok gyűjtemé-nye követi. Mindkét kötet végén időrendi áttekintés, életrajzi ismertetések és választási eredmények segítik az információra éhes olvasót. Az itt bemutatott, széles szakirodalmi bázison és levéltári kutatáson alapuló kötetek az osztrák határ szomszédságában élők számára különösen hasznosak lehetnek.

JANKÓ FERENC

„Egy képről nem beszélni kell,
hanem nézni kell azt” – Fertl,
Evelyn – Münzer, Rita:
Burgenland. Menschen – Leben
– Fotografie.
Burgenländische Forschungen
Sonderband XXVII.
Eisenstadt, 2011.

A Burgenland 90 éves fennállását ünneplő könyvek sorában egy impozáns fotóalbum is napvilágot látott. A könyv nemcsak a képek száma miatt több mint egy propagandisztikus ünnepi kiadvány; szerzői – ahogy az előszóban írják – nemcsak a tartomány történetének legfontosabb pillanatait, politikai és társadalmi eredményeit, vagy építészeti látnivalóit kívánják megragadni, hanem a vidékies tartomány mindennapi történéseinek hangulatát is, az összeállítók által mottóul választott idézet szellemében elsősorban érzések közvetítése, kiváltása céljából.

A kötet rögtön a címlapjával is felhívja magára a figyelmet, jelezvén, hogy itt valami egyediről van szó, hiszen a borítón nem az ifjú osztrák tartomány valamely természeti vagy építészeti jelképe, netán címere, politikusa hirdeti

Burgenland valóságát, hanem két napfürdőző hölgy mosolyog a keménytáblán – no nem az olvasóra, hanem valaki másra –, a Fertő, az egyik szimbólum, egy vitorlással csak a háttérben látszódik. Meglepődésünk csak a szerzőket figyelembe véve oldódik: két hölgy, a színháztudományt, újságírást, majd régészetet és ókortörténetet tanult Evelyn Fertl, és a történelem–földrajz szakot végzett Rita Münzer jegyzi a kötetet.

A fókusz tehát ez esetben nem a fotográfusra, hanem a fényképek válogatóira esik. A válogatás pedig nem volt egyszerű vállalkozás, lévén hogy a burgenlandi tartományi levéltár fotógyűjteménye 300 000 képi dokumentumra rúg. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a szerzők az utóbbi években a gyűjtemény rendezésével, digitalizálásával foglalatostkodtak. A fentiekből kifolyólag nemcsak a fényképek üzenete izgatja a recenzenst, hanem az is, hogy a társadalmi nemek, a *gender* szempontjai hogyan érvényesülnek a kötetben; miképp ragadható meg Burgenland „képi” történetének női olvasata? Természetesen e sorok írójának olvasata szintén szubjektív, mint ahogyan a csoportképzés, az osztályozás és a korszakolás szubjektivitása miatt az a statisztikai felosztás is, ami a kötet vizsgálatához készült (1–2. táblázat). Fontos tehát rögzíteni – a kötet bevezetőjével párhuzamosan –, hogy miképp a fénykép a valóság szubjektív megragadásaként fogható fel a fotográfus által, úgy az elkészült fényképek szintén szubjektív módon értelmeződnek újra az olvasó háttértudásának kontextusában.

Az album az összeállítók tréfájának köszönhetően egy kezdőrúgással indul, az első képen Julius Moravek von Ostenburg őrnagyot láthatjuk a kismartoni kaszárnya parkjában, egy katonai futball-mérkőzés elején. A második képen ugyanott egy katonai–civil táncmulatság képe. A Burgenlandot átvevő csapatokat akcióban csak a kismartoni kastély udvarában látjuk lefoglalt gépkocsikkal pózolni, illetve Darufalva (Draßburg) határában masírozni lovastiszttel az élen. A magyar „ellenállók” egy kép erejéig mutatkoznak, amint baromfiak társaságában, vélhetően a fotókészítés megszeppent hangulatában igazoltatják a polgári lakosságot. Tehát ha esetleg várnánk, fegyveres összecsapásoknak, Lajtabánság kikiáltásának, soproni népszavazásnak nincs lenyomata, Kismarton (Eisenstadt) tartományi fővárossá válása is csak egy demonstráció erejéig szerepel a kötetben.

Anélkül, hogy minden képről szót ejtenék – ezt a mottó szellemében kiváltképp nem szabad megtennem – az album néhány kompozíciós elvét kísérelem meg azonosítani. Az egyik ilyen rendező elv az egyszerű kronológiai tagolás mellett az, hogy a történelem „nagy eseményeit” mintegy zárójelbe téve, azokat a köznapi élet egyszerűségének-drámanélküliségének kontrasztjában mutatják meg. Így a tartomány születése közben ugyanúgy zajlanak a vallási ünnepek, éves vásárok, zenei koncertek; az Anschluss vagy a szovjet megszállás ideje alatt a sport- vagy a vallási események. S míg az egyik oldalpáron könnyes szemmel lépdelnek az 1956-os menekültek Kelénpatak (Klingenbach) utcáján, addig a másikon fürdőruhás felnőttek pihennek Meggyes (Mörbisch) strandján.

Természetesen előkerülnek a tartomány kezdeti vagy akár hosszan elhúzódó nehézségei is, így a kivándorlás, s különösen a közlekedési infrastruktúra elmaradottsága. Ez utóbbi téma markánsan végig is vonul a kötetben, s nem kevés fotón keresztül eljutunk a sárban araszoló lovas szekértől az autópálya-csomópont építésekig (1. táblázat).

Ennél is markánsabban ismétlődő téma Burgenland falusi jellege. A falusi életet megjelenítő és a mezőgazdasági munkák egy-egy jellegzetes, kínkeserves vagy épp vidám pillanatát felvillantó képek különösen a középső időszakban (1946–1989) dominálnak, s emelik ki a tartomány egyik fontos gyökerét. Csak az összetételében jóval vegyesebb, sokszínűbb kulturális témákat feldolgozó fotók, illetve a politikai témák kerülnek elő nagyobb arányban, különösen a harmadik, 1989 utáni időszakban. A politikai témákról meg kell jegyezni, hogy néhol indokolatlannak tűnik ez a felülreprezentáltság, annál is inkább, mert a politikusok valójában még több képen szerepelnek, hiszen rendre feltűnnek ott is, ahol az alaptémának (pl. gyáratavás, sportrendezvény megnyitó, stb.) megfelelően máshogy kategorizáltam az adott fotót. Ez a politikusi jelenlét magyar olvasó számára mindenképp feltűnő; a képek akarva-akaratlanul azt sulykolják, hogy a tartomány vezetői alkotó részesei voltak Burgenland fejlődésének, s az összeállítók politikai lojalitását, de talán az osztrák társadalom politikum-elfogadását is mutatja egyben.

A tartomány természeti és épített környezete jobbára a fényképek háttérét adja, az album képein az emberi cselekvés és a történések vannak a középpontban. A természet jobbára csak egy-egy áradás képdokumentumán – így a hátsó borítón is – vagy az ember által felnevelt gólyasereg közeli fotóján kerül az előtérbe. A Fertő téli-nyári sportesemények vagy a turizmus színtereként kerül rendszeresen a könyv lapjaira. Ugyanígy a városi vagy falusi helyszínek – a fraknoi (Forchtenstein) vártól a kismartoni gettóig, a felsőri (Oberwart) háztól a meggyesi boltíves-tornácos parasztházig kulisszák, hátterek csupán. Csak néhány épület – pl. az épülő tartományi parlament, a leégett féltoronyi kastély (Halbturn), a levegőbe röpdülő alhoi (Markt Allhau) templom-torony – lép elő jelképpé, üzenethordozóvá.

	1921–1945		1946–1989		1990 után	
1. világháború	6	4,6	0	0,0	0	0,0
2. világháború	8	6,2	0	0,0	0	0,0
Szovjet megszállás	0	0,0	5	2,1	0	0,0
Politika, politikai esemény	18	13,8	25	10,5	19	19,6
Rendvédelem, honvédelem	2	1,5	2	0,8	7	7,2
Kivándorlás	1	0,8	3	1,3	0	0,0
Határ	0	0,0	9	3,8	0	0,0
Etnikumok	10	7,7	8	3,4	4	4,1

Vallás	3	2,3	9	3,8	2	2,1
Kultúra	15	11,5	33	13,9	25	25,8
Oktatás	4	3,1	3	1,3	1	1,0
Egészségügy, szociális élet	2	1,5	7	3,0	2	2,1
Tudomány	3	2,3	1	0,4	0	0,0
Városi élet	8	6,2	1	0,4	0	0,0
Falusi élet	2	1,5	25	10,5	2	2,1
Mezőgazdaság	13	10,0	29	12,2	13	13,4
Bányászat	3	2,3	6	2,5	0	0,0
Ipar	6	4,6	9	3,8	7	7,2
Közlekedés, közlekedésfejlesztés	10	7,7	14	5,9	1	1,0
Kereskedelem, közművek	2	1,5	9	3,8	2	2,1
Turizmus, szabadidő-eltöltés	9	6,9	13	5,5	3	3,1
Sport	5	3,8	23	9,7	8	8,2
Természet	0	0,0	3	1,3	1	1,0
	130	100,0	237	100,0	97	100,0

1. táblázat. Az ismertetett kötet képi anyagának téma-megoszlása, három időszakban

Azt a sort folytatva, hogy milyen képeket látunk keveset, vagy nem látunk, feltűnhet, hogy viszonylag kevés a tartomány határ mentiségéhez, vasfüggöny-mellettiségéhez kapcsolható fotó. Ezek között is nagyjából azonos számban láthatjuk az 1956-hoz, a határhoz, illetve a határátvágáshoz, a magyar bevásárló-turizmushoz vagy az NDK-s határátöréshez kapcsolódó dokumentumokat, ezen kívül még egy kiállítás üdvözlő szövegét megjelenítő képet lehet idézni (Ein Grenzland baut auf). Viszonylag alulreprezentáltak tűnnek az etnikumok is, ezen belül is a magyar népcsoporttal kapcsolatos fotók kis számán morfondírozhat a hazai olvasó, kiváltképp, ha figyelembe vesszük a kétszer is előkerülő őrszigeti (Sieget in der Wart) néptáncsoportot, amelyről egyszer sem említik meg magyar kötődését. A vallási élet sem túl gyakran főszereplő, bár a templomépítéstől a templomtorony égéséig és – mint már említettem – felrobbantásáig jól keretezett a téma. A tudomány mellőzöttsége viszont talán érthető, néhány régészt látunk jobbra munkában – óhatatlanul eszünkbe juthat rosszmájúan, hogy vélhetően Burgenland őstörténetét kívánják kibogozni a feltárásokkal.

A 2. táblázat adatait szemügyre véve valamelyest információt kaphatunk arról, hogy mennyire érvényesült a nők és a férfiak számára az esélyegyenlőség, már ami a képekre, illetve a kötetbe kerülési esélyt illeti. A második és harmadik időszokról mondhatjuk el, hogy a női fotók nagyságrendileg felzárkóztak a maskulin témák mögé. (Módszertani szempontból meg kell jegyezni, hogy az emberalak nélküli képeket is beosztottam, pl. egy harcokcsi a férfiakhoz, egy vitorlás a nőkhöz került – ám ez már végképp szubjektív megítélés alapján történt.) Megjegyzendő viszont, hogy kevés a gyermek-témájú fotó, ez már az

oktatásügy keresztmetszetében is igen feltűnő sajátossága-hiányossága az albumnak, ezzel szemben az idők jóval gyakoribb portré-alanyok. A nők mint anyák így kevészer jelennek meg a fotókon, ehelyett leggyakrabban a dolgozó, és elsősorban a mezőkön, földeken, gyümölcsösben, szőlőben, vagy gyárakban dolgozó nők szerepelnek a képeken. De a vallási, népi ünnepeken, vagy a strandon mosolygó hölgyek kontrasztba állíthatók a politikai rendezvényeken feltűnő, fontoskodó férfiakkal is, akik mindemellett bányászkoznak, építkeznek, rakodnak, ásnak, gépeket működtetnek, gépek mellett pózolnak, szerszámokkal dolgoznak.

	1921-1945		1946-1989		1990 után	
Férfi	66	50,8	98	41,4	42	43,3
Női	6	4,6	58	24,5	21	21,6
Gyermek	6	4,6	9	3,8	2	2,1
Vegyes	52	40,0	72	30,4	32	33,0
	130	100,0	237	100,0	97	100,0

2. táblázat. Az ismertetett kötet képi anyagának megoszlása gender csoportok szerint, három időszakban

A recenzió végére érve megállapítható, hogy a kötet összeállítói elérték céljukat, kifejezetten gondosan megtervezett, egyedien válogatott, jó minőségű fotóreprodukciókat tartalmazó albumot nyújtottak át az olvasó kezébe, amely alkalmas az elgondolkodtatásra, s kiváltképp arra, hogy Burgenland-képünket bővítse. Akár azon az áron is, hogy bizonyos, másutt már-már elcsépelet témákat szorítottak némileg háttérbe, s cserébe megmutatták, hogy az építő-alkotó férfi mellett milyen fontos bázisa egy társadalomnak a falu benne a teremtő nővel.

KÖZLEMÉNYEK |

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó

1 %-ának felajánlásáért. A 2010. évi összeg, melyet az Alapítvány 2011. évben kapott meg, 17.056,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó

1 %-ának felajánlásáért. A 2010. évi összeg, melyet az Alapítvány 2011. évben kapott meg, 47.981,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány céljainak megvalósítására fordította.

E SZÁMUNK SZERZŐI |

Czifrusz Márton tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Fiziker Róbert tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, 1014 Budapest, Uri u. 53.

Gecsényi Lajos egyetemi tanár, ny. főigazgató, Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

Jankó Ferenc geográfus, egyetemi adjunktus, NyME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.

Krisch András főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Kubinszky Mihály építészmérnök, ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Németh Ildikó főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.

Turbuly Éva főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Vargyas Gábor néprajzkutató, tudományos tanácsadó, MTA BTK

Néprajztudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
Verő József geofizikus, ny. egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem,
9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.